

ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО

УДК 7.045(477):930.1

В.В. Карпов

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ В СИМВОЛІЧНОМУ ОЗНАЧЕННІ

Мета дослідження полягає у виявленні історичних основ та їх впливу на утвердження символів державності з моменту набуття незалежності, студіюванні процесу становлення державної символіки України. **Методи дослідження.** Основою вибору методів студіювання постали засади наукової об'єктивності та історизму, системності і комплексного вивчення наукової проблеми. У дослідженні використано історико-хронологічний метод, методи аналізу і синтезу, що дозволило простежити процеси виникнення, формування та розвитку державної символіки у діалектичній єдності та у хронологічній послідовності з їх внутрішніми і зовнішніми зв'язками, закономірностями та суперечностями. Використання вказаних методів дослідження сприяло отриманню власних теоретичних результатів. **Наукова новизна** одержаних результатів полягає в постановці і розробці актуальної теми, яка в науковому вимірі не одержала всебічного й об'єктивного висвітлення. Обґрунтовано ідею, яка полягає у тому, що державні символи, окрім прикладного характеру, мають цілеспрямоване світоглядне значення та грають важливу роль у становленні нації. Поняття «символічне означення державності» являє собою систему ціннісно-змістовних смислів у часопросторі, що вміщує у себе його ментальність, духовний вміст та символіку. **Висновки.** Стверджується, що за основу символічного означення держави взято символи, що використовувалися в історії українського народу як знаки утвердження національної окремішності та самобутності, споконвічного прагнення власної державності та владарювання. Виявлена законодавча невирішеність статусу державного прапора і герба є ознакою культурологічної кризи – протиставлення культурних цінностей базованих на радянських і російських традиціях та споконвічних національних устремлінь, що яскраво продемонстровано війною на Сході України.

Ключові слова: Державний прапор України, Державний герб України, Державний гімн України, символіка, держава, Україна.

В.В. Карпов

УКРАИНСКАЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТЬ В СИМВОЛИЧЕСКОМ ОПРЕДЕЛЕНИИ

Цель исследования заключается в выявлении исторических основ и их влияния на утверждение символов государственности с момента приобретения независимости, штудировании процесса становления государственной символики Украины. **Методы исследования.** Основой выбора методов изучения появились основы научной объективности и историзма, системности и комплексного изучения научной проблемы. В исследовании использованы историко-хронологический метод, методы анализа и синтеза, что позволило проследить процессы возникновения, формирования и развития государственной символики в диалектическом единстве и в хронологической последовательности с их внутренними и внешними связями, закономерностями и противоречиями. Использование указанных методов исследования способствовало получению собственных теоретических результатов. **Научная новизна** исследования заключается в постановке и разработке актуальной темы, которая в научном измерении не получила всестороннего и объективного освещения. Обоснованно идею, которая заключается в том, что государственные символы, кроме прикладного характера, имеют целенаправленное мировоззренческое значение и играют важную роль в становлении нации. Понятие «символическое определение государственности» представляет собой систему ценностно-смысловых смыслов в пространстве, вмещающий в себя его ментальность, духовное содержание и символику. **Выводы.** Утверждается, что за основу символического обозначения государства взято символы, использовавшиеся в истории украинского народа как знаки утверждения национальной отдельности и самобытности, изначально-

ного стремления собственной государственности и властвования. Обнаружена законодательная неразрешённость статуса государственного флага и герба является признаком культурологической кризиса - противопоставление культурных ценностей основанных на советских и российских традициях и исконных национальных устремлений, ярко продемонстрировано войной на Востоке Украины.

Ключевые слова: Государственный флаг Украины, Государственный герб Украины, Государственный гимн Украины, символика, государство, Украина

Victor Karpov

UKRAINIAN STATE IN SYMBOLIC VALUE

The purpose of the study is to identify the historical foundations and their influence on the approval of the symbols of statehood from the moment of independence, studying the process of formation of the national symbolism of Ukraine. Research methods. The basis of the choice of methods of study were the foundations of scientific objectivity and historicism, systematic and comprehensive study of the scientific problem. The historical-chronological method, methods of analysis and synthesis were used in the study, which allowed to trace the processes of the emergence, formation and development of state symbols in dialectical unity and in chronological sequence with their internal and external connections, laws and contradictions. The use of these research methods contributed to obtaining their own theoretical results. The scientific novelty of the obtained results consists in the formulation and development of an actual topic, which in scientific terms did not receive comprehensive and objective coverage. The idea is based on the fact that state symbols, besides the applied nature, have a purposeful ideological significance and play an important role in the formation of a nation. The notion of «symbolic definition of statehood» is a system of value-meaningful meanings in the time space that contains its mentality, spiritual content and symbolism. Conclusions It is alleged that the symbols used in the history of the Ukrainian people as symbols of the affirmation of the national isolation and originality, the primordial aspiration of their own statehood and domination are taken as the basis of the symbolic definition of the state. The revealed legal unresolved status of the state flag and the emblem is a sign of the cultural crisis - the opposition of cultural values based on the Soviet and Russian traditions and the primordial national aspirations, which is clearly demonstrated by the war in the East of Ukraine.

Key words: State Flag of Ukraine, State Emblem of Ukraine, National Anthem of Ukraine, Symbolism, State, Ukraine.

Згідно з Конституцією України, державними символами України є Державний прапор України, Державний герб України і Державний гімн України [9]. Державний прапор України – це стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів. Конституція визначає, що Державний герб України складається із великого та малого Державних Гербів України. Згідно з положеннями Конституції великий Державний герб України встановлюється з урахуванням малого Державного герба України та герба Війська Запорізького, а головним елементом його є Знак Княжої Держави Володимира Великого, що і є малим Державним гербом України. Безперечно, ці державні символи є основою утворення усієї системи символіки суспільного життя країни.

Конституція України декларує, що Державним Гімном України є національний гімн

України на музику Михайла Вербицького зі словами першого куплету та приспіву пісні Павла Чубинського «Ще не вмерла України». Офіційно його музичну редакцію ухвалила Верховна Рада України 5 січня 1992 року.

Документальний аналіз засвідчив, що законодавчо вирішеним у відповідності до Конституції України є лише питання Державного Гімну України. Президентом України Л. Кучмою 6 березня 2003 року було підписано прийнятий Верховною Радою України закон «Про Державний Гімн України». Цей закон підтримали 334 народних депутати з 433, що зареєструвалися для голосування – тобто не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, як того потребує Конституція України. Відповідно до норми статті 20 Конституції України Державний Гімн України на музику Михайла Вербицького отримав слова, затверджені законом.

За цим законом Державним Гімном України є національний гімн на музику М. Вербицького із словами першого куплету та приспіву твору П. Чубинського в такій редакції:

«Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.
Приспів:
Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми браття, козацького роду».

Обидва славетні сини України – автор слів українського державного гімну, видатний український вчений, етнограф, фольклорист Павло Платонович Чубинський та автор музики до гімну України Михайло Михайлович Вербицький написали не прості слова і музику до пісні, а створили нашу духовну зброю, національний, державний символ незалежної України. Його виконують під час урочистостей і під час збройного захисту нашої держави, його співають патріоти і навіть малюки в дитячих садочках. Священні слова Державного гімну увійшли в душу й тіло кожного українця.

Опис державних символів України та порядок їх використання встановлюється законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України. Відсутність такого закону стосовно Державного прапора України та Державного герба України свідчить, що процес розробки зовнішніх атрибутів держави ще не відбувся, а отже, державотворчий процес у цій частині не завершено. Президентом України Л. Кучмою у лютому 2001 року на період до законодавчого врегулювання питання щодо використання державних символів України пропонувався Кабінетові Міністрів України розробити у місячний строк проект тимчасового порядку їх застосування. Це не перший указ Президента України Л. Кучми з цього питання. Ще раніше у травні 2000 року Л. Кучма пропонував Кабінетові Міністрів України внести на розгляд Верховної Ради України проект закону про державні символи України. Такий проект закону був опрацьований Міністерством юстиції України, однак, не був реалізований.

Аналізуючи умови утвердження Державного прапора України, слід відзначити тенден-

цію наслідування історичних традицій державотворення та використання символіки. Визначальними у розвитку української символіки були події, пов'язані з національно-визвольним рухом на західноукраїнських землях під час революції 1848 – 1849 рр. в Австрійській імперії. Створена у травні 1848 року у Львові перша українська громадсько-політична організація – Головна Руська Рада – ініціювала прийняти за національну символіку галицьких українців традиційний синьо-жовтий прапор і герб – жовтий (золотий) лев на синьому полі, що спинається на скелю, і закликала український народ до створення загонів національної гвардії – «народної стражі» [3, 1 – 2].

Відомий дослідник геральдики А. Гречило відзначає, що у період національно-визвольної боротьби українського народу XVI – XVII ст. активно розвивалося прапорництво та емблематика, базовані на народному образотворчому і декоративному мистецтві. Досягнення цього періоду мали значний вплив і на пізніше формування національної символіки – і в часи Української Народної Республіки початку XX століття, і при становленні незалежної України наприкінці цього ж століття [5, 51].

У період Центральної Ради мало місце використання як жовто-блакитних, так і блакитно-жовтих прапорів. Переважали жовто-блакитні. У часи Української Держави гетьмана П. Скоропадського відбулася зміна порядку кольорів на блакитно-жовтий [4, 10 – 11], а у роки Директорії та ЗУНР використовувалися «за інерцією» блакитно-жовті чи синьо-жовті прапори. Взагалі поширенню національних прапорів в Україні «значно сприяло, – вважає А. Гречило – візуально-асоціативне сприйняття прапора та його тлумачення, як «блакитне небо і жовтий лан пшениці» [4, 10 – 11]. Хоча сучасний прапор України визначений чинним законодавством як «синьо-жовтий».

Знавець української символіки М. Битинський ґрунтовно й розлого описує розвиток прапорництва в Україні з прадавніх часів до середньовіччя та козацтва і від козацтва до Визвольних змагань початку XX століття. Зокрема, він стверджує, що синьо-жовті або жовто-блакитні прапори виникають у козацьку епоху і отримують своє державницьке визнання в період Центральної Ради та Гетьма-

нату П. Скоропадського [2, ч. 109, 13]. Червоний колір притаманний війську і символізує запеклість збройної боротьби та пам'ять про загиблих побратимів, його широко вживали у часи Київської Русі, а також козаки. В армії Української Народної Республіки таке полотнище мали 3-тя Залізна і 6-та Стрілецька дивізії. М. Битинський розглядає прапор війська не тільки як засіб означення місця керівника чи роду зброї, а і як символ непереможності. П. Тарнавецький поділяє думку про важливість цього символу для ведення боротьби за незалежність [20, 47].

Доктор В. Трембіцький разом із дослідником А. Вовком порушує питання визначення кольорів українського національного та державного прапора [23, 41], що продиктовано потребою усталення барв через вживання різних відтінків жовтої – від «цитринової до сильної жовтої або блідо-помаранчевої» та синьої – від «дуже блілого відтінку до темного чи глибокого». Вони відзначають, що над проблемами визначення і усталення кольорів історичних прапорів України працювали в минулому дослідники української символіки доктор Р. Климкевич і професор В. Січинський.

Відомо, що ці кольори вживалися ще за часів Київської Русі. У Києві знаменом був золотий тризуб Ярослава Мудрого на тлі синього квадратного полотнища. Можна припустити, що такі зображення могли бути й на щитах його війська. У Галицько-Волинському князівстві побутувало зображення золотого лева на блакитному полі щита. Офіційно ці барви стали державними з 18 січня 1918 року від дня встановлення законом Української Народної Республіки державного прапора.

Отже, утвердження 28 січня 1992 року постановою Верховної Ради України, як Державного прапора України національного прапора із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів є закономірним явищем, що має історичні витоки і символізує процес державного утвердження української нації.

Нову сторінку української геральдики відкрила ухвалена 19 лютого 1992 року Верховною Радою України постанова «Про Державний Герб України», якою затверджено тризуб як малий герб України і головний елемент ве-

ликого герба [16]. Ця ухвала найвищого законодавчого органу засвідчила не тільки тяглість та історичну вагу геральдичної і мистецької традицій, але також реалізоване в гострій політичній боротьбі прагнення національно-державницьких сил забезпечити правову й політичну спадкоємність різних форм української державності.

Документальний аналіз показав, що основи ідейної конструкції герба держави заклала ст. 20 Конституції України 1996 року. Вона визначила обов'язковими складовими майбутнього великого Державного герба малий Державний герб України (як його головний елемент) і герб Війська Запорізького.

Історіографічний аналіз проблеми дуалізму державного герба свідчить, що використання малого та великого гербів у державній символіці стосується періоду Української революції та Визвольних змагань 1917 – 1921 років. Ухвалений Центральною Радою 22 березня 1918 р. закон створив правовий прецедент використання великого і малого державних гербів в Україні [7, 104; 21; 26, 44 – 45]. Обидва герби мало різнилися композиційно. З самого початку вони стали об'єктом аргументованої критики В. Модзалевського і Г. Нарбута. Ці авторитетні знавці геральдики висловили слушний закид авторові – відомому мистцеві професорові В. Кричевському, що він, малюючи герб, робив це тільки як художник, «не звертаючи ніякої уваги на вимоги геральдики і навіть цілком незнайомий з нею» [13].

Зазначимо, що не був досконалим і сам березневий закон 1918 року, зокрема в його тексті не дано опису гербів, їхніх розмірів тощо. На це вказав у праці «Історичні та правові основи українського державного герба» професор В. Трембіцький. Прагнучи заповнити наявні в законі прогалини, автор сформулював приписи технічного оформлення українського державного герба і радив, як це узвичаєно у світовій практиці, з пошаною і «повною точністю» відтворювати державні символи [22, 131 – 133].

В. Трембіцький також висловив ідею повернення хреста до Тризуба на верху середнього зуба, «як це було на тризубі в монеті князя Володимира Великого» [24, 27]. Дослідник зазначає, що «справа хрестика в тризубі

як у державному знамені у гербі була дискутована дуже поважно» у березні 1918 року, коли остаточно оформлювався герб Української Народної Республіки. Він підкреслює, що на той час «це була складна проблема, бо в гербі мала бути вміщена вся історичність всієї України за всі її століття. Хрест був темою також, бо в ньому виражується вся символіка християнства нації та держави. З хрестом була зв'язана вся наша культура, а через неї наша пов'язаність із європейським світом. Із хрестом чи через нього прийшло поєднання народу русинів із європейськими християнськими націями й політично. Із християнством прийшло до народження в Русі її «золотого віку» – культурного, цивілізаційного, а при цьому й політичного росту русинів, творців Руської Землі – держави, яка стала рівною з рівними європейськими державами та династіями».

Великий і малий герби 1918 р. стали першим втіленням ідеї дуалізму українського державного герба, яка згодом набула свого розвитку. Так, наприкінці 30-х рр. XX ст. відомий український геральдист М. Битинський на замовлення Уряду УНР в екзилі розробив проєкт державних відзнак України, серед них великого, середнього і малого державних гербів. Лейтмотивом цієї праці – справжнього шедевра українського геральдичного мистецтва – стала соборність українських земель. Проєкти М. Битинського здобули суспільне визнання й прихильність. Вони є визначною пам'яткою української геральдичної культури та політичної історії і, очевидно, надихнули на утвердження в Конституції України 1996 р. норми про великий і малий герб.

Питання впровадження державного герба викликало гостру дискусію як через ідейні розбіжності та політичні уподобання, так і відмінні наукові погляди. Щодо символу тризуба та його значення на шпальтах газет і журналів в Україні точилися полеміка. Важливою є публікація О. Пастернака, у якій автор намагається подати оригінальне трактування походження тризуба та його змісту. Він висловлює думку, що для українського населення тризуб має потрійне значення: символ державної влади, герб державний або знак національний і знак релігійний [14, 5]. Однак його аргументи, на думку Б. Якимовича [28, 5], слід розглядати лише

як одну із версій, що розтлумачує походження і значення тризуба. Хоча й він сам вважає, що впродовж віків у тризубі органічно поєднувалися язичницькі і християнські символи, і цей останній став не тільки ознакою князівської адміністрації, а почав нести в собі державне, національне і релігійне навантаження.

Ретельно проаналізували історію дослідження тризуба з початку XIX ст. до початку XXI ст. вчені О. Белов та Г. Шаповалов з Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України [1]. Вони довели походження малого Державного герба України від поєднання двох давніх язичницьких і християнських символів – хреста та якоря.

На виконання постанови Верховної Ради України «Про державні символи України» від 3 вересня 1996 р. і постанови Кабінету Міністрів України від 2 листопада 1996 р. «Про проведення конкурсу на кращий ескіз великого Державного герба України і кращий текст Державного Гімну України» спеціально створена Державна комісія з підготовки та проведення конкурсу на кращий ескіз великого Державного герба України 11 червня 1997 р. схвалила проєкт, підготовлений авторським колективом у складі М. Дмитрієнко, О. Івахненка, В. Мітченка та Ю. Савчука [7, 105].

Як основні елементи головного символу країни обрано ті, що відображають історичний шлях нашої державності й водночас відповідають канонам світової геральдики та правовим нормам. Для означення державності Української Народної Республіки було обрано тризуб, Української Держави – зображення козака з мушкетом, а Західноукраїнської Народної Республіки – лева [27, 44 – 45].

Найавторитетніші вчені, серед них академік М. Грушевський, віддавали козакові з мушкетом першість поміж історичних державних гербів [19, 17 – 18]. Пріоритетність цього символу визнали й Г. Нарбут та В. Модзалевський [7, 106]. Часом появи геральдичного образу козака з мушкетом історики схильні вважати 1576 р., коли польський король Стефан Баторій разом з іншими клейнодами надав запорізькому гетьманові «на печаті герб – рицар з самопалом і на голові ковпак перекирваний» [11, 26]. На печатках двадцяти гетьманів упро-

довж 1595 – 1764 рр. був образ козака з мушкетом. Він фігурує на печатках Генеральної військової канцелярії (1735–1767 рр.), інших вищих урядових установ Гетьманщини. За Гетьманщини козак з мушкетом остаточно утверджується як державний герб, набуває ознак загальнонаціонального символу і іменується «гербом Нації», «гербом Малоросійським», «Національним» [18, 217 – 218; 17, 18].

Інший символ у державному гербі – Лев – є одним із традиційних і найдавніших українських символів. Спочатку лев з'являється на печатках галицьких князів, згодом цей династичний знак стає територіально-династичним. Цілком ймовірно, що символ лева ще вживався Романом Мстиславовичем, котрий 1199 р. об'єднав Галицьке і Волинське князівства [6, 31]. Правдоподібно, що традиція використання цього символу зародилася після отримання Данилом Романовичем королівського титулу у 1253 р. [6, 36]. В період найбільшого розквіту Галицько-Волинської держави знак лева набуває значення державного герба і відтоді таке його сприйняття лишається незмінним. Лев є не тільки символом Галицько-Волинської держави, що успадкувала державницьку традицію від Київської Русі, а й носієм геральдичної ознаки для західних земель України.

Разом із тим, питання виникнення та вживання лева як княжого герба, а згодом держави та західних земель вивчене недостатньо. У наукових дослідженнях знаходимо зокрема інформацію про використання лева у першій половині XIV ст. як династичного, княжого символу волинським князем Любартом (Дмитрієм у православному віросповіданні). На своїх монетах динаріях Любарт зображав свій герб – крокуючого лева – та герб Волинської землі – хрест [25, 53]. Відомо, що до поняття Волинської землі як при князях роду Романовичів, так і при литовських князях входили землі Галичини, Холмщини, Белза, Володимира і Луцька. Іпатіївський літопис Волинським князем називає князя Лева, що правив у Галичині. Такі міста як Львів, Перемишль, Галич, Самбір у руських літописах іменуються Волинськими [25, 6]. Можна припустити, що спорідненість земель та княжих родів могла призвести до розвитку застосування лева як династичного знака, і згодом для Галичини почали викорис-

товувати не крокуючого лева, а лева, що спинається на гору, зважаючи на географічну близькість Карпатських гір [8, 726].

Історик Ю. Мицик, досліджуючи прапори і герби української козацької держави в перший рік після її відродження, подає відомості про зображення лева на козацьких прапорах. Йдеться про похід на Білорусь і Литву козаків під проводом полковника Іллі Голоти, його поразку та загибель під Загалем у ніч проти 17 червня 1649 р. Після поразки повстанців ворогові дісталися три прапори, котрі, як вважає Ю. Мицик, вірогідно належали кожній окремій повстанській тисячі. Прапор, переданий Богданом Хмельницьким козакам, під яким бився до останнього подиху І. Голота, був адамашковий, тобто з шовку цінного ґатунку. На ньому було зображено орла, який в одній лапі тримає меч. Другий прапор – червоного кольору і містив зображення лева та білий хрест [12, 5], що є подібним до Волинських символів.

У Синьожупанній та Сірожупанній дивізіях армії УНР, у січових стрільців Є. Коновальця на відзнаках зображено лева, поверненого за геральдичними правилами праворуч, що спинається на скелю [10, 10].

Отже, у великому Державному гербі України роль щитотримача виконує зображення лева, що здіймається на гору. Використання зображення лева здійснювалося й у козацьку добу та у період національного відродження на початку XX століття. Тризуб, за задумом авторів проекту великого Державного герба України М. Дмитрієнко, О. Івахненка, В. Мітченка і Ю. Савчука, вказує на першовитоки нашої державності – Київську Русь – вершину розквіту першої держави на українських землях. Він – виключно згадка про величне минуле й ознака найвищого достоїнства великого герба, символ суверенітету та вікових державних традицій. У цьому сенсі становить інтерес матеріал А. Портнова про походження Тризуба, який є головною складовою державної символіки України [15, с. 8]. Тут слід зауважити на важливий момент появи на українських теренах державності і твердження, що Київська Русь є першою не відповідає дійсності. Скоріше таке твердження є наслідком радянської політики в галузі історичної

науки. Адже відтепер про Скіфське царство та Трипільську культуру широко відомо ніж це було у радянські часи. Однак символіка цих державних утворень є малодослідженою і цілком зрозуміло бажання розробників великого державного герба опертися на символ, що має власні історичні витоки та тісно пов'язаний із процесом українського державотворення.

Таким чином, дослідження процесу опрацювання великого Державного герба України підтверджує думку про те, що він має стати символом новітньої української держави, який фокусує в собі головні етапи її становлення й багатовікового розвитку і втілює провідну національну ідею – соборності українських земель, їхньої багатовікової державної традиції. Однак, на думку Президента України Леоніда Кравчука, час на запровадження великого герба вже пройшов і слід відмовитися від цього та залишити малий герб як єдиний Державний герб України.

В результаті дослідження процесу утвердження Державного герба України встанов-

лено, що його правовий статус, як і статус Державного прапора України, не закріплений окремим законом, як того вимагає Конституція України. Можна припустити, що проблема законодавчої невирішеності правового статусу Державного прапора України лежить у політичній площині, а великого Державного герба не тільки у політичній площині, а й у самій ідеї «дуалізму» – наявності малого та великого герба.

Загалом, слід відзначити, що при опрацюванні символів держави за основу було взято символи, що використовувалися в історії українського народу як знаки утвердження національної окремішності та самобутності, споконвічного прагнення власної державності та владарювання на своїй землі вільній. Законодавча невирішеність державного прапора і герба є ознакою культурологічної кризи – протиставлення культурних цінностей базованих на радянських і російських традиціях та споконвічних національних устремлінь, що яскраво продемонстровано війною.

Список використаних джерел

1. Белов О. Український тризуб: історія дослідження та історичний реконструкт / О. Белов, Г. Шаповал / НАН України; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – Запоріжжя : Дике Поле, 2008. – 264 с.: іл.
2. Битинський М. Українські військові прапори та корогви : історичний нарис / М. Битинський // Вісті : [український військовий журнал]. – 1963. – Ч. 109; Ч. 111.
3. Гречило А. Відродження українських національних символів в Галичині в 1848 році / А. Гречило // Знак : [вісник Українського геральдичного товариства]. – 1998. – Ч. 16. – С. 1 – 2.
4. Гречило А. Питання про порядок кольорів на українському прапорі в 1917 – 1920 рр. / А. Гречило // Знак : [вісник Українського геральдичного товариства]. – 2006. – Ч. 40.
5. Гречило А. Прапори та герби українського козацтва / А. Гречило // Вісті комбатанта. – 1993. – Ч. 1.
6. Гречило А. Українська територіальна геральдика / А. Гречило. – Львів : Інститут української археографії імені М.С. Грушевського НАН України; Українське геральдичне товариство, 2010. – 280 с.
7. Дмитрієнко М. Великий Герб нашої держави / Марія Дмитрієнко, Юрій Савчук // Військово-історичний альманах. – 2001. – Ч. 1(2).
8. Карпов В. Утвердження державної символіки незалежної України / В. Карпов // Воєнна історія Середньої Наддніпрянщини : матеріали Всеукраїнської військово-історичної конференції [наук. зб.] / під заг. ред. В.В. Карпова. – К.: Національний військово-історичний музей України. – 2012.
9. Конституція України : Видання офіційне. – К. : Міністерство юстиції України. – 2006. – 24 с.
10. Круковський О. Фалеристичні сліди Синьої та Сірої Дивізії // Знак [вісник Українського геральдичного товариства]. – 2001. – Ч. 23.
11. Літопис Гадяцького полковника Григорія Граб'янки. – К., 1992.
12. Мицик Ю. Прапори полковника Іллі Голоти (1649 р.) / Ю. Мицик // Знак [вісник Українського геральдичного товариства]. – 2000. – №20.
13. Модзалевський В. До питання про Державний герб України / В. Модзалевський, Г. Нарбут // Наше минуле. – 1918. – С. 126. Передрук: Національна символіка. – 2-ге вид. – К., 1991. – (Б-ка журн. «Пам'ятки України»; кн. 1). – С. 26.

14. Пастернак О. Пояснення тризуба, герба Великого Київського князя Володимира Святого / О. Пастернак / вступ. сл. Б.З. Якимовича; худож. оформл. О.В. Ковалю. – К. : Веселка, 1991. – 47 с.: іл.
15. Портнов А. Про найповніше коріння Тризуба в Україні / А. Портнов // Знак [вісник Українського геральдичного товариства]. – 1998. – Ч. 14.
16. Постанова Верховної Ради України «Про Державний Герб України» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 40. – Ст. 592.
17. Савчук Ю. 8 Березня – це наше свято!: (Погляд на березневі свята крізь призму української геральдики) / Ю. Савчук // Політика і культура. – 2000. – № 8 (43).
18. Савчук Ю. К вопросу о знаменной реформе К. Разумовского 1755–1764 гг. / Ю. Савчук // Восьмая Всероссийская нумизматическая конференция. – Москва, 2000.
19. Скотинський Т. Український герб та прапор / Т. Скотинський. – Львів, 1935.
20. Тарнавецький П. Символ прапора / П. Тарнавецький // Вісті [український військовий журнал]. – 1962. – Ч. 105.
21. Томашівський С. Український національний герб / С. Томашівський // Неділя. – 1912. – 29 вересня.
22. Трембіцький В. Історичні та правні основи українського державного герба / В. Трембіцький // Правничий вісник. – Нью-Йорк, 1971. – Кн. 3.
23. Трембіцький В. Питання визначення кольорів українського національного та державного прапора / В. Трембіцький, А. Вовк // Вісті комбатанта. – 1984. – Ч. 3.
24. Трембіцький В. Проблема хреста в сучасному державному гербі України / В. Трембіцький // Вісті комбатанта. – 1986. – Ч. 1.
25. Троневиц П. Великий князь Дмитрій-Любарт і його сучасники: історико-краєзнавчий нарис / П.О. Троневиц. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. – 192 с.; іл. – (Серія «Пантеон»).
26. Якимович Б. До питання про українську національну символіку / Б. Якимович // Пам'ятки України. – 1989. – Ч. 3.
27. Якимович Б. До питання про українську національну символіку / Б. Якимович // Тернопіль. – 1992. – № 5 – 6.
28. Якимович Б. У глибину віків // Пастернак О. Пояснення тризуба, герба Великого Київського князя Володимира Святого / О. Пастернак / вступ. сл. Б.З. Якимовича; худож. оформл. О.В. Ковалю. – К. : Веселка, 1991.

References

1. Belov, O. (2008). The Ukrainian trident: the history of research and historical rekonstrukt. Zaporizhzhia : Dyke Pole [in Ukrainian].
2. Bitsinsky, M. (1963). Ukrainian military flags and crowns: historical essay. Visti : [ukrainskyi viiskovy zhurnal], 109; 111 [in Ukrainian].
3. Hrechylo, A. (1998). Revival of Ukrainian national symbols in Galicia in 1848. Znak : [visnyk Ukrainskoho heraldychnoho tovarystva], 16, 1-2 [in Ukrainian].
4. Hrechylo, A. (2006). Question about the order of colors on the Ukrainian flag in 1917 – 1920, Znak : [visnyk Ukrainskoho heraldychnoho tovarystva], 40 [in Ukrainian].
5. Hrechylo, A. (1993). Flags and coats of arms of the Ukrainian Cossacks. Visti kombatanta, 1 [in Ukrainian].
6. Hrechylo, A. (2010). Ukrainian Territorial Heraldry [in Ukrainian].
7. Dmitriyenko, M. (2001). The Great Coat of Our State. Viiskovo-istorychnyi almanakh. 1 (2) [in Ukrainian].
8. Karpov, V. (2012). Approval of state symbols of independent Ukraine. Military History of the Middle Dnieper: materials of the All-Ukrainian Military History Conference). K.: Natsionalnyi viiskovo-istorychnyi muzei Ukrainy [in Ukrainian].
9. The Constitution of Ukraine (2006). K. : Ministerstvo yustytzii Ukrainy [in Ukrainian].
10. Krukovsky, O. (2001). The Blind trail of the Blue and Gray Division. Znak : [visnyk Ukrainskoho heraldychnoho tovarystva], 23 [in Ukrainian].
11. The chronicle of Gadyatsky's Colonel Grigory Grabianky (1992). K. [in Ukrainian].
12. Mycyk, Y. (2000). Flags of Colonel Ilya Goloti (1649). Znak : [visnyk Ukrainskoho heraldychnoho tovarystva], 20 [in Ukrainian].
13. Modazelevsky, V. (1991). On the issue of the State Emblem of Ukraine. Natsionalna symbolika. K. [in Ukrainian].

14. Pasternak, O. (1991). Explanation of the trident, the emblem of the Grand Kyivan Prince Vladimir of St. K. : Veselka [in Ukrainian].
15. Portnov, A. (1998). The most complete roots of Trident in Ukraine. Znak : [visnyk Ukrainskoho heraldychnoho tovarystva], 14 [in Ukrainian].
16. Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On the State Emblem of Ukraine». Vidomosti Verxovnoi Rady Ukrainy, 40, 592 [in Ukrainian].
17. Savchuk, Yu. (2000). 8 March is our holiday! (View on the holy festivities through the prism of Ukrainian heraldry). Polityka i kultura, 8 (43) [in Ukrainian].
18. Savchuk, Yu. (2000). On the Question of Significant Reform of K. Razumovsky 1755-1764. Vosmaia Vserossyiskaia numyrmatycheskaia konferentsiya. Moskva [in Russian].
19. Skotinsky, T. (1935). Ukrainian coat of arms and flag. Lviv [in Ukrainian].
20. Tarnavetsky, P. (1962). Symbol of the flag. Visti [ukrainskyi viiskovy zhurnal], 105 [in Ukrainian].
21. Tomashivsky, S. (1912). Ukrainian National Coat of Arms. Nedilia. 29 veresnia [in Ukrainian].
22. Trembitsky, V. (1971) Historical and legal foundations of the Ukrainian state emblem. Pravnychi visnyk. Vol.3 New York [in Ukrainian].
23. Trembitsky, V. (1984). The question of determining the colors of the Ukrainian national and state flag. Visti kombatanta, 3 [in Ukrainian].
24. Trembitsky, V. (1986). The problem of the cross in the modern state emblem of Ukraine. Visti kombatanta, 1 [in Ukrainian].
25. Troniewicz, P. (2011). Grand Duke Dmitriy-Lyubart and his contemporaries: historical lore essay. Lutsk : PVD «Tverdynia» [in Ukrainian].
26. Yakimovich, B. (1989). On the issue of Ukrainian national symbols. Pamiatky Ukrainy, 3 [in Ukrainian].
27. Yakimovich, B. (1992). On the issue of Ukrainian national symbols. Ternopil, 5-6 [in Ukrainian].
28. Yakimovich, B. (1991 In the depths of centuries. Pasternak O. Explanation of the trident, coat of arms of the Grand Kyivan Prince Vladimir St.). K. : Veselka [in Ukrainian].

УДК [025.4+930.25]:001.8

О. М. Збанацька

ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПОШУКОВИХ МОВ У БІБЛІОТЕКАХ І АРХІВАХ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ

Мета роботи. Дослідження спрямоване на визначення, обґрунтування та застосування методологічного потенціалу науки щодо аналізу інформаційно-пошукових мов у бібліотеках і архівах. Досягнення мети наукового дослідження залежить від чіткого визначення методологічної основи. **Методологія** дослідження полягає у застосуванні загальних, загальнонаукових та спеціальних методів пізнання. Використання сукупності методів дозволило дослідити інформаційно-пошукові мови у бібліотеках і архівах. **Наукова новизна** роботи полягає у тому, що вперше на методологічному рівні досліджено інформаційно-пошукові мови, що побутують в бібліотеках і архівах; розширено уявлення про їх сутність; застосовано до їхнього вивчення моносистемний та полісистемний підходи. **Висновки.** Методологічні основи дослідження становлять, з одного боку, систему найзагальніших принципів, положень і методів, пізнавальну основу наукового знання про інформаційно-пошукові мови у бібліотеках і архівах, а з іншого, – сукупність прийомів, способів і процедур дослідження інформаційних процесів у бібліотеках і архівах. Характерною ознакою методології дослідження інформаційно-пошукових мов є тісний зв'язок її складових із загальнонауковою методологією.

Ключові слова: архіви, бібліотеки, інформаційно-пошукові мови, методологічні основи.

14. Pasternak, O. (1991). Explanation of the trident, the emblem of the Grand Kyivan Prince Vladimir of St. K. : Veselka [in Ukrainian].
15. Portnov, A. (1998). The most complete roots of Trident in Ukraine. Znak : [visnyk Ukrainskoho heraldychnoho tovarystva], 14 [in Ukrainian].
16. Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On the State Emblem of Ukraine». Vidomosti Verxovnoi Rady Ukrainy, 40, 592 [in Ukrainian].
17. Savchuk, Yu. (2000). 8 March is our holiday! (View on the holy festivities through the prism of Ukrainian heraldry). Polityka i kultura, 8 (43) [in Ukrainian].
18. Savchuk, Yu. (2000). On the Question of Significant Reform of K. Razumovsky 1755-1764. Vosmaia Vserossyiskaia numyrmatycheskaia konferentsiya. Moskva [in Russian].
19. Skotinsky, T. (1935). Ukrainian coat of arms and flag. Lviv [in Ukrainian].
20. Tarnavetsky, P. (1962). Symbol of the flag. Visti [ukrainskyi viiskovy zhurnal], 105 [in Ukrainian].
21. Tomashivsky, S. (1912). Ukrainian National Coat of Arms. Nedilia. 29 veresnia [in Ukrainian].
22. Trembitsky, V. (1971) Historical and legal foundations of the Ukrainian state emblem. Pravnychi visnyk. Vol.3 New York [in Ukrainian].
23. Trembitsky, V. (1984). The question of determining the colors of the Ukrainian national and state flag. Visti kombatanta, 3 [in Ukrainian].
24. Trembitsky, V. (1986). The problem of the cross in the modern state emblem of Ukraine. Visti kombatanta, 1 [in Ukrainian].
25. Troniewicz, P. (2011). Grand Duke Dmitriy-Lyubart and his contemporaries: historical lore essay. Lutsk : PVD «Tverdynia» [in Ukrainian].
26. Yakimovich, B. (1989). On the issue of Ukrainian national symbols. Pamiatky Ukrainy, 3 [in Ukrainian].
27. Yakimovich, B. (1992). On the issue of Ukrainian national symbols. Ternopil, 5-6 [in Ukrainian].
28. Yakimovich, B. (1991 In the depths of centuries. Pasternak O. Explanation of the trident, coat of arms of the Grand Kyivan Prince Vladimir St.). K. : Veselka [in Ukrainian].

УДК [025.4+930.25]:001.8

О. М. Збанацька

ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПОШУКОВИХ МОВ У БІБЛІОТЕКАХ І АРХІВАХ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ

Мета роботи. Дослідження спрямоване на визначення, обґрунтування та застосування методологічного потенціалу науки щодо аналізу інформаційно-пошукових мов у бібліотеках і архівах. Досягнення мети наукового дослідження залежить від чіткого визначення методологічної основи. **Методологія** дослідження полягає у застосуванні загальних, загальнонаукових та спеціальних методів пізнання. Використання сукупності методів дозволило дослідити інформаційно-пошукові мови у бібліотеках і архівах. **Наукова новизна** роботи полягає у тому, що вперше на методологічному рівні досліджено інформаційно-пошукові мови, що побутують в бібліотеках і архівах; розширено уявлення про їх сутність; застосовано до їхнього вивчення моносистемний та полісистемний підходи. **Висновки.** Методологічні основи дослідження становлять, з одного боку, систему найзагальніших принципів, положень і методів, пізнавальну основу наукового знання про інформаційно-пошукові мови у бібліотеках і архівах, а з іншого, – сукупність прийомів, способів і процедур дослідження інформаційних процесів у бібліотеках і архівах. Характерною ознакою методології дослідження інформаційно-пошукових мов є тісний зв'язок її складових із загальнонауковою методологією.

Ключові слова: архіви, бібліотеки, інформаційно-пошукові мови, методологічні основи.

О. Н. Збанацкая

ИССЛЕДОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-ПОИСКОВЫХ ЯЗЫКОВ В БИБЛИОТЕКАХ И АРХИВАХ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ

Цель работы. Исследование направлено на определение, обоснование и применение методологического потенциала науки относительно анализа информационно-поисковых языков в библиотеках и архивах. Достижение цели научного исследования зависит от чёткого определения методологической основы. **Методология** исследования заключается в применении общих, общенаучных и специальных методов познания. Использование совокупности методов позволило исследовать информационно-поисковые языки в библиотеках и архивах. **Научная новизна** работы заключается в том, что впервые на методологическом уровне исследованы информационно-поисковые языки, которые функционируют в библиотеках и архивах; расширено представление об их сущности; к их изучению применено моносистемный и полисистемный подходы. **Выводы.** Методологические основы исследования составляют, с одной стороны, систему общих принципов, положений и методов, познавательную основу научного знания об информационно-поисковых языках в библиотеках и архивах. Характерным признаком методологии исследования информационно-поисковых языков является тесная связь её составляющих с общенаучной методологией.

Ключевые слова: архивы, библиотеки, информационно-поисковые языки, методологические основы.

Oksana Zbanatska

INVESTIGATION INFORMATION RETRIEVAL LANGUAGES IN LIBRARIES AND ARCHIVES: METHODOLOGICAL BASIS

Purpose of Article. The purpose of the article is directed on determination, discourse and usage of the methodological potential of science regarding analysis of information and search languages in libraries and archives. Purpose of the science research depends from clear determination of methodological basis. **Methodology** of the research is in usage of general, general scientific and special methods of cognition. Usage of aggregate methods allowed to investigate information retrieval language in libraries and archives. **Scientific novelty** is in that that first on the methodological level it is investigated information retrieval languages that used in libraries and archives. It is expended conception about their essence. It is used monosystem and polysystem approaches for its study. **Conclusions.** Methodological basis of research are the following: the system of general principles, provisions and methods, foundation of scientific knowledge about information retrieval languages in libraries and archives; summation of approaches, ways and procedures of information processes research in libraries and archives. Special feature of methodological research of information retrieval languages has a close connection its constituents with general scientific methodology.

Keywords: archives, libraries, information and search languages, methodological basis.

Характерною рисою сучасного етапу розвитку бібліотечної та архівної справи є увага до розробки теоретичних і методологічних проблем інформаційно-пошукових мов (ІПМ), оскільки ефективність, затребуваність, популярність, зручність роботи інформаційно-пошукових систем (ІПС) бібліотек і архівів напряму залежить від якості ІПМ. Тому їхнє дослідження є актуальним і потребує залучення методології науки. Методологія базується на сукупності принципів і методів, застосування яких у конкретному науковому дослідженні

дає можливість розв'язати певну проблему [11, 571]. Як вчення про правила мислення, методологія застосовується при створенні теорії науки. Від чіткого визначення методологічної основи дослідження «значною мірою залежить досягнення мети і задач наукового дослідження» [13, 47]. Важливу методологічну роль відіграє теорія. Не використовуючи її, «неможливо здійснювати відбір фактів, їх оцінку та узагальнення» [2, 133]. Заслуговує на увагу наведене О. В. Воскобойніковою-Гузевою співвідношення понять «теорія» та «методологія» – «теорія

вивчає сам об'єкт бібліотечної науки, виявляє закони його розвитку, а методологія аналізує шляхи вивчення об'єкта та його закономірності» [3, 4]. У нашому випадку комплексне дослідження ІПМ потребує залучення системи методів: загальних, загальнонаукових та спеціальних. Слід зауважити, що у статті представлено тільки частину методологічного апарату дослідження ІПМ.

Загальні методи або методи світоглядних наук сприяють комплексному вивченню ІПМ. Зокрема, закон діалектики взаємного переходу кількісних і якісних змін показав, що ІПМ на різних етапах розвитку зазнавали певних трансформаційних перетворень. Наприклад, інформаційний вибух та поява комп'ютерної техніки сприяли появі у середині ХХ ст. дескрипторних ІПМ.

Закон заперечення підтверджує спадкоємність між новим і старим. Так, поява ІПМ Інтернет, не привела до знищення існуючих ІПМ, а навпаки, увібрала в собі елементи предметизаційних, класифікаційних та дескрипторних ІПМ. Це стало підтвердженням того факту, що нове є змінене старе, тобто, повернення до начебто старого, але на іншому витку спіралі.

Загальнонаукові методи об'єднують широкий спектр методів як теоретичних, так і прикладних досліджень. Одним із загальнонаукових методів є метод наукової абстракції. Він полягає у визначенні найсуттєвіших характеристик процесу, що вивчається, в абстрагуванні від усього другорядного. Спочатку дається загальна характеристика явища, визначаються притаманні йому суперечності, а потім розглядаються конкретні прояви цього явища. В результаті конкретне постає вже не випадковим нагромадженням явищ, а цілісною панорамою. Абстракція відображає об'єктивну реальність не так, як живе споглядання, а проникає всередину її, йдучи від явища до суті. Метод абстрагування допомагає розглянути окремі елементи ІПМ.

Абстрактне мислення з властивими йому прийомами діалектичної логіки охоплює й інші методи пізнання ІПМ, зокрема аналіз і синтез. У процесі наукового аналізу досліджуваний об'єкт розкладається на складові елементи, кожен з яких розглядається окремо як частина розкладеного цілого. Аналіз дає можливість на-

різно вивчати окремі складові об'єкта і зазвичай здійснюється для того, щоб виділені у ході його елементи за допомогою синтезу об'єднати в єдине ціле з одночасним отриманням нових знань. Науковий синтез – це метод дослідження, який полягає в складанні елементів об'єкта, розкладених в ході аналізу, у встановленні взаємодії і зв'язків елементів, у пізнанні об'єкта як єдиного цілого. Таким чином, аналіз здійснюється в інтересах синтезу, існування якого неможливе без аналізу.

В ході інформаційного аналізу вивчаються різні ІПМ, а саме – виявляються ознаки, необхідні для їхньої характеристики. Так, при аналізі класифікаційної ІПМ з'ясовуються відомості про зміст документа, методику систематизування, систематичні каталоги, класифікаційні таблиці; при аналізі предметизаційної ІПМ – відомості про зміст документа, методику предметизування, предметні, предметно-тематичні, географічні, іменні каталоги тощо. Одержані в результаті аналізу відомості синтезуються у вигляді класифікаційного індексу, предметної рубрики тощо.

Основні методи організації пошуку в умовах використання комп'ютерної техніки потребують попередньої класифікації інформації. Для розв'язання цього завдання застосовується метод класифікації. Спочатку класифікації піддаються ІПМ, що дозволяє проаналізувати становлення і розвиток окремої ІПМ, потім – внутрішня структура певної класифікаційної системи. Класифікація служить засобом зберігання і пошуку інформації, що міститься в ній самій. Будь-яка ІПМ являє собою систему класифікації, оскільки кожне слово, виражаючи певне поняття, очолює деякий клас. Класом тут називається сукупність предметів, кожному з яких властиві ознаки, які відбиваються в змісті відповідного поняття. Слово або словосполучення, яке виражає це поняття, слугує іменем даного класу. Таким чином, включення будь-якого слова в пошуковий образ документа (ПОД) означає віднесення цього документа до класу, іменем якого є дане слово.

Інше завдання класифікації – проведення ефективного пошуку інформації або будь-яких об'єктів, які зберігаються в інформаційних установах.

Загальнонаукові методи покладають в основу «фахових досліджень загальнонаукові підходи» [3, 4]. Пізнання ІПМ базується на використанні загальнонаукових підходів – системного, структурного, функціонального, інформаційного та модельного.

Сьогодні виникає протиріччя: з одного боку – між станом, суспільним значенням бібліотек, архівів та їхніми ІПМ, з іншого – між обмеженими можливостями пошуку потрібної інформації. Як зазначає М. С. Слободяник, «є невідповідність між стрімким зростанням наукового знання, зафіксованим у документній формі, і обмеженими можливостями фахівців для його пошуку та освоєння» [9, 12]. Суперечності між накопиченою інформацією та потенційними її споживачами повинні визначати тенденції розвитку бібліотек і архівів як соціальних інституцій, що в перспективі мають забезпечити їхній синтез. Для зняття таких суперечностей виробляється певний оптимум синтезу властивостей диференційованості та інтегрованості, що реалізується при формуванні бібліотечних та архівних фондів, організації довідкового апарату (ДА), створенні ПС, розробці ІПМ та обслуговуванні споживачів інформації.

Системний підхід надає можливість розглянути ІПМ як складну систему, яка має багато підсистем різної природи, з метою виявлення внутрішніх закономірностей і виведення на більш глибоке аналітичне знання про об'єкт. Системний підхід означає розгляд ІПМ як системи, тобто взаємозв'язаної сукупності компонентів. У системі кожен компонент потрібен і тісно пов'язаний з іншими компонентами. Випадіння або зміна одного компонента неминуче потягне за собою зміну або руйнування системи [7, 29]. Так, як системний об'єкт ДА представляє собою взаємопов'язану кількість записів про зміст, форму, кількість і місцезнаходження документів. Елементом ДА є описова стаття архівного довідника, запис у каталожній картці, характеристика в путівнику, дескриптор тощо. Всі елементи ДА мають відповідати єдиній методиці, а це дасть можливість реалізувати на практиці одну з тих вимог, що висуваються до інформаційних систем – одноразове введення інформації і багаторазове її використання.

Важливим є те, що приймаючи рішення про зміну будь-якої частини ІПМ, бібліотекар або архівіст має чітко уявляти, що всі інші елементи системи ІПМ так або інакше теж відчують цей вплив і зміняться. Обов'язковим є передбачення, як відгукнеться на управлінський вплив кожний елемент ІПМ або інший компонент бібліотеки або архіву в цілому.

У пізнанні системи системний підхід передбачає виконання таких процедур:

- розгляд ІПМ як *цілого*, тобто з точки зору складу їх елементів, а також як *частини* оточуючого їх середовища;

- виявлення *системоутворюючих зв'язків*, які і створюють системну єдність ІПМ, їхню цілісність;

- аналіз *структури* ІПМ, тобто їхньої побудови, впорядкованості, організації, як по вертикалі (з точки зору супідрядності, ієрархії частин), так і по горизонталі (з точки зору координатності компонентів);

- аналіз *системи управління* ІПМ, тобто виявлення суб'єктів, які реалізують і коригують внутрішні і зовнішні взаємозв'язки між рівнями ІПМ;

- розгляд *генезису* ІПМ – їхньої еволюції, починаючи з зародження і до сьогодення. Це допомагає зрозуміти механізми і сили, що рухають їхній розвиток, виявляє фактори, що визначають ті або інші явища в ІПМ, передбачають їхні майбутні проблеми [1].

Системний підхід має дві форми:

- *моносистемний підхід*, який спрямовано на розгляд ІПМ як окремої, автономної системи і її аналіз з точки зору її внутрішніх законів і механізмів. Коли ми знаємо основні властивості і закономірності системи в цілому, можна визначити правильність функціонування і розвитку всіх її підсистем, розглядати ІПМ одночасно у всьому комплексі проблем;

- *полісистемний підхід*, який передбачає розгляд ІПМ як підсистеми, тобто частини більш складної системи (макросистеми) [6]. Полісистемний підхід пояснює властивості і закономірності розвитку ІПМ як типові прояви властивостей тих макросистем, до яких вона входить.

Застосовуючи системний підхід до документного фонду, О. М. Морєва зазначила, що системний підхід – це «особливий спосіб мис-

лення, погляд на дійсність як на сукупність взаємодіючих систем різної складності» [7, 31]. Проблеми, що виникають у системі, є результатом неправильної взаємодії між її компонентами або вплив більш широкої системи.

Застосуємо до розгляду ІПМ *моносистемний підхід*. Почнемо з аналізу її виникнення та становлення. Зародженню нової ІПМ передують виникнення соціальних, духовних та матеріальних передумов. Соціальні передумови – це суспільна потреба у конкретній ІПМ. Для того, щоб була розроблена нова ІПМ, є важливим усвідомлення суспільством її необхідності у даному місці у даний час. Духовні передумови – це ідеальне уявлення про те, якою повинна бути нова ІПМ і яких заходів для цього треба вжити. Головна ідея ІПМ повинна оформитися у вигляді цілей і задач, які доведеться вирішувати майбутній ІПМ. Матеріальні передумови – це потреба створення матеріально-технічної бази для розробки нової ІПМ. Перш ніж приступити до розробки нової ІПМ, потрібно знайти приміщення з потрібними комунікаціями, обладнанням, підібрати персонал, забезпечити надходження фінансів. Вибір ІПМ залежить від профілю інформаційної установи.

Нова ІПМ створюється на основі інших ІПМ: тих, що існують поруч (наприклад, схожість таблиць основного ряду Десяткової класифікації Дьюї та Універсальної десятикової класифікації); тих, що були попередниками (наприклад, таблиці Л. Н. Троповського, які є переробкою Універсальної десятикової класифікації); тих, що не є типовими для бібліотечної і архівної справи (наприклад, Рубрикатор науково-технічної інформації).

Застосовуючи системно-структурний підхід до розгляду ІПМ, слід звернути увагу на те, що до складу ІПМ входить багато лексичних одиниць (ЛО) та граматичні (парадигматичні і синтагматичні) відношення між ними. Граматичні відношення дозволяють організовувати ЛО в систему.

Основними елементами ІПМ є:

– *лексичні одиниці* (позначення окремого поняття, прийняте в ІПМ) [4, 3]. ЛО можуть бути слова, словосполучення, аббревіатури, символи, дати, загальноприйняті скорочення, які прийняті в природній мові, а також екві-

валентні їм кодові або символічні позначки штучної мови. Наприклад, класифікаційному індексу 025.4(477) в Універсальній десятиковій класифікації відповідає фраза «класифікування й індексування в Україні». Сукупність ЛО утворює *лексику* ІПМ.

– *нотації* (система позначок і правил їх застосування, що використовується для представлення ЛО та відношень між ними) [5, 9-10].

– *парадигматичні відношення* (позаконтекстні відношення між поняттями чи термінами) [5, 19]. Парадигматичні (базисні, аналітичні) відношення обумовлені наявністю визначених логічних зв'язків між предметами та явищами, незалежно від контексту. Ці відношення враховують схожість і відмінність у змісті ЛО, наприклад, відношення рід-вид («дерево» – «береза» або «інформаційні установи» – «архівні установи» – існує відношення незалежно від того, в якому тексті вони знаходяться, оскільки між відповідними предметами існує зв'язок, береза є видом дерева), ціле-частина, предмет-функція, предмет-властивість та ін. На основі цих відношень здійснюється групування ЛО в *парадигми*. *Парадигма* – це множина елементів мови, які мають визначену загальну ознаку, наприклад, сукупність глухих фонем, синоніми, багатокореневі слова тощо.

– *синтагматичні відношення* (контекстуальні відношення між поняттями чи термінами) [5, 19]. Синтагматичні (текстуальні, граматичні, синтаксичні) відношення виникають при об'єднанні слів у фрази, речення. Наприклад, у реченні «Студенти садили дерева» між словами «садили» і «дерева» існують відношення (зв'язки), причому ці відношення (зв'язки) існують тільки в наведеному реченні. Група ЛО, пов'язаних синтагматичними відношеннями, утворює *синтагму* (фразу, речення на ІПМ).

Принципова різниця між парадигматичними і синтагматичними відношеннями полягає в тому, що перші враховують смислові відношення, які не залежать від змісту будь-яких текстів, а синтагматичні відношення виражають смисл контексту і визначаються ним. Одні й ті ж самі ЛО можуть утворювати різні за смислом синтагми, тобто синтагматичні відношення між ЛО можуть змінюватися. Парадиг-

матичні відношення стабільні, і тому їх можна зафіксувати в словнику ІПМ [10, с. 36].

Також до елементів ІПМ деякі автори відносять:

- *правила утворення складних і складених індексів* на основі простих;
- *правила інтерпретації* – переклад з природної мови на ІПМ, і навпаки;
- *правила змін, виправлень і доповнень* мови, тобто правила виключення застарілих слів або рубрик, застарілих зв'язків або заміна їх новими або зміна формулювання рубрик [8, с. 6].

У кожній ІПМ встановлюються три види зв'язків, які забезпечують єдність і стійкість системи.

Зв'язки взаємодоповнення є потрібним мінімумом, достатнім для виникнення системної єдності ІПМ. Сутність їх в тому, що кожна ЛО ІПМ, привносить нову інформацію, і тим самим доповнює існуючу. Сама ІПМ переходить на якісно новий рівень представлення знання. Однак зв'язки взаємодоповнення є достатніми тільки до певної межі. У процесі розвитку ІПМ її системні якості зміцнюються і розширюються, залучаючи все нові ЛО. Поступово кількісне збільшення ЛО ІПМ приводить до того, що ускладнюється пошук потрібної інформації у великій кількості ЛО, і виникає потреба в їх упорядкуванні (наприклад, у виокремленні додаткових розділів класифікації). Це означає появу нового виду взаємозв'язків всередині ІПМ – зв'язків взаємодії.

Зв'язки взаємодії або структурні зв'язки – це взаємозв'язки між ЛО. Вони утворюють відносно жорстку конструкцію ІПМ, яка відображає відношення або супідрядність між ЛО і називається структурою ІПМ. Кожна з ІПМ має свою структуру. Так, класифікаційні ІПМ мають структуру ієрархічних класифікаційних систем, упорядкованих за галузями знання, часто універсальних і комбінаційних; дескрипторні ІПМ – мають парадигматичну структуру, де словникові статті в інформаційно-пошукових тезаурусах (ПТТ) хоча і упорядковані за абеткою, проте в самій словниковій статті між ЛО присутні парадигматичні відношення.

Зв'язки протидії забезпечують розвиток ІПМ у відповідності з діалектичним законом єдності і боротьби протилежностей. ЛО не-

минуче вступають у протиріччя одна з одною. Наприклад, поява нового терміну в суспільстві, ставить питання про видалення застарілого, а в результаті відбувається оновлення ІПМ.

Отже, розгляд ІПМ як системи потребує встановлення різних системних зв'язків, що забезпечують єдність і розвиток системи. Кожен з видів зв'язків вирішує своє завдання. Так, зв'язки взаємодоповнення забезпечують ІПМ спроможність повною мірою задовольняти інформаційні запити споживачів. Структурні взаємозв'язки, упорядковуючи ЛО ІПМ і забезпечуючи взаємодію між ними, сприяють підвищенню оперативності задоволення інформаційних запитів. Зв'язки протидії забезпечують розвиток ІПМ, примушуючи її оновлюватися, гнучко реагувати на змінені умови і відповідати актуальним вимогам споживачів.

Коли ІПМ перестає задовольняти запити споживачів, то виникає нагальна потреба в її заміні або впровадженні паралельно ще однієї ІПМ. Тоді до структури ІПС буде входити вже дві ІПМ, кожна з яких матиме свою структуру. Одні ІПМ втрачають свою роль і значення в ІПС, інші від самого початку не мають майбутнього і зникають, а треті є зародками нової, більш досконалої ІПМ, як, наприклад, класифікаційні і дескрипторні ІПМ покладено в основу розробки ІПМ Інтернет.

Рушійною силою розвитку завжди слугують протиріччя, подолання і вирішення яких і виводить систему на новий якісний рівень [7, 35]. Для ІПМ найбільш значимими є такі протиріччя:

- протиріччя між ПОД і пошуковий образ запиту (ПОЗ);
- протиріччя між потребою в оновленні ІПМ і ресурсними або інтелектуальними обмеженнями;
- протиріччя між існуючою термінологією, представленою в довідкових виданнях і потребою відобразити її в якості ЛО ІПМ;
- протиріччя між динамікою інформаційних потреб і відносною консервативністю ІПМ.

Таким чином, інформаційні працівники мають постійно вирішувати зазначені протиріччя, бо саме від їх фахового рівня залежить ефективність функціонування бібліотечних і архівних ІПС.

У зв'язку з цим постає актуальним формування системи управління ІІМ. У кожній інформаційній установі повинен бути суб'єкт – окрема посадова особа або підрозділ, завдання яких полягатиме у розробці всієї ІІС, і підтримці її в актуальному стані.

Отже, моносистемний підхід до ІІМ допомагає зрозуміти, як з окремих ЛО утворюється ІІМ, пояснює глибинні механізми її розвитку, виявляє сутність проблем, що виникають у процесі розвитку.

На відміну від моносистемного підходу, **полісистемний підхід** розглядає ІІМ як частину багатосистемного світу, як компонент більш складних систем. З точки зору полісистемного підходу, всі об'єкти дійсності є підсистемами будь-яких макросистем різного порядку, які в свою чергу входять в якості складової частини в ще більші системи, утворюючи складну ієрархію [7, 35]. Функції, які виконує ІІМ як компонент різних макросистем, визначають його склад, структуру і розвиток. Полісистемний погляд на ІІМ дає багатовимірне її розуміння, уявлення її в різних системах координат в залежності від того, з точки зору якої з макросистем він розглядається, а також дозволяє бачити і аналізувати не тільки її внутрішні, але і зовнішні взаємозв'язки. Іншими словами, частина – ІІМ – пізнається, спираючись на знання загального, через закономірності, характерні для більш широкої системи, в яку вона входить. Так, основною функцією ІІМ є посередницька, а розширення цієї функції за рахунок автоматизації, вплинуло і на форми обслуговування споживачів інформації.

ІІМ можна розглядати як необхідну складову частину, принаймні, трьох макросистем:

- 1) ІІС, до якої вона належить;
- 2) системи документних комунікацій;
- 3) світового інформаційного простору.

Вперше ІІМ як компонент ІІС розглянув А. І. Чорний в монографії «Введение в теорию информационного поиска» («Введення в теорію інформаційного пошуку» (Москва, 1975) [12]. На його думку, до структури ІІС входять наступні компоненти: *пошуковий масив* (сукупність документів бібліотечного та архівного фонду); *інформаційно-пошукова мова* (одна або декілька); *правила індексування* (за якими створюється

ПОД); *правила пошуку* (за якими створюється ПОЗ); *технічні засоби; люди, що взаємодіють з системою* (бібліотекарі, архівісти, системні адміністратори, користувачі) [12, 18-19].

Як бачимо, ІІМ виступає тут як самостійна рівноправна підсистема ІІС, яка залежить від стану і функціонування інших підсистем і, в свою чергу, сама впливає на них. Її основне призначення в цій системі – бути посередником між документами та їхніми пошуковими образами. В результаті функціонування архівного документа в системі наукових комунікацій утворюється наступний ланцюжок: архіви – архівні документи – довідковий апарат архівів, виражений однією або кількома ІІМ – споживачі інформації – архівні документи – архіви. Сполучною ланкою між архівом, архівним документом та споживачем архівної інформації є ДА архівів, виражений однією або кількома ІІМ. У кожній ланки є локальні цілі й завдання, але вони «повинні підпорядковуватися меті й загальним інтересам системи в цілому» [9, 14]. За таких умов автоматизовані ІІС можна вважати якісно новим утворенням, що набуло нових системних властивостей, відсутніх в окремих його ланках.

Наступне, ІІМ можна розглядати як складову системи документних комунікацій, яка забезпечує циркуляцію документів в суспільстві, і в підсистемі зберігачів документів виступає посередником між ПОД і ПОЗ. В ідеалі це мало б виглядати так: одноразово створений бібліографічний або архівний запис може бути використано багаторазово різними інформаційними установами.

Сьогодні формується нова макросистема, поява якої пов'язана зі світовим інформаційним простором. Для його формування потрібно не тільки надати в електронному вигляді інформацію, але й «перетворити її на знання» [7, 56]. Пошук інтернет-ресурсів відбувається за допомогою ІІМ Інтернету, тому ІІМ можна розглядати як складову частину світового інформаційного простору.

Отже, кожна ІІМ прямо або опосередковано належить до кількох великомасштабних систем, які забезпечують побутування, розвиток окремих особистостей і співтовариств. У кожній з них вона виконує функцію посередника між ПОД і ПОЗ.

Для кращого пізнання евристичних можливостей ІПМ, поряд з системним, структурним і функціональним підходами слід застосувати модельний підхід, який відображає співвідношення між людськими знаннями про об'єкти і цими об'єктами. На думку М. С. Слободяника, «найважливішою особливістю моделі є її подібність з оригіналом у будь-якому з жорстко зафіксованих та обґрунтованих аспектів» [9, 18]. Моделі ІПМ слід розглядати як гносеологічні образи, що є інструментами пізнання ІПМ на емпіричному, теоретичному, метатеоретичному рівнях.

Поряд із загальнонауковими підходами застосовують також *спеціальні методи*. Історико-порівняльний метод дослідження передбачає історичний підхід до аналізу ІПМ через призму трансформаційних перетворень. Документаційна наука не може ігнорувати все те цінне і позитивне, що було накопичено в бібліотечній і архівній справі, і що може представляти собою внесок у загальний добуток світового інформаційного середовища. Так, порівнюючи конкретні ІПМ на різних історичних етапах, виявляємо тотожність і наступність у трансформації ІПМ, що допомагає не тільки мати хорошу панорамну картину, але й планувати розвиток ІПМ і здійснювати ефективний пошук інформації.

До загального пізнання ІПМ слід віднести також інтеграційні процеси між бібліотекознавством та архівознавством. Незважаючи на різні об'єкт і предмет даних дисциплін, можна виявити і спільні риси, наприклад, описування документів, їхнє систематизування з використанням певних класифікаційних таблиць, створення відповідного ДА та обслуговування споживачів інформації.

Отже, сукупність знань про об'єкт дослідження формують науку, яка поділяється на частини, серед яких провідне місце посідає методологія. Методологічні основи дослідження становлять, з одного боку, систему найзагальніших принципів, положень і методів, пізнавальну основу наукового знання про ІПМ, що функціонують у бібліотеках і архівах, а з іншого, – сукупність прийомів, способів і процедур дослідження інформаційних процесів у бібліотеках і архівах. Характерною ознакою методології дослідження ІПМ є тісний зв'язок її складових із загальнонауковою методологією. Залучення загальних, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, застосування моносистемного та полісистемного підходу до вивчення ІПМ, дозволяє їх пізнати на теоретичному та мета теоретичному рівнях.

Список використаних джерел

1. Блауберг И. Философский принцип системности и системный подход / И. Блауберг, В. Садовский, Б. Юдин // Вопросы философии. – 1978. – № 8. – С. 39–52.
2. Ванеев А. Н. Библиотечное дело. Теория. Методика. Практика : к 80-летию со дня рождения автора / А. Н. Ванеев ; Санкт-Петербург. гос. ин-т культуры и искусств. – Санкт-Петербург : Профессия, 2004. – 367 с.
3. Воскобойникова-Гузєва О. Дискусійні питання розвитку теорії і методології бібліотекознавства / О. Воскобойникова-Гузєва // Бібліотечний вісник. – 2007. – № 2. – С. 3–9.
4. Информационно-поисковые языки. Термины и определения : ГОСТ 7.74-96. – [Введен 01.07.97]. – Минск, 1997. – 33 с. – (Межгосударственный стандарт) (Система стандартов по информационному, библиотечному и издательскому делу). – Идентичен стандарту ISO 5127-6:83.
5. Інформаційні мови. Терміни та визначення : ДСТУ 2398-94. – Введ. 01.01.95. – Київ, 1994. – 73 с. – (Державний стандарт України) (Інформація та документація). – Ідентичний стандарту ISO 5127-6:1983, NEQ.
6. Кузьмин В. П. Исторические предпосылки и гносеологические основания системного подхода / В. П. Кузьмин // Психологический журнал. – 1982. – Т. 3. – № 3. – С. 3–13.
7. Морєва О. Н. Документные фонды библиотек и информационных служб / О. Н. Морєва. – Санкт-Петербург : Профессия, 2010. – 398, [1] с. – (Библиотека).
8. Омарова Т. Б. Информационно-поисковые языки и информационно-поисковые системы : конспект лекций / Т. Б. Омарова. – Москва : ВНИИПИ, 1990. – 83 с.
9. Слободяник М. С. Наукова бібліотека : еволюція структури і функцій / М. С. Слободяник ; НАН України, ЦНБ ім. В. І. Вернадського. – Київ : Ред. журн. «Бібл. вісник», 1995. – 268 с.

10. Соколов А. В. Информационно-поисковые системы. Автоматизация библиографического поиска : учеб. пособие / А. В. Соколов. – Ленинград, 1983. – 88 с.
11. Українська архівна енциклопедія / Держ. ком. архівів України, Укр. НДІ архів. справи та документознавства ; [редкол.: Матяш І.Б. (голова) та ін.]. – Київ, 2008. – 880 с.
12. Черный А. И. Введение в теорию информационного поиска / А. И. Черный ; ВИНТИ СССР. – Москва : Наука, 1975. – 238 с.
13. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : [підруч. для вищ. навч. закл.] / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко ; М-во культури і мистецтв України, Харк. держ. акад. культури. – Харків : ХДАК, 1998. – 287 с.

References

1. Blauberg, I., Sadovskiy, V., Yudin, B. (1978). Philosophical principle of system and system approach. *Voprosy filosofii*, 8, 39–52 [in Russian].
2. Vaneev, A. N. (2004). *Librarianship. Theory. Methodology. Practice* Sankt-Peterburg: Professiya [in Russian].
3. Voskoboynikova-Guzyeva, O. (2007). Discussion issues in the development of the theory and methodology of library science. *Biblioteknyj vistnyk*, 2, 3–9 [in Ukrainian].
4. Information retrieval languages. Terms and Definitions. GOST 7.74-96. (1997). Minsk [in Belorussian].
5. Information languages. Terms and definitions. GOST 2398-94. (1994). Kyiv [in Ukrainian].
6. Kuzmin, V. P. (1982). Historical preconditions and gnoseological bases of the system approach. *Psihologicheskij zhurnal*. T. 3, № 3, 3–13.
7. Moreva, O. N. (2010) *Documentation funds of libraries and information services*. Sankt- Peterburg: Professiya [in Russian].
8. Omarova, T. B. (1990). *Information retrieval languages and information retrieval systems*. Moskva : VNIPI [in Russian].
9. Slobodyanyk, M. S. (1995). *Scientific library: evolution of structure and functions*. Kyiv [in Ukrainian].
10. Sokolov, A. V. (1983). *Information retrieval systems. Automation of bibliographic search*. Leningrad [in Russian].
11. *Ukrainian Archival Encyclopedia*(2008). Kyiv [in Ukrainian].
12. Chernyy, A. I. (1975). *Introduction to the theory of information retrieval*. Moskva: Nauka [in Russian].
13. Shejko, V. M., Kushnarenko N. M. (1998). *Organization and methods of research*. Xarkiv [in Ukrainian].

УДК 35.077.1:352(477-25)(045)

З.М. Свердлик

СЛУЖБОВЕ ЛИСТУВАННЯ ЯК ФОРМА ДІЛОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ДУМИ Й УПРАВИ (КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)

Метою статті є з'ясування недостатньо досліджених питань щодо складу службового листування між органами міського управління міста Києва кінця ХІХ – початку ХХ ст. (Київською міською думою й управою) та іншими установами, організаціями і органами влади, особливостей інформації зовнішніх вхідних і внутрішніх вихідних документів. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні історичного методу, методу текстологічного аналізу та деконструкції документної інформації. Зазначений методологічний інструментарій дає змогу розкрити та піддати аналізу службовий документ як об'єкт ділових процесів, що здійснюються в органах державної влади та місцевого самоврядування на всіх етапах історичного розвитку. **Науковою новизною** роботи є розширення наукових знань про оформлення, основні групи та види документів, характерні для діловодства Київської міської думи й управи. **Висновки.** Грунтовний аналіз оформлення та видового складу документації Ки-

10. Соколов А. В. Информационно-поисковые системы. Автоматизация библиографического поиска : учеб. пособие / А. В. Соколов. – Ленинград, 1983. – 88 с.
11. Українська архівна енциклопедія / Держ. ком. архівів України, Укр. НДІ архів. справи та документознавства ; [редкол.: Матяш І.Б. (голова) та ін.]. – Київ, 2008. – 880 с.
12. Черный А. И. Введение в теорию информационного поиска / А. И. Черный ; ВИНТИ СССР. – Москва : Наука, 1975. – 238 с.
13. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : [підруч. для вищ. навч. закл.] / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко ; М-во культури і мистецтв України, Харк. держ. акад. культури. – Харків : ХДАК, 1998. – 287 с.

References

1. Blauberg, I., Sadovskiy, V., Yudin, B. (1978). Philosophical principle of system and system approach. *Voprosy filosofii*, 8, 39–52 [in Russian].
2. Vaneev, A. N. (2004). *Librarianship. Theory. Methodology. Practice* Sankt-Peterburg: Professiya [in Russian].
3. Voskoboynikova-Guzyeva, O. (2007). Discussion issues in the development of the theory and methodology of library science. *Bibliotekhnij vistnyk*, 2, 3–9 [in Ukrainian].
4. Information retrieval languages. Terms and Definitions. GOST 7.74-96. (1997). Minsk [in Belorussian].
5. Information languages. Terms and definitions. GOST 2398-94. (1994). Kyiv [in Ukrainian].
6. Kuzmin, V. P. (1982). Historical preconditions and gnoseological bases of the system approach. *Psihologicheskij zhurnal*. T. 3, № 3, 3–13.
7. Moreva, O. N. (2010) *Documentation funds of libraries and information services*. Sankt- Peterburg: Professiya [in Russian].
8. Omarova, T. B. (1990). *Information retrieval languages and information retrieval systems*. Moskva : VNIPI [in Russian].
9. Slobodyanyk, M. S. (1995). *Scientific library: evolution of structure and functions*. Kyiv [in Ukrainian].
10. Sokolov, A. V. (1983). *Information retrieval systems. Automation of bibliographic search*. Leningrad [in Russian].
11. *Ukrainian Archival Encyclopedia*(2008). Kyiv [in Ukrainian].
12. Chernyy, A. I. (1975). *Introduction to the theory of information retrieval*. Moskva: Nauka [in Russian].
13. Shejko, V. M., Kushnarenko N. M. (1998). *Organization and methods of research*. Xarkiv [in Ukrainian].

УДК 35.077.1:352(477-25)(045)

З.М. Свердлик

СЛУЖБОВЕ ЛИСТУВАННЯ ЯК ФОРМА ДІЛОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ДУМИ Й УПРАВИ (КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)

Метою статті є з'ясування недостатньо досліджених питань щодо складу службового листування між органами міського управління міста Києва кінця ХІХ – початку ХХ ст. (Київською міською думою й управою) та іншими установами, організаціями і органами влади, особливостей інформації зовнішніх вхідних і внутрішніх вихідних документів. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні історичного методу, методу текстологічного аналізу та деконструкції документної інформації. Зазначений методологічний інструментарій дає змогу розкрити та піддати аналізу службовий документ як об'єкт ділових процесів, що здійснюються в органах державної влади та місцевого самоврядування на всіх етапах історичного розвитку. **Науковою новизною** роботи є розширення наукових знань про оформлення, основні групи та види документів, характерні для діловодства Київської міської думи й управи. **Висновки.** Грунтовний аналіз оформлення та видового складу документації Ки-

ївської міської думи та управи засвідчив характерне для більшості службових документів оформлення на спеціальних бланках, використання типових форм звернень у реквізиті «Адресат».

Ключові слова: Київська міська дума, Київська міська управа, службовий документ, листування, реквізити документів, документна інформація.

З.М. Свердлык

СЛУЖЕБНАЯ ПЕРЕПИСКА КАК ФОРМА ДЕЛОВОЙ КОММУНИКАЦИИ КИЕВСКОЙ ГОРОДСКОЙ ДУМЫ И УПРАВЫ (КОН. XIX – НАЧ. XX ВВ.)

Цель статьи – выяснение недостаточно исследованных до сих пор вопросов состава служебной переписки между органами городского управления города Киева конца XIX – начала XX в. (Киевской городской думой и управой) и другими учреждениями, организациями и органами власти, особенностей информации внешних входящих и внутренних исходящих документов. **Методология** исследования заключается в применении исторического метода, метода текстологического анализа и деконструкции документной информации. Указанный методологический инструментарий позволяет раскрыть и подвергнуть анализу служебный документ как объект делопроизводственных процессов, осуществляемых в органах государственной власти и местного самоуправления на всех этапах исторического развития. **Научной новизной** работы является расширение научных знаний об оформлении, основных группах и видах документов, характерных для делопроизводства Киевской городской думы и управы. **Выводы.** Основательный анализ оформления и видового состава документации Киевской городской думы и управы показал характерное для большинства служебных документов оформление на специальных бланках, использование стандартных форм обращений в реквизите «Адресат».

Ключевые слова: Киевская городская дума, Киевская городская управа, служебный документ, переписка, реквизиты документов, документная информация.

Zoriana Sverdlyk

OFFICIAL CORRESPONDENCE AS A FORM OF BUSINESS COMMUNICATION OF THE KIEV CITY DUMA AND COUNCIL (AT THE END OF THE XIX-th – BEGINNING OF THE XX-th CENTURY)

The **object** of this article as viewed by the author is the clarification of insufficiently researched at the present moment issues related to official correspondence between the local government authorities in Kiev at the end of the XIX-th – beginning of the XX-th century (the Kiev City Duma and the Kiev City Council) and other institutions, organizations and authorities, peculiarities of the documentary information of external incoming documents and internal outgoing documents. The **research methodology** lies in applying the historical method, textual analysis method and deconstruction of documentary information. The above-mentioned methodological tools enable us to disclose and analyze the official document as an object of recordkeeping processes carried out by the state and local authorities at all stages of historical development. The **scientific novelty** is the expansion of scientific knowledge about the execution, major groups and types of documents, typical for the Kiev City Duma and the Kiev City Council. **Conclusions.** The substantial analysis of the execution and the types composition of the documents at the Kiev City Duma and the Kiev City Council certified typical execution of the majority of official documents on the specific forms and the use of standard forms of address in the requisite details “Addressee.”

Keywords: Kiev City Duma, Kyiv City Council, official documents, correspondence, document details, document information.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю вивчення правил функціонування і оформлення службових документів у Київській міській думі та управі, вимог до оформлення тексту та окремих реквізитів вхідних і вихідних документів. Висвітлення зазначених питань сприятиме не лише розумінню функціонування управлінських механізмів у системі міського самоврядування, але й дасть змогу з'ясувати особливості комунікаційної діяльності органів київського міського управління кінця XIX – початку XX ст.

Мета дослідження – з'ясування складу службового листування між Київською міською думою та управою та іншими установами, організаціями і органами влади, особливостей документної інформації зовнішніх вхідних і внутрішніх вихідних документів.

Виклад основного матеріалу. Зростання уваги до діловодства в органах міського самоврядування в українській історіографії почалося у 1990-ті рр. Зокрема, дослідженню теоретичних і прикладних аспектів методики і організації діловодства в органах самоврядування кінця XIX – початку XX ст., правилам оформлення службових документів присвятили свої праці українські науковці: В. Бездрабко [1], В. Бойко та С. Кулешов [2], Н. Леміш [5], В. Крижанівський [4], І. Петрова [7], В. Шандра [9] та інші. Утім, характеристика вхідних і вихідних документів як однієї з форм ділової комунікації органів міського самоврядування міста Києва кінця XIX – початку XX ст. не отримала достатнього висвітлення в науковій літературі. Залишаються відкритими і питання щодо документування інших напрямів роботи Київської міської думи та управи з урахуванням документальних потреб того часу.

Основними завданнями, вирішення яких передбачено в даній статті, є з'ясування основних видів документів, за допомогою яких здійснювалася ділова комунікація між органами міського самоврядування Києва наприкінці XIX – початку XX ст.; розкриття реквізитного складу деяких документів; характеристика притаманних формулювань у документах реквізиту «Адресат» при зверненні до посадових осіб.

У практичній роботі органів київського міського управління з 1870 по 1917 рр. використовувалися різноманітні вхідні і вихідні

документи, форми яких залежали від статусу установи або посадовця, з яким відбувалося листування, тобто від ступеню взаємопідпорядкування. Так, у фонді 163 Державного архіву м. Києва зберігаються листи думи та управи, міського голови м. Києва з думами та управами інших міст, міщанськими управами, київським губернатором, Міністерством внутрішніх справ та ін. Вищі та центральні державні установи взаємодіяли з думою та управою через приписи, розпорядження, накази, циркуляри, запити, відгуки, телеграми. Основний обсяг таких ділових контактів припадав на Міністерство внутрішніх справ, канцелярію київського губернатора. Фонд 163 Державного архіву м. Києва вміщує листування органів київського міського управління з Міністерством внутрішніх справ, поліцмейстерами, Головним управлінням у справах місцевого господарства, Управлінням у справах про військову повинність.

Таким чином, службове листування між Київською міською думою й управою та іншими органами влади, підприємствами, установами, організаціями відповідно до ієрархії, умовно можна поділити на три групи:

- листування з вищими установами та посадовими особами;
- листування з рівними за статусом установами і посадовими особами;
- листування з підвідомчими київському міському управлінню установами та посадовими особами.

Як свідчать архівні документи, більшість службових листів оформлювалися на бланку із кутовим розташуванням реквізитів: ліворуч у куті розміщувалися обов'язкові реквізити (назва органу управління, назва структурного підрозділу – автора документа, номер і дата документа), решту тексту писали від руки або друкували.

Органи київського міського управління підтримували зв'язок з вищими установами за допомогою рапортів, донесень, подань, прохань, «відношень», телеграм. Зокрема, одним із усталених видів документів, що супроводжував службові відносини думи й управи з київським губернатором, був рапорт. На початку XIX ст. рапорт розглядався як «донесення нижчої посадової особи вищій» [3, 74]. Наприкінці XIX ст. оформлення рапортів стало унормованим, про що засвідчують архівні документи думи й управи міста Києва.

Рапорти умовно можна поділити на два види:

- перші – це були своєрідні супровідні листи до звітів, доповідей тощо, які надсилалися на адресу вищого керівництва, наприклад, про роботу управи, про рух коштів, міські витрати тощо (наприклад: «Рапорт комісії, яка перевіряла стан справ квартирного відділення управи» [22, 8])

- другі – це самостійний документ від імені конкретного службовця, який складався у тих випадках, коли в тексті рапорту можна було коротко сформулювати звітну інформацію (наприклад: «Рапорт діловода базарного відділення Управи Його Високоповажності Пану Київському Міському Голові» [22, 46]).

В оформленні рапорту характерним було поздовжнє розташування реквізитів. Так, зверху першого аркуша документа посередині вказувався адресат, а через кілька проміжків з правої сторони – адресант. Розміщення назви виду документа «Рапорт» зустрічається як у центрі, так і з лівого боку аркуша. Далі зазначався автор документа, його посада, а потім – текст рапорту. Наприкінці документа знову зазначалася посада, ставився підпис автора та дата написання документа. При цьому, якщо рапорт виходив від міського голови, то його обов'язково підписував сам голова і секретар, а коли – з відділу канцелярії управи, то, крім підписів вказаних вище посадовців, свій підпис ставив столоначальник або завідувач відділом (діловод). Резолюція на рапортах накладася на будь-якому вільному місці.

Якщо рапорт був таким, що супроводжував звіти та інші подібні документи, то текст цих документів починався з нової сторінки й далі оформлювався відповідним чином. Текст звіту подавався у довільній формі, головною ж вимогою до нього було розкриття суті питання або характеристика діяльності за звітний період.

З рапортами, донесеннями, поданнями, проханнями, клопотаннями і записками у вищі інстанції безпосередньо звертався і сам міський голова як представник міської влади. Взаємовідносини органів київського міського управління з центральними установами представлені усіма вказаними видами документів.

Однією з форм комунікації Київської міської думи й управи з губернатором і мі-

ністром внутрішніх справ було листування у формі доповідних записок, що стосувалися розгляду окремих питань. Аналіз доповідних записок показав, що значна їхня кількість була присвячена питанням:

- організації виборів («Листування з губернатором про проведення виборів міського голови і членів управи» [11]);

- організації праці в органах влади («Доповідь міського голови щодо покращання роботи квартирного відділення» [14], «Листування з міністром внутрішніх справ про надсилання управі трьох примірників циркулярів» [17]);

- перегляду штатів окремих «столів» («Доповідь міського голови про збільшення штату службовців квартирно-довідкового та військового столів» [12], «Доповідні записки наглядача міського лісу про необхідність призначення додаткової охорони лісу» [15]);

- благоустрою міста («Доповідь голови управи про призначення мостової комісії для проведення робіт із заощення вулиць Києва» [13], «Листування з губернатором з господарських питань, організації діловодства та ін.» [21]).

Зустановами того ж рівня та непідпорядкованими київському міському управлінню дума й управа співпрацювали через службові листи, «відношення», повідомлення та телеграми. За їхньою допомогою міське управління м. Києва, у тому числі і київський міський голова, здійснювали листування з такими державними установами: Одеською, Курською, Тульською, Харківською, Рівненською, Красноярською, Томською та ін. міськими думами й управами. Питання, які піднімалися в листуванні, були різноманітними, як-от: про підготовку до виборів, порядок організації управління справами в управі, про розподіл обов'язків між членами управи, про штати, про форми звітності тощо.

Право надсилати службові листи до рівних за рангом та непідпорядкованих йому посадовців мав міський голова, а в окремих випадках – його заступник або столоначальники. Так, за допомогою листів київський міський голова узгоджував або обговорював ділові питання з головами інших міст, головами комісій, які управляли міським майном, губерньськими прокурорами тощо.

З підвідомчими установами (міщанськими управами, міськими поліцейськими управ-

ліннями, поштово-телеграфними конторами і т.д.) органи київського міського управління свої управлінські дії здійснювали через рішення, приписи, запити, розпорядження й постанови (обов'язкові постанови). Аналогічні види документів застосовувалися в управлінській практиці таких службовців, як столоначальники, головні діловоди, поліцеймейстери, старости, міські пристави, голови міщанських управ, голови повітових комісій у справах про вибори в думу, дільничні сільські лікарі тощо. Разом з тим підвідомчі київському управлінню установи й посадовці ділові питання вирішували через рапорти, донесення, «представлення», прохання, скарги.

Усі вихідні листи готувалися в двох примірниках: оригінал і копія. Вищим установам і посадовцям надсилалися оригінали, а копії («відпуски») зберігалися в управі. Посадовцям і установам, рівним і непідпорядкованим, могли надсилати як оригінали, так і копії [10, 66]. Це залежало від ступеня важливості питання. У підпорядковані ж організації, підприємства та установи з думи та управи пересилали копії, які виготовляли у необхідній кількості.

Детальний аналіз листування Київської міської думи й управи з іншими установами чи особами свідчить, що листи оформлювали з чітким дотриманням форми звернення до адресата чи установи-одержувача.

У листах до вищих установ реквізит «Адресат» оформлювали так: «У Департамент загальних справ МВС», «У канцелярію Київського Генерал-губернатора». Київський міський голова або його заступник у зверненні до вищих посадовців вказував титул, звертання «пан» і посаду адресата, наприклад: «Його Високоповажності, Пану Міністру внутрішніх справ». Проте не було забороненим звертатися до вищих посадовців тільки за допомогою титулу і прізвища. Практикувалася форма звернення і без титулу, наприклад: «Пану Міністру внутрішніх справ» [19, 47].

У листах, які Київська міська дума й управа надсилали до рівних за статусом (рангом) установ, також використовувалася обставина місця, наприклад: «В Одеську міську Управу», «У Харківську міську Управу». Під час адресування документів до рівного за рангом посадовця й навпаки, на таких лис-

тах зазначалася лише посада або посада поряд зі звертанням «пан». Наприклад, у листі Київського міського з військової повинності «присутствія» від 14 січня 1915 р. за № 550, у якому говорилося про необхідність термінової передачі на виконання документів з грифом «Терміново», адресат зазначений так: «Черговому службовцю при Київській Міській Управі» [24, 15]. А от у листі секретаря Батумської думи від 17 лютого 1915 р. на ім'я секретаря думи та управи міста Києва поряд з посадою у адресата вжито звертання «пан»: «Пану Київському Міському Секретареві» [24, 38].

Листи з установ, які перебували на нижчому рівні до київського міського управління, адресата вказували здебільшого у такій формі: «Його Високоповажності, Пану Київському Міському Голові». Таким, наприклад, є вхідний лист на ім'я міського голови від 27 серпня 1902 р., надісланий директором Олександрівського ремісничого училища із запрошенням відвідати виставку виробів учнів [25, 38]. У цьому листі використано титул «Його Високоповажності» й зазначена посада. У листах Київської міської думи або управи до нижчих за рангом установ вказувалася лише назва установи та відділення. Наприклад: «У Київську Міську Управу. Будівельне відділення» або «У квартирне відділення Київської Міської Управи».

Якщо документ із управи адресувався до нижчих за рангом посадовців, то зазначалася тільки посада, наприклад: «Міському приставу», «Міському старості» тощо. Наприклад, у листі управи на ім'я міського пристава Либідського району від 2 червня 1915 р. про надання дозволу дворянці Л. Шпіган відкрити буфет при міській управі [21, 92], реквізит «Адресат» сформульований так: «Міському приставу Либідської дільниці м. Києва».

Особливою формою ділової комунікації, а також різновидом листування між Київською міською думою й управою та іншими установами, посадовими особами й підвідомчими організаціями були телеграми. Для цього виду документів характерним був короткий виклад інформації, а у текстах, як правило, відсутні вступні, роз'яснювальні або констатуючі речення. Якщо в проаналізованих вище документах, надісланих у вигляді листів до думи чи управи, досить часто в реквізиті «Адресат»

використовувалися титули, то в телеграмах, починаючи з 10 липня 1905 р. розпорядженням Міністерства внутрішніх справ [23, 37] дозволялося не називати титули.

Структурно телеграма мала вигляд кількох таблиць, розміщених на одному аркуші. У першій частині зазначалася назва та номер телеграфного відділу чи контори, а також проставлявся штамп із датою відправлення телеграми. З правого боку на тому ж рівні вказували назву виду документа, номер телеграми, адресата(-ів). Нижче писали поштову адресу одержувача телеграми, відомості про дату прийняття телеграми, місце для розписки одержувача. На рівні вказаних відомостей зазначалася кількість слів телеграми, службові відмітки тощо. Останнім у телеграмі записували сам текст. Аналіз змісту телеграм показав, що здебільшого вони передавали подяку, вітання, запрошення тощо. Це підтверджують телеграми, адресовані у різні періоди міському голові м. Києва від митрополитів [25, 14; 25, 18], директорів і викладачів навчальних закладів [16, 132], голів інших дум [20, 20] тощо. До міської управи телеграма надходила у вигляді буклету, краї якого були скріплені за допомогою поштової марки відповідного зразка.

В окрему форму ділової комунікації Київської міської думи й управи варто виділити звітну документацію. Так, дума звітувала перед вищими органами, управа – перед думою та міським головою, члени управи – перед «присутством» управи. Саме тому звітні документи є тим джерелом, із якого можна отримати чимало цінної інформації про діяльність органів міського самоврядування м. Києва. Звітні документи думи

та управи м. Києва представлені різноманітними формами, вигляд яких залежав від характеру інформації. Переважно звіти складали у вигляді таблиць, у яких фіксувалася необхідна інформація. Зазвичай форми для складання звітів надходили до органів київського міського управління у вигляді додатків до листів. Наприклад, у звіті про роботу думи й управи за 1871–1880 рр., створеному органами міського управління м. Києва на вимогу ревізуючого сенатора Київської та Чернігівської губерній А. Половцева [18], було передбачено 22 табличні форми, призначені для внесення відповідної інформації.

Наукова новизна. Інноваційний підхід полягає в тому, що практичний аналіз вхідних і вихідних документів як однієї з форм ділової комунікації між Київською міською думою й управою та іншими інституціями надає можливість глибше усвідомити та виділити ознаки уніфікації службових документів, притаманні для досліджуваного періоду.

Висновки. Таким чином, розмежування документів на вхідні, вихідні та внутрішні, а в межах цієї класифікації – на службове листування, організаційно-розпорядчі, довідково-інформаційні, звітні, спеціальні документи є підтвердженням того, що у будь-який історичний період на органи влади покладається значний обсяг зобов'язань, виконання яких потребує постійної взаємодії, розширення каналів і джерел комунікації. Історичний досвід оформлення документів у Київській міській думі й управі зокрема, і взагалі у міських думах та управах на території України, є цінним джерелом для дослідження становлення ділових традицій, розвитку уніфікації і стандартизації документів.

Список використаних джерел

1. Бездрабко В. Розвиток діловодства в Російській імперії XIX ст. : здобутки практики й народження теорії / В. Бездрабко // Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2010. – Вип. 2. – С. 284–291. (Серія : Історія).
2. Кулешов С. Г. Періодизація уніфікації офіційних документів в Україні / С. Г. Кулешов, В. Ф. Бойко // Архіви України. – № 1(295) – К., 2015. – С. 111–128.
3. Краткий словарь видов и разновидностей документов / под ред. А. С. Малитикова. – М. : ВНИИДАД, 1974. – 80 с.
4. Крижанівський В. М. Штемпелі на папері канцелярії Єлисаветградської міської думи (1870–1916 рр.) як історичне джерело / В. М. Крижанівський // Наукові записки : збірник праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського. – Т. 20. – К., 2010. – С. 170–182.
5. Леміш Н. О. Організація діловодства в адміністративних установах Лівобережної України першої половини XIX ст. : монографія / Н. О. Леміш. – К. : ДІА, 2013. – 176 с.

6. Общее учреждение министерств (1811) // Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – Том XXXI. 1810–1811. – СПб. : Тип. Второго Отд. Собственного Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Ст. 24686.

7. Петрова Ирина Олександрівна. Документаційне забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку : дис. ... канд. істор. наук : 07.00.10 / І. О. Петрова ; Держ. ком. архівів України, Укр. НДІ архів. справи та документознавства. – К., 2008. – 199 с.

8. Свод законов Российской империи. – СПб, 1832. – Т. II. Учреждение властей и мест губернского управления. – С. 78 – 95.

9. Шандра В. С. Київське генерал-губернаторство (1832-1914): історія створення та діяльності, архівний комплекс і його інформативний потенціал / В. С. Шандра ; Укр. держ. НДІ арх. справи та документознавства. – К., 1999. – 142 с.

Архівні документи

Державний архів м. Києва. Фонд 163. Опис 8.

1. Спр. 2. Положение управы за 1871 год. – 33 арк.

Фонд 163. Опис 39.

2. Спр. 64. Переписка с губернатором о проведении выборов городского головы и членов Управы. – 60 арк.

3. Спр. 84. Доклад городского головы об увеличении штата служащих квартирно-справочного и воинского столов. – 10 арк.

4. Спр. 85. Доклад головы управы о назначении мостовой комиссии для произведения работ по замощению улиц Киева. – 2 арк.

5. Спр. 109. Доклад головы управы об улучшении работы квартирного отделения. – 2 арк.

6. Спр. 110. Докладные записки смотрителя городского леса о необходимости назначения дополнительной охраны леса. – 8 арк.

7. Спр. 153. Переписка с губернатором и управами других городов о подготовке к выборам в думу, о высылке копий постановлений думы, отчетов и распоряжений управы. – 163 арк.

8. Спр. 183. Переписка с министром внутренних дел о высылке Управе трех экземпляров циркуляров. – 5 арк.

9. Спр. 211. Сведения о работе думы и управы за период 1871–1880 гг. – 207 арк.

10. Спр. 222. Дело об установлении должности товарища городского головы. – 134 арк.

11. Спр. 249. Переписка с городскими управами других городов и киевскими учреждениями о присылке печатных изданий управы и думы. – 48 арк.

12. Спр. 334. Переписка с губернатором по хозяйственным вопросам, ведению делопроизводства и др. – 143 арк.

13. Спр. 431. Отчеты о работе отделений Управы за 1902 год. – 107 арк.

14. Спр. 447. Перечень вопросов, подлежащих обсуждению на заседании думы в 1905 году. – 211 арк.

15. Спр. 449. Переписка с управами других городов о присылке им инструкций о распределении обязанностей среди членов Управы и по другим вопросам. – 93 арк.

16. Спр. 476. Прошения разных лиц о доставке почты на дом, о выдаче пенсии и по другим вопросам. – 178 арк.

References

1. Bezdrabko, V. (2010). The development or record keeping in Russian Empire in the XIX century: achievements of practice and birthing of theory. Scientific notes of Ternopil' National Pedagogical University named Volodymyr Gnatyuk, 2, 284-291 [in Ukrainian].

2. Kuleshov, S. H. (2015). Periodization of unification of official documents in Ukraine. Arkhivy Ukrainy, 1, 111-128 [in Ukrainian].

3. Malytykova, A. S. (Eds). (1974). Brief dictionary of species and varieties of documents. Moscow: VNYUDAD [in Russian].

4. Kryzhanivskyj, V. M. (2010). Stamps on the paper of the Elisavetgrad City Council Office (1870-1916 gg.) as a historical source. Naukovi zapysky : zbirnyk prats' molodykh vchenykh ta aspirantiv Vol. 20, 170-182 [in Ukrainian].

5. Lemish, N. O. (2013). Organization of record keeping in the administrative facilities Left-Bank Ukraine in the first half of the XIX century. Kyiv: DIYA [in Ukrainian].

6. General institution of ministries. (1811). Polnoe sobranie zakonov Rossyjskoj ympery s 1649 hoda, Vol. XXXI. [in Russian].

7. Petrova, I.O. (2008). Documentation support of local government in Ukraine: current state and prospects of development. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].

8. Code of Laws of the Russian Empire (1832). Uchrezhdenye vlastej y mest hubernskoho upravleniya, Vol. II, 78-95. [in Russian].

9. Shandra, V. S. (1999). Kiev governor-general (1832-1914): the history of creation and activity, archival complex and it informative potential, Kyiv [in Ukrainian].

Archival documents

Kyiv City State archives. Fund 163. Description 8.

10. The case 2. Polozhenie upravy za 1871 god.

Fund 163. Description 39.

11. The case 64. Perepiska s gubernatorom o provedenii vyborov gorodskogo golovy i chlenov upravy.

12. The case 84. Doklad gorodskogo golovy ob uvelichenii shtata sluzhashhix kvartirno-spravochного i voinskogo stolov.

13. The case 85. Doklad golovy upravy o naznachenii mostovoj komissii dlya proizvedeniya rabot po zamoshheniyu ulic Kieva.

14. The case 109. Doklad golovy upravy ob uluchshenii raboty kvartirnogo otdeleniya.

15. The case 110. Dokladnye zapiski smotritelya gorodskogo lesa o neobxodimosti naznacheniya dopolnitel'noj oxrany lesa.

16. The case 153. Perepiska s gubernatorom i upravami drugix gorodov o podgotovke k vyboram v dumu, o vysylke kopij postanovlenij dumy, otchetov i rasporyazhenij upravy.

17. The case 183. Perepiska s ministrom vnutrennix del o vysylke uprave trex e'kzempliarov cirkulyarov.

18. The case 211. Svedeniya o rabote dumy i upravy za period 1871–1880 gg.

19. The case 222. Delo ob ustanovlenii dolzhnosti tovarishha gorodskogo golovy.

20. The case 249. Perepiska s gorodskimi upravami drugix gorodov i kievskimi uchrezhdeniyami o prisylke pechatnyx izdanij upravy i dumy.

21. The case 334. Perepiska s gubernatorom po xozyajstvennym voprosam, vedeniyu deloproizvodstva i dr.

22. The case 431. Otchety o rabote otdelenij Upravy za 1902 god.

23. The case 447. Perechen' voprosov, podlezhashhix obsuzhdeniyu na zasedanii dumy v 1905 godu.

24. The case 449. Perepiska s upravami drugix gorodov o prisylke im instrukcij o raspredelenii obyazannostej sredi chlenov Upravy i po drugim voprosam.

25. The case 476. Prosheniya raznyx lic o dostavke pochty na dom, o vydache pensii i po drugim voprosam.

УДК 378.147.111:002

Г.А. Єрмолаєва

ВЕБ-КВЕСТ ЯК ІНТЕРАКТИВНА ФОРМА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ДОКУМЕНТОЗНАВЦІВ

Мета роботи. У дослідженні здійснено аналіз особливостей поширення веб-квест-технологій як інтерактивної форми самостійної роботи студентів-документознавців, видів таких технологій, структури та впливу на майбутню практичну діяльність. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні теоретичних методів (документальний аналіз, аналітико-синтетична переробка інформації, порівняння), що дає змогу виявити і узагальнити доробки з питань щодо особливостей використання веб-квестів у навчальному процесі, зміни змісту професійної освіти, удосконалення навчального процесу, в якому збільшується частка і важливість самостійної роботи студентів. **Наукова новизна** роботи полягає в розгляді веб-квесту як інтерактивної форми самостійної роботи студентів-документознавців, що впливатиме на процес їхньої підготовки до майбутньої практичної діяльності; в розробці проектного завдання самостійної роботи з навчальної дисципліни «Управлінське документознавство», що спирається на результати аналітичного дослідження певного питання у фаховій сфері, котре має логіко-композиційне оформлення, виконується з поширенням дібраних інформаційних ресурсів Інтернету, що націлені на результат, отриманий у процесі ділової гри, направленої на навчання; в аналізі веб-квестів як матеріального втілення у формі мультимедійної презентації, функція якої висвітлити дослідницьку діяльність студентів, їхні результати у процесі виконання самостійної роботи. **Висновки.** Необхідно відзначити, що веб-квести активізують самовиховання та самоосвіту студентів. У процесі активізації творчої спрямованості це дає змогу значно розширити сферу інформаційного відчуття та уявлення, сформувати та вдосконалити пізнавальні можливості, вміння самостійно одержувати і застосовувати знання у практичній діяльності майбутніх документознавців.

Ключові слова: веб-квест, інтерактивна методика навчання, Інтернет, проект, самостійна робота, навчальний процес, майбутні документознавці.

А.А. Ермолаєва

ВЕБ-КВЕСТ КАК ИНТЕРАКТИВНАЯ ФОРМА САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ДОКУМЕНТОВЕДОВ

Цель работы. В исследовании сделан анализ особенностей распространения веб-квест-технологий как интерактивной формы самостоятельной работы студентов-документоведов, их видов, структуры и влияния на будущую практическую деятельность. **Методология исследования** заключается в применении теоретических методов (документальный анализ, аналитико-синтетическая переработка информации, сравнение), что позволяет выявить и обобщить доработки по вопросам особенностей использования веб-квестов в учебном процессе, изменения содержания профессионального образования, совершенствование учебного процесса, в котором увеличивается доля и важность самостоятельной работы студентов. **Научная новизна** работы заключается в рассмотрении веб-квеста как интерактивной формы самостоятельной работы студентов-документоведов, которая будет влиять на процесс их подготовки к будущей практической деятельности; в разработке проектного задания самостоятельной работы по учебной дисциплине «Управленческое документоведение», опирающейся на результаты аналитического исследования определенного вопроса в профессиональной сфере, которое имеет логико-композиционное оформление, выполняется с распространением отобранных информационных ресурсов Интернета, нацеленные на результат полученный в процессе деловой игры, направленной на обучение; в анализе веб-квестов как материального воплощения в форме мультимедийной презентации, функция которой осветить исследовательскую деятельность студентов, их результаты в процессе выполнения самостоятельной работы. **Выводы.** Необходимо

отметить, что веб-квесты активизируют самовоспитание и самообразование студентов. В процессе активизации творческой направленности это позволяет значительно расширить сферу информационного ощущения и представления, сформировать и усовершенствовать познавательные способности, умение самостоятельно получать и применять знания в практической деятельности будущих документоведов.

Ключевые слова: веб-квест, интерактивная методика обучения, Интернет, проект, самостоятельная работа, учебный процесс, будущие документоведы.

Ganna Yermolayeva

WEB-QUEST AS INTERACTIVE FORM OF SELF-STUDY STUDENTS WORK IN THE PROCESS OF PREPARATION FOR FUTURE STUDENTS OF DOCUMENTATION

The purpose of the work. The research is analyzing features associated with the proliferation of web quest technology as a form of interactive self-study of documentation for future students of documentation: their types, structure, impact on the quality of future practice. **Methodology of research** is to apply the theoretical methods (documentary analysis, analytical and synthetic processing of information, comparison) revealed and summarize handling of problems related features using web quests in education, changes in the content of vocational education, improving of the educational process in which as a result of increasing the proportion and the importance of independent work. **The scientific novelty** of this work is as follows: consider your web quest as an interactive form of independent work of students of the future of documentation, which affect the process of preparation for future practice, develop project task of independent work on discipline "Administrative Documentation", based on the results of the analytical study certain issues in professional field that is logical and compositional design, executed with the proliferation of terms related Internet resources which focused on the results obtained during the simulation game aimed at training up the Web quests work has materializes in the form of multimedia presentation, whose function is to highlight research activities of students, their results in the performance of individual work. **Conclusions.** It should be noted that Web quests enhance activation of students' self-education and self-study. The main significance of this is allowed activation in the process of creative direction future students of documentation to expand the scope of information and presentation of feeling, form and improve certain cognitive abilities, the ability to separate receive and apply knowledge in practice.

Keywords: Web Quest, an interactive teaching methodology, web, design, self-study work, educational process, the future students of documentation.

Актуальність теми дослідження. Відповідно до запитів суспільства в умовах модернізації вищої освіти нагальним питанням стає вдосконалення навчального процесу та зміна змісту професійної освіти, в якому збільшується частка самостійної роботи студентів. Тому у вищому навчальному закладі бажано реалізувати активну самостійну діяльність, яка передбачає організацію навчального процесу згідно з Болонським процесом, відповідно до якого самостійна робота становить не менше 1/3 загального обсягу навчального часу з кожної дисципліни.

Новим форматом освітнього процесу є підготовка сучасного фахівця, який вміє творчо мислити, здатний до саморозвитку, інноваційної діяльності, самоосвіти, самостійно збільшує свої знання та вміє ініціативно за-

стосувати їх на практиці. Тож закономірно, що в контексті навчання майбутніх документознавців це викликає особливий інтерес.

Отже, в сучасному середовищі вищої освіти постає проблема використання сучасних форм і методів організації навчальної діяльності студентів. Така інтеграція інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) з іншими технологіями навчання набагато збільшує їхні можливості здійснювати вибір і реалізацію індивідуального навчального дискурсу у відкритому освітньому просторі та підвищує якість підготовки студентів. Для цього необхідне широке інформаційне поле діяльності, джерела інформації, самостійний пошук шляхів обґрунтування різних візій щодо однієї й тієї ж проблеми, самостійний пошук шляхів її обґрунтування та розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сьогодні є доволі велика кількість наукових доробків з питання використання технологій веб-квестів. Проблему використання ІКТ і особливостей використання веб-квестів у навчальному процесі досліджували Т. Бондаренко [1], В. Биховський [2], Р. Гуревич [4,5], Л. Лазаренко [12], Н. Цодікова [15] тощо. Основні проблеми інноваційних процесів в освіті також розглянуті в наукових працях Л. Железняк [6], М. Кадемія [8], інноваційні технології підготовки фахівця-документознавця вивчали О. Гоманюк [3], О. Янишин [16], про розробку веб-квестів йдеться «У світі документознавства» І. Мехедок [14]. Проте, незважаючи на значні досягнення у вирішенні означеної проблеми, багато питань потребують подальшого вивчення.

Виклад основного матеріалу. З поширенням використання інтернету стає актуальним застосування веб-квестів (web-quest) в освітньому процесі. У перекладі з англійської мови термін web означає мережа (наприклад, інтернет-мережа), а quest - тривалий цілеспрямований пошук, який може бути пов'язаний з прикладами, або грою. Термін також позначає один з різновидів комп'ютерних ігор. Тобто веб-квест – це цілеспрямований пошук необхідної інформації у мережі Інтернет [10].

Технологія веб-квесту, на думку О. В. Єльченко, «це сукупність методів та прийомів організації дослідницької діяльності, для виконання якої студенти здійснюють пошук інформації з практичною метою використовуючи інтернет-ресурси» [7]. Дана технологія дає змогу студентам працювати в групах (від трьох до п'яти осіб), розвивати конкурентність, лідерські якості, підвищувати мотивацію до процесу отримання знань, відповідальність за результати діяльності та їхню презентацію.

Уперше модель веб-квесту була представлена викладачем університету Сан-Дієго Берні Доджем 1995 р. Науковець пропонує наступні види завдань для веб-квестів:

- переказ – демонстрація розуміння теми на основі подання матеріалів з різних джерел в новому форматі: створення презентації, плаката, розповіді;
- планування та проектування – розробка плану або проекту на основі заданих умов;

– самопізнання – будь-які аспекти дослідження особистості;

– компіляція – трансформація формату інформації, отриманої з різних джерел: віртуальної виставки, капсули часу, капсули культури;

– творче завдання – творча робота у певному жанрі – створення п'єси, вірша, пісні, відеоролика;

– аналітична задача – пошук та систематизація інформації;

– детектив, головоломка, таємнича історія – висновки на основі суперечливих фактів;

– досягнення консенсусу – вироблення рішення щодо гострої проблеми;

– оцінка – обґрунтування певної точки зору;

– журналістське розслідування – об'єктивний виклад інформації (поділ думок і фактів);

– переконання – схвалення на свій бік опонентів або нейтрально налаштованих осіб;

– наукові дослідження – вивчення різних явищ, відкриттів, фактів на основі унікальних он-лайн джерел [9].

Основні елементи веб-квесту представлені Л. Лазаренко. Дослідниця виокремлює такі основні складові: «вступ (обов'язково вказуються терміни виконання роботи, подається вихідна ситуація або завдання); посилання на ресурси мережі (необхідний матеріал для веб-квесту: книги або методичні посібники з бібліотечних фондів, електронні адреси, тематичні форуми; поетапний опис процесу виконання завдання (принципи обробки інформації, причинно-наслідкові схеми, додаткові супровідні питання, діаграми, таблиці, графіки та ін.); висновки (містять приклад оформлення результатів виконання завдання або їхньої презентації, шляхи подальшої самостійної роботи із зазначеної теми і галузі практичного застосування отриманих результатів і навичок)» [13].

На початковому етапі викладач проводить підготовчу роботу, а саме, знайомить студентів із темою самостійної роботи та формулює мету та основну проблему.

Завданнями веб-квесту є блоки питань, переліки адрес в інтернеті, де можна отримати необхідну інформацію. Питання повинні бути сформульованими таким чином, щоб при відкритті сайту студент зрозумів принци-

пи відбору матеріалу, виділення головного з усієї інформації, яку він знаходить. Дана стадія веб-квесту найбільше розвиває потенціал студентів: під час пошуку відповідей на певні питання класифікуються об'єкти і явища, поліпшується критичне мислення, вдосконалюється вміння порівнювати, аналізувати та мислити абстрактно. На цьому етапі викладач може здійснювати певне керування процесом через надання списку запитань, поширення прикладів, схем.

Наступним етапом є оформлення отриманих результатів, у межах якого відбувається обґрунтування проведеного дослідження. Робота передбачає відбір важливої інформації та представлення її у вигляді постера або фоторепортажу, буклета, слайд-шоу, анімації тощо. Обговорення отриманих результатів роботи веб-квестів рекомендують проводити у вигляді конференції для того, щоб студенти мали можливість продемонструвати і розкрити створений ними власний практичний доробок. Звіт кінцевих результатів веб-квесту може мати різні форми: он-лайн документ, база даних, історія або приклад для вивчення, діалог, який містить аналіз неоднозначної ситуації, спонукає користувачів додати особисті коментарі або не погодитися з авторами, повідомлення основних тез; проведення псевдо-інтерв'ю з експертом протягом заняття або публікація його у мережі Інтернет. На цьому етапі розвиваються такі риси особистості як самокритика, взаємопідтримка, відповідальність за виконану роботу, вміння виступати перед аудиторією. Крім цього, можна практикувати розміщення результатів роботи над веб-квестом у мережі Інтернет на спеціалізованих сайтах.

Таким чином, використання веб-квест-технологій передбачає досягнення трьох цілей: розуміння студентами високотехнологічності і матеріальності завдання; виступ перед аудиторією, яка зацікавлена в результатах їхньої роботи; можливість взаємозв'язку з аудиторією з метою подальшого аналізу власних переваг та недоліків. Проте на завершальному етапі оцінювання слід звернути увагу на принципи та критерії роботи, які були оголошені до початку здійснення веб-квесту. Тому і критерії оцінки можуть бути різними, наприклад,

за новаторством, за креативністю презентації тощо. В оцінці підсумовується досвід, який був отриманий студентами в самостійній діяльності за допомогою технології веб-квест. Доречними стануть риторичні запитання у заключній частині, які сприятимуть посиленню активності пошукової роботи. Цю технологію можна використовувати під час самостійної роботи для студентів напряму підготовки 6.020105 «Документознавство та інформаційна діяльність» незалежно від навчальної дисципліни.

Наприклад, веб-квест як форма самостійної роботи у процесі вивчення дисципліни «Управлінське документознавство» може бути застосована під час розгляду теми «Історичні витоки уніфікації документів» (вивчається студентами другого курсу відокремленого підрозділу «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»). Студентам для виконання даного веб-квесту передбачається 8 годин (тривалий веб-квест). Пропонується поділ студентів на групи по 4 особи для виконання завдання. Проблема веб-квесту полягає в аналізі та організації процесів роботи з документами, способів документування управлінської інформації, дослідженні історії виникнення деяких видів документів.

Кожній групі пропонується обрати один хронологічний період для дослідження уніфікації документів (часи Давньоруської держави X – друга половина XIII ст., становлення і розвиток введення документів в X-XVII ст., уніфікація документів доби литовської експансії XIV ст. – перша половина XVI ст., організація роботи з документами часів Речі Посполитої – друга половина XVI – початок XVII ст., ведення документів за козацької доби XVI – перша половина XVIII ст., робота з документами в другій половині XVI – першій половині XVIII століття, особливості створення документів в імперських установах українських територій – друга половина XVIII ст. – початок XX ст., введення документів на українських землях в XIX – на початку XX ст., особливості ведення документів в апараті українських урядів часів визвольних змагань 1917-1919 рр., уніфікація документів радянської епохи в Україні з початку XX ст. до 1991 рр.)

Після вибору усі члени команди розпочинають роботу над веб-квестом, знайомлять-

ся з загальними матеріалами та додатковими джерелами.

Одним із завдань веб-квесту передбачається підготовка та захист проектів щодо одного хронологічного періоду дослідження уніфікації документів (назва періоду, орган державної влади, структура, посадовий склад працівників, нормативні документи, які регулювали документування, види документів, особливості оформлення документів, переваги та недоліки цього періоду). Над цим завданням має працювати вся група. Особливістю веб-квестів є те, що вся інформація або її частина міститься на різних веб-сайтах. За допомогою певних гіперпосилань всі студенти працюють в єдиному інформаційному просторі. Студенти збирають матеріали в Інтернеті з тієї чи іншої теми, розв'язують проблему, використовуючи ці матеріали.

Підсумком веб-квесту є презентація або веб-сторінка, котрі можна розмістити в Інтернеті (наприклад, на офіційній сторінці кафедри документознавства та інформаційних систем у мережі) та надати можливість всім залишати свої відгуки, думки, пропозиції, тобто здійснювати зворотний зв'язок. Також група має підготувати усний виступ, з яким вона представить свій проект перед іншими студентами. Презентація має містити історичні та теоретичні відомості про досліджуваний період розвитку, тут можлива розробка кросвордів, ребусів.

На думку Н. Кононець, «можна надати можливість студентам працювати в ролі аналітика, інформаційного архітектора, web-дизайнера, сервера, керівника проекту тощо» [11].

Пропонуємо розглянути коротку характеристику кожної із вказаних «ролей», запропонованих Н.В. Кононець:

– Аналітик вивчає діючі інтернет-ресурси. Його основне завдання – надати аналіз, наскільки корисний зміст цих сайтів при вивченні теми; визначити, які існують особливості кожного сайту: що не варто було розмішувати на ньому, які розділи та рубрики можна запозичити.

– Web-дизайнер займається створенням та художнім оформленням web-сайтів. Його завдання – ознайомитися з основами web-дизайну, довідатися, які кольори можна використовувати для фону сторінок, які шрифти використовуються для заголовків, для основного тексту, й

у чому полягають їхні особливості. Основними інтернет-ресурсами для нього можуть бути:

1. http://rosdesign.com/design_materials2/web_4.htm
2. http://habrahabr.ru/blogs/web_design/105250/
3. <http://www.webmascon.com/topics/colors/12a.asp>

4. <http://www.profi-style.org/article/fontz/>
– Інформаційний архітектор займається проектуванням інформаційного простору веб-сайтів, структуруванням інформації, яка буде представлена на сайті. Його завдання – познайомитися з основними елементами web-сторінки, вивчити, яке розташування елементів графіки й тексту на екрані є ефективним, познайомитися з видами навігації сайтів. Основними інтернет-ресурсами для нього можуть бути:

1. http://ybiznes.narod.ru/index3_8.html
2. http://yoursimplesite.narod.ru/textbook_00/textbook_03_11.htm
3. <http://setiplus.tamb.ru/pdp/pdpnavigat.htm>
4. <http://www.antula.ru/navigation.htm>

– Сервер – персона, котра здійснює переміщення по сторінках Інтернету з метою пошуку інформації. Його завдання – знайти корисні для студентів освітні інтернет-ресурси, посилання на які можуть бути представлені у веб-квесті, що розробляється. Основними інтернет-ресурсами для нього можуть бути:

1. <http://www.lessons-tva.info/edu/e-informatika.html>
2. <http://www.all-fizika.com/>
3. <http://www.xumuk.ru/>
4. <http://ukr-tur.narod.ru/>

– Керівник проекту розподіляє ролі серед членів своєї групи, окреслює завдання для кожного, перевіряє їхнє виконання, здійснює загальне керівництво веб-квестом.

Таким чином, нині веб-квест є однією із найбільш ефективних моделей використання Інтернету в освітньому процесі. Під час підготовки майбутніх документознавців значна частина інформації використовується з інтернет-ресурсів. У рамках самостійної роботи з Інтернет-ресурсами викладач удосконалює пошукову діяльність студентів, задає їм параметри цієї діяльності, визначає час виконання. Викладач перестає бути джерелом знань, але створює необхідні умови для пошуку та обробки інформації.

Така діяльність студентів підвищує не лише мотивацію до процесу здобуття знань, але і відповідальність за результати цієї діяльності та їхню презентацію. Ця сучасна та перспективна методика стимулює пізнавальну діяльність студентів, активізує навчальний процес, навички самостійного одержання знань, оскільки є новою, різноманітною формою роботи, дає змогу виявити себе як творчу особистість не тільки студенту, але і викладачеві, що підтверджує необхідність та актуальність даної технології в сучасному освітньому процесі. У цілому веб-квести сприяють підвищенню якості освіти у вузах та індивідуалізації навчання.

Використання веб-квестів у вивченні різних фахових дисциплін сприяє формуванню навичок самостійної роботи, оволодінню знаннями, комунікативного спілкування. Також у процесі виконання веб-квестів у студентів формуються самостійність, а також такі види компетенції, як комунікативна, інформаційно-комунікаційна, що перебувають в основі формування сучасного інформаційно-компетентного документознавця.

Висновки. Необхідно відзначити, що веб-квести підвищують активізацію самовиховання та самоосвіти студентів. У процесі активізації творчої спрямованості це дає змогу значно розширити сферу інформаційного відчуття та уявлення, сформувати і вдосконалити пізнавальні здатності, вміння самостійного одержувати і застосовувати знання у практичній діяльності майбутніх документознавців.

Одним із шляхів підготовки сучасного компетентного, конкурентоздатного майбутнього документознавця у виші є залучення студентів до розробки і використання сучасних технологій навчання, які адаптовані до реальних умов здійснення майбутньої професійної діяльності. Веб-квести сприяють формуванню компетентного фахівця, який може висувати цілі, адаптувати теоретичні знання в професійну площину, відповідати за прийняті рішення, планувати власну діяльність щодо досягнення цілей та завдань, розвивати навички колективної роботи.

Список використаних джерел

1. Бондаренко Т. Веб-квест технологія як засіб активізації самостійної діяльності майбутніх вчителів початкових класів / Т. Бондаренко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2013. – №13. – С. 224-230.
2. Быховский Я. Образовательные веб-квесты: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ito.edu.ru/1999/III/1/30015.html>. – Название с экрана
3. Гомотюк О. Інноваційні технології підготовки фахівця-документознавця у Тернопільському національному економічному університеті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/7334/1/Homotuk_Ternopilstattya.pdf. – Назва з екрану.
4. Гуревич Р. Використання сучасних технологій навчання у ВНЗ: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.kpi.kharkov.ua/JUR/TPUSS%202014_3.pdf. – Назва з екрану.
5. Гуревич Р. С. Інформаційні технології навчання: інноваційний підхід : навчальний посібник / Р. С. Гуревич, М. Ю. Кадемія, Л. С. Шевченко ; за ред. Гуревича Р. С. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2012. – 348 с.
6. Желізняк Л. Технологія «Веб-квест» на уроках інформатики: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/30734/. – Назва з екрану.
7. Ільченко О. В. Використання web-квестів у навчально-виховному процесі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/30113/. – Назва з екрану.
8. Кадемія М. Використання Веб-квестів у процесі підготовки вчителя технології: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/434/1/Kademija.pdf>. – Назва з екрану.
9. Каньковський І.Є. Web-квест як засіб активізації самостійної роботи студентів / І.Є. Каньковський // Комп'ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво. – 2013. – №11. – С. -204
10. Коваль С. М. Використання інформаційних технологій у процесі навчання [Електронний ресурс] / С.М. Коваль. – Режим доступу: www.kpi.kharkov.ua/archive. – Назва з екрану.
11. Кононець Н.В. Технологія веб-квест у контексті ресурсно-орієнтованого навчання студентів / Н. Кононець // Витоки педагогічної майстерності. – 2012. – Випуск 10. – С.138-143.

12. Лазаренко Л.В. Використання інноваційної технології веб-квест у викладанні іноземної мови майбутнім математикам [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://cnp.org.ua/files/Archive/Kiev_october_2015_part2.pdf. – Назва з екрану.
13. Маслова О.В. Використання інноваційної технології веб-квест при викладанні вищої математики [Електронний ресурс] / О.В. Маслова, Ю.І. Карпенко. – Режим доступу: <http://nauka.zinet.info/38/maslova.php>. – Назва з екрану.
14. Мехедок І.О. Веб-квест «У світі документознавства» [Електронний ресурс] / І.О. Мехедок. – Режим доступу: <http://dilovodstvodokument.blogspot.com/>. – Назва з екрану.
15. Цодікова Н. Веб-квест як форма організації самостійної роботи студентів: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/17_AVSN_2012/Pedagogica/2_112539.doc.htm.
16. Янишин О. К. Формування комунікативних умінь майбутніх документознавців засобами медіаосвітніх технологій : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / О. К. Янишин. – К., 2012. – 20 с.

References

1. Bondarenko, T.(2013). Web quest tehnologiya zasib aktivizatsii samostiynoi diyalnosti maybutnih vchiteliv pochatkova klasiv. News ex LNU Taras Shevchenko imeni,13,224-230.[in Ukrainian]
2. Bykhovsky, J. Web ludos General: Retrieved from: <http://ito.edu.ru/1999/III/1/30015.html> [in Russian].
3. Gomotyuk, O.Gloria Innovatsiyni tehnologii pidgotovki fahivtsya, dokumentoznavtsya in Ternopilskomu natsionalnomu ekonomichnomu universiteti. Retrieved from: http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/7334/1/Homotuk_Ternopil_statyya.pdf. [in Ukrainian].
4. Gurevich, R. Viktoristannya Suchasnyj tehnologiy navchannya in his: Gurevich, R. Viktoristannya Suchasnyj tehnologiy navchannya in BHZ.: Retrieved from: http://library.kpi.kharkov.ua/JUR/TPUSS%202014_3.pdf. [in Ukrainian].
5. Gurevich, R.S. M. Yu.Kademiya, L.S. Shevchenko(2012) Shevchenko Information technology incepta: innovation: doceo Vinnitsa “Glider [in Ukrainian].
6. Zheliznyak, L. Tekhnolohiya «Veb-kvest» na urokakh informatyky Retrieved from: http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/30734/ [in Ukrainian].
7. Ilchenko, O. V. Vykorystannya web-kvestiv u navchal'no-vykhovnomu protsesi .Retrieved from: http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/30113/ [in Ukrainian].
8. Kademiya, M. Vykorystannya Veb-kvestiv u protsesi pidhotovky vchytelya tekhnolohiyi: Retrieved from: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/434/1/Kademiya.pdf>. [in Ukrainian].
9. Kan'kovs'ky, I.YE.(2013). Web-kvest yak zasib aktyvizatsiyi samostiynoyi roboty studentiv.. komp'yuterno-intehrovani tekhnolohiyi: osvita, nauka, vyrobnytstvo11,199-204. [in Ukrainian].
10. Koval' S. M., Vykorystannya informatsiynykh tekhnolohiy u protsesi navchannya Retrieved from:www.kpi.kharkov.ua/archive [in Ukrainian].
11. Kononets, N. (2013). Tekhnolohiya veb-kvest u konteksti resursno-oriyentovanoho navchannya studentiv Vytoky pedahohichnoyi maysternosti10,138-143[in Ukrainian].
12. Lazarenko, L.V Vykorystannya innovatsiynoyi tekhnolohiyi veb-kvest u vykladanni inozemnoyi movy maybutnim matematykam. Retrieved from: http://cnp.org.ua/files/Archive/Kiev_october_2015_part2.pdf. [in Ukrainian].
13. Maslova, O.V. YU.I.Karpenko Vykorystannya innovatsiynoyi tekhnolohiyi veb-kvest pry vykladanni vyshchoyi matematyky. Retrieved from: <http://nauka.zinet.info/38/maslova.php> [in Ukrainian].
14. Mekhedok, I.O. Veb-kvest «U sviti dokumentoznavstva. Retrieved from: <http://dilovodstvodokument.blogspot.com/> [in Ukrainian].
15. Tsodikova N. Veb-kvest yak forma orhanizatsiyi samostiynoyi roboty studentiv: Retrieved from:http://www.rusnauka.com/17_AVSN_2012/Pedagogica/2_112539.doc.htm [in Ukrainian].
16. Yanyshyn, O. K. (2012) Formuvannya komunikativnykh umin' maybutnikh dokumentoznavtsiv zasobamy mediaosvitnikh tekhnolohiy.Extended abstract of candidate's ped Kyiv [in Ukrainian].

БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО

УДК 021:004.91

В.О. Копанєва

НАУКОВА КОМУНІКАЦІЯ:
ВІД ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ ДО ВІДКРИТОЇ НАУКИ

Мета роботи – розширення сфери комунікативної діяльності наукової бібліотеки для забезпечення нею, поряд зі збереженням та вільним поширенням публікацій, повного циклу циркуляції нових знань на всіх етапах дослідницького процесу. **Методологія** дослідження базується на комплексному аналізі розвитку інформаційних комунікацій у цифровому середовищі з використанням принципу самоорганізації взаємопов'язаних дослідницької та бібліотечної сфер й системи наукової комунікації. **Наукова новизна** роботи полягає у визначенні теоретичних і методичних засад розвитку комунікативної функції бібліотеки для організації її системно-інтеграційної взаємодії з відкритою наукою. **Висновки.** Вектор розвитку наукової бібліотеки повинен передбачати запровадження високотехнологічних схем формування інформаційної бази відкритої науки для сприяння функціональній трансформації бібліотеки з елементу наукової інфраструктури в учасника дослідницької діяльності.

Ключові слова: наукова комунікація, бібліотека, інтернет, відкритий доступ, відкрита наука.

В.А. Копанєва

НАУЧНАЯ КОММУНИКАЦИЯ:
ОТ ОТКРЫТОГО ДОСТУПА К ОТКРЫТОЙ НАУКЕ

Цель работы – расширение сферы коммуникативной деятельности библиотеки для обеспечения ею, наряду с хранением и свободным распространением публикаций, полного цикла циркуляции новых знаний на всех этапах исследовательского процесса. **Методология** исследования базируется на комплексном анализе развития информационных коммуникаций в цифровой среде с использованием принципа самоорганизации исследовательской и библиотечной сфер, а также системы научной коммуникации. **Научная новизна** работы состоит в определении теоретических и методических основ развития коммуникативной функции библиотеки для организации ее системно-интеграционного взаимодействия с открытой наукой. **Выводы.** Вектор развития научной библиотеки должен предусматривать внедрение высокотехнологичных схем формирования информационной базы открытой науки для содействия функциональной трансформации библиотеки из элемента научной инфраструктуры в участника исследовательской деятельности.

Ключевые слова: научная коммуникация, библиотека, интернет, открытый доступ, открытая наука.

V. Kopaniieva

SCIENTIFIC COMMUNICATION:
FROM OPEN ACCESS TO OPEN SCIENCE

The goal – expanding the scope of the library's communication activities to provide it, an addition to the storage and free distribution of publications, a full cycle of the circulation of new knowledge. **The research methodology** is based on a comprehensive analysis of the development of information communications in the digital environment using the principle of self-organization of the research and library spheres, and the system of science communication. **The scientific novelty** of the work is to identify the theoretical and

*methodological foundations for the development of the communicative functions of the library to organize its system-integration interaction with an open science. **Conclusions.** The vector of development of the scientific library should include the introduction integration of high-tech circuits forming the information base of open science to promote functional transformation of the library from an element of the scientific infrastructure to the participant of the research activities.*

Keywords: science communication, library, internet, open access, open science.

Актуальність теми дослідження. Завдяки інтернету з'явилися нові можливості для обміну знаннями та досвідом. Поява відкритих репозиторіїв й створення нових інформаційних технологій для проведення досліджень спричинили появу поняття *відкритої науки*. Окреслений термін вперше був використаний у 2006 році американським хіміком Жаном-Клодом Бредлі. Стрижневою ідеєю феномену відкритої науки є підвищення прозорості й відкритості процесу дослідження, зростання якості та ефективності наукової системи в цілому.

Сьогодні під цим терміном розуміють, першою чергою, наукові знання, які люди можуть вільно використовувати та поширювати без правових, технологічних або соціальних обмежень [1]. Вважається, що рух за відкриту науку виник ще в XVII столітті одночасно з появою перших наукових журналів [2], коли для виробництва нового наукового знання вчені змушені були працювати колективно на противагу середньовічним алхімікам-одинакам, останнє призвело до обміну результатами своїх досліджень. З тих пір наука дуже змінилася, з появою економічних відносин одним з основних мотивів відкритості стала оптимізація й обґрунтування фінансових витрат на неї.

Ідея відкритої науки полягає в максимальній прозорості: кожен крок вченого відображається у відкритих і загальнодоступних інтернет-джерелах. Останнім часом багато прихильників цього напряму використовують формат *wiki*, або веб-сайти, структуру і контент яких користувачі можуть самостійно змінювати за допомогою інструментів, що надаються самим сайтом. Цей формат дозволяє краще відслідкувати, які дослідницькі процедури здійснювалися у конкретному проміжку часу. Саме тому сьогодні провідні країни світу стали звертати увагу на проблеми відкритого доступу до результатів наукових досліджень. Це цілком природно, оскільки така відкритість у перспективі дозволить державі підви-

щити прозорість науки. Так, держава також буде сприяти формуванню конкурентного середовища для розвитку різноманітних сервісів, базованих на наукових даних, у тому числі комерційних (системи ідентифікації авторів та наукових статей таких, як *ORCID*, *DOI*, експертних систем, баз знань, наукометричних і аналітичних сервісів тощо). Зауважимо, що важливим наслідком відкритості стане розвиток експертизи якості науки в цілому й формування бази експертів.

У відкритому доступі зацікавлені і вчені, які отримують можливість не тільки ефективніше отримувати, але і передавати наукові знання. Результати досліджень показують, що публікація у відкритому доступі збільшує цитування статті приблизно в 2,5-5,8 разів [3]. Крім цього, розміщення наукової статті в журналі відкритого доступу дозволить вченому оперативно заявити про авторство і надійно захиститися від плагіату; з розвитком відкритої науки також з'являються нові форми обміну науковими знаннями.

Метою дослідження є аналіз сучасних тенденцій наукової комунікації, що базуються на витоках, методології та розвитку феноменів «відкритий контент» і «відкрита наука», а також визначення тих кроків, що слід здійснити бібліотекам для розширення сфери їх комунікативної діяльності та реалізації принципів відкритого доступу до наукового знання і втілення ідей відкритої науки.

Виклад основного матеріалу. Дискусія на тему відкритого доступу до результатів наукових досліджень триває останні 20 років, а саме термінопоняття періодично викликає несприйняття у окремих представників бібліотечно-видавничого співтовариства. Інтернет змінив багато сфер людського життя, і наукова комунікація не стала виключенням, однак наукове співтовариство виявилось не готовим до різких змін, у той час як видавці, відчувши ризики нової цифрової епохи, були

більш кмітливими й змогли організувати прибутковий бізнес.

В інтернеті цінність створюється не стільки за рахунок контенту, скільки за рахунок сервісів, які дозволяють зручно та ефективно ними користуватися. Доступ до знання залишається для наукового співтовариства реальною проблемою, яку ускладнюють деякі особливості ринку наукового видання і застаріла система авторського права. Приклади нових інформаційних систем і інтернет-проектів доводять, що з часом проміжна ланка може бути виключена з ланцюжка, хоча для цього знадобиться ще немало часу – особливо тоді, коли ми кажемо про наукову комунікацію.

Проблема інформаційної нерівності виявляється як на рівні держави, так і окремої людини. Так, якщо в Європі, США мовиться про кар'єру, то в розвинених країнах відсутність доступу до наукової інформації обмежує здатність всього суспільства розвиватися, домагатися науково-технічних проривів і впроваджувати інновації тощо. Відкрита наука стає надбанням всього світу, а не тільки окремої групи вчених, чиї університети або дослідницькі організації мають достатньо ресурсів для предплати на елітарні друковані журнали. Еволюція системи наукової комунікації, рух за відкритий доступ, переведення культурного та науково-освітнього контенту в суспільне надбання з відкритими ліцензіями важлива для всього світового співтовариства.

Всесвітня мережа змінила міжособистісну комунікацію (багатосторінкові листи трансформувалися в короткі повідомлення в чаті; принципово змінився підхід до журналістики, перетворивши редакторські колонки в пости, що поширюються у соціальних мережах; з'явилися поняття «конвергенція», «гіпертекстуальність» тощо), змін зазнали й наукові тексти. Так, у статті Т. Уілкі «Тренди в науково-видавничій галузі» [4] використано кілька основних тенденцій, характерних для цифрових медіа: зокрема, збільшення ролі наочності, тобто візуальних матеріалів (у тому числі ілюстрацій, відео- та інфографіки), а також зміна переважаючих жанрів наукових публікацій. Сьогодні перевага надається підготовці наукових статей, а не монографій, що пояснюється швидкістю обміну інформацією

й бажанням, з одного боку, швидше поділитися своїми напрацюваннями, а з іншого – закріпити за собою позицію першовідкривача. Особлива увага приділяється появі нових технологічних платформ, які дозволяють публікувати інформацію в процесі роботи, «відображаючи нескінченну природу наукового дослідження» [4].

Особливе місце у науковій комунікації посіли соціальні мережі, які стали майданчиком для обговорення: «І ще одна думка про підйом соціальних медіа – це може бути сучасний шлях до щасливих випадковостей, що замінюють гортання журналу. Взагалі перегляд *Twitter* або підписка на *xeenews* може принести багато несподіваних і (принаймні, іноді) корисних речей. Інша тенденція полягає у збільшенні кількості дискусій про дослідження, які проходять в електронних, але не формальних, каналах комунікацій дослідників. Вони включають в себе дискусії в блогах *Twitter*, в новинах. *Altmetrics* – зростаюча тенденція до розгляду всіх засобів обговорення досліджень і визначення показників на рівні статті» [4].

Ще однією важливою перевагою інтернет-комунікації є можливість надання доступу не тільки до результатів дослідження, але і до первинних дослідницьких даних, які були зібрані в ході його проведення. Такий підхід може вирішити низку проблем: «Обсяг щорічно виконаних науково-дослідницьких даних зростає щороку на 30%, але ніхто не зберігає їх й не керує ними ефективно або не робить їх легкодоступними. Одне дослідження показало, що шанси на пошук джерел даних зменшуються на 17% щороку і що 80% дослідних даних втрачається протягом двох десятиліть. Інше дослідження – 54% ресурсів, використаних для проведення експериментів в 238 опублікованих дослідженнях, не можуть бути визначені, роблячи перевірку даних неможливою» [4]. Збереженню інформації сприяє не тільки підвищення прозорості наукових досліджень, але й можливість перевірити висновки, а також скорочення витрат на повторний збір відомостей для інших вчених, які можуть бути зацікавлені у використанні вихідних даних.

Можливості обміну різними видами інформації та електронних об'єктів стали основою для створення принципово нових іннова-

ційних платформ, які не вписуються в традиційне уявлення про наукові журнали. Одним з прикладів є *RIO Journal (Research Ideas and Outcomes)*, в якому публікуються не тільки результати дослідження, але і вся інформація про процес його підготовки, а також матеріали, що використовувалися для його проведення, в тому числі «початкові ідеї та проектні пропозиції, дані, методи, робочий процес, програмне забезпечення, звіти про проекти» [5].

Глобальна мережа диктує свої умови: дослідники, які прагнуть до розвитку науки, знаходять шляхи для обміну результатами досліджень (якими є, до прикладу, такі сервіси, як *Academia.edu* або «зелені» репозиторії типу *ArXiv.org*, «КіберЛенінка», «Науковий архів» тощо), а в іншому випадку – обходять видавничі заборони за допомогою «піратських» ресурсів. Бажання відкрито ділитися інформацією з часом переросло в рух за відкриту науку, що породила модель *Open Access (відкритий доступ)*, яка почала розвиватися в США як реакція на високі передплатні ціни наукових журналів.

До появи авторського права копіювання творів не було злочином і лише плагіат вважався негідним вчинком, який, втім, карався в основному громадським осудом. Наукові журнали виникли раніше копірайту: французький «*Journal des savants*» і англійські «*Філософські праці Королівського товариства*» видаються з 1665 року, в той час як «*Статут королеви Анни*» – перший закон, що захищає права автора і видавця, – з'явився лише в 1710 році [6, 46]. Навіть в ході історії системи охорони авторських прав знаходились митці, яких більше цікавила можливість максимального розповсюдження результатів своєї праці, ніж отримання прибутку. До прикладу, на обкладинці першого перекладного видання книги «*Hind Swaraj*» за авторства М. Ганді зазначалося: «Ніякі права не захищено» (*No rights reserved*) [8].

Офіційно термін «*відкритий доступ*» був вперше введений у лютому 2002 року на Будапештській конференції з відкритого доступу і закріплений у «*Budapest Open Access Initiative*» [9]. Суть поняття зводиться до наступних визначень: безкоштовний (*free*), негайний (*immediate*), постійний (*permanent*), повнотекстовий (*fulltext*), онлайн (*online*) доступ до наукових публікацій.

Якщо об'єднати ці характеристики, то ця модель передбачає такий доступ до матеріалів, які не обмежені нічим, окрім технологічних можливостей користувача, іншими словами: є вихід в інтернет – є доступ.

Правові основи для публікації творів у відкритому доступі дозволяють відкриті ліцензії, найпоширенішим видом яких є *Creative Commons* [6, 7]. Однойменна некомерційна організація була створена в 2003 році (США), а в 2004 році з'явилися перші відкриті ліцензії для розміщення контенту у відкритому доступі, які, на відміну від традиційного копірайту, дозволяють обмежувати набір прав залежно від побажань автора. Механізм використання відкритих ліцензій доступно описаний у монографії [6, 135–141]. Крім того, існує ще один, особливий тип ліцензії, який позначається як *CC0 (CC0 1.0 Universal)* і є аналогом правовому режиму громадського надбання. Тут мається на увазі, що, публікуючи твір під цією ліцензією, автор відмовляється від будь-яких прав на нього і обмежень, визнаючи своє творіння суспільним надбанням.

Реальний шанс на відкриту публікацію статті вчений може отримати лише за допомогою гранту або стороннього фінансування. На Заході відкриті журнали активно розвиваються, один з прикладів – видання сімейства *PLoS* [6]. Всі матеріали цих журналів поширюються по відкритій дозвільній ліцензії *CC-BY* й представлені у форматі *HTML*, а також індексуються зовнішніми пошуковими системами. Журнали включені в наукометричні бази даних *Scopus*, *Web of Science*, *PubMed Central*, що мають високий імпакт-фактор, а також розвинені інструменти для управління цитуванням, соціального просування наукових робіт та їх публічної оцінки. Існує ряд ресурсів, які використовують цей правовий інструмент для своїх платформ: зокрема, *Creative Commons* застосовують найбільші міжнародні електронні наукові бібліотеки: *PLOS*, *BioMed Central*, *Hindawi*, *Nature Publishing Group*, *Massachusetts Institute of Technology Libraries*, *ArXiv.org* тощо, тобто відкриті ліцензії є де-факто стандартом наукової комунікації в світі.

На питання «Що відкритий доступ може запропонувати світу, що розвивається?» палеонтолог і активіст відкритої науки М. Тейлор

відповів: «Все. Рівність. Можливість брати участь у всесвітніх дослідних проєктах на рівних умовах. Шлях у світ науки для бідних, але мотивованих студентів. Негайний доступ до найважливіших досягнень медицини» [10]. У цей час всі ці можливості реалізуються за допомогою журналів відкритого доступу, які, незважаючи на розвиток альтернативних каналів розповсюдження наукової інформації, залишаються ключовим елементом відкритої науки.

Перші журнали відкритого доступу з'явилися в кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття, вони не були орієнтовані на прибуток й створювалися для нових можливостей обміну науковою інформацією. Першими журналами відкритого доступу були *Bryn Mawr Performance Review*, *Postmodern Culture*, *Psychology* і *The Public-Access Computer Systems Review*. На цей час близько 10% наукових журналів видається за моделлю відкритого доступу: так, у список *DOAJ (Directory of Open Access Journals)* увійшло 9 377 (дані на квітень 2017 році) відкритих наукових журналів (на початку проєкта у 2003 році журналів було всього 300), при цьому важливо розуміти, що в *DOAJ* потрапляють далеко не всі журнали.

Концепція відкритого доступу стала основоположною для появи цілої низки проєктів, що актуалізовані в парадигмі відкритої науки: крім наукових журналів відкритого доступу з'явилися нові типи платформ, які поширюють наукову інформацію. До їх числа входять відкриті архіви, бібліотеки та репозиторії, спеціалізовані соціальні мережі, бази даних і наукометричні сервіси, які поступово формують альтернативну інфраструктуру наукової комунікації.

Однією із значущих наукових трендів наукової комунікації у ХХІ столітті є *самопублікація*, яка дозволяє авторам уникнути черги на публікацію, а також позбавляє вчених від фінансових витрат [11]. Цікавою є історія Г. Перельмана – математика, який викликав шквал наукових дискусій, опублікувавши в *ArXiv.org* доказ теорії Пуанкаре, а потім і Виклад за Гіпотезою геометризації Терстона. Перельману була присуджена Філдсовська премія і «Премія тисячоліття» (1 млн. доларів), хоча винагороди виявилися йому не цікаві і прийняті не були [12]. Схожою була історія і засновника

ArXiv.org Л. Мотла, який опублікував своє дослідження з теорії струн в інтернет-архіві університету Нью-Мексико. Стаття так вразила спільноту, що Мотла запросили в Ратгерський університет (Нью-Джерсі, США), де він зайнявся підготовкою докторської дисертації (на момент першої публікації Л. Мотл був ще студентом) [13].

ArXiv.org – найбільший безкоштовний архів наукових статей і препринтів із низки дисциплін (фізика, математика, інформатика тощо). На сьогодні в *ArXiv.org* опубліковано понад 1,3^омлн. наукових статей у відкритому доступі. *ArXiv.org* фінансується за рахунок Корнельської університетської бібліотеки (США), Фонду Саймонса та міжнародного об'єднання університетів [7]. *ArXiv.org* став прикладом для вчених з інших галузей науки: зокрема, в листопаді 2013 року біологами був запущений аналог архіву для публікацій препринтів з біології – *bioRxiv*, в якому на цей час містяться статті з 27 наукових категорій: від імунології, генетики до зоології. Сервіс володіє системою обміну коментарями і рекомендує використовувати ідентифікатор *DOI* для цитування розміщених в репозиторії статей. Інший приклад аналогічного проєкту, – *SocArXiv*, – відкритий репозиторій препринтів і досліджень в галузі соціальних наук. На сьогодні у *OpenDOAR (Directory of Open Access Repositories)* здійснюється пошук за 3 339 репозиторіям, в *ROAR^o (Registry of Open Access Repositories)* зареєстровано 4 463 ресурсів.

Із зростанням відкритої науки з'явився ряд альтернативних сервісів – *альтметрик*. *Альтметрія* – нова метрика, що була запропонована як альтернатива імпаکت-фактору і *h-індексу*. Термін *альтметрія* був введено Д. Примом у 2010 році для узагальнення метрики рівня статті та впроваджено в хештег *twitter#altmetrics*. Хоча про альтметрію часто думають як про метрику, що відноситься до статей, вона може застосовуватися і до людей, журналів, книг, масивів даних, презентацій, відео- й власне сховищ вихідного тексту, мережних сторінок тощо.

Альтметрія охоплює не тільки підрахунки посилань, а також і інші аспекти впливу роботи, такі, як кількість баз даних і знань, які належать до неї; види статей; завантажен-

ня або згадки в соціальних ЗМІ і новинах медіа. Таким чином, це широка група маркерів, що охоплює різні частини впливу, які може мати стаття або робота. Класифікація альтметрії була запропонована *ImpactStory* у вересні 2012 році, при цьому дуже схожа класифікація використовується *PLOS*.

Зокрема, власну систему запустив *Google Scholar Metrics*, яка «дозволяє знайти статтю, що цитується в іншій статті, а також здійснювати пошук за найцитованішим статтям із певної тематики» [14]. Перевага *Google* полягає в автоматичній агрегації метаданих статей, які з'являються в Інтернеті, й безкоштовному наданні інформації на противагу передплатним науковим базам.

Окрім альтернативних баз підрахунку індексу цитування, існують також альтернативні сервіси, які дозволяють оцінити вплив статті, проаналізувати її присутність в інформаційному полі. Прикладом такої бази є сервіс під назвою *Altmetrics* (*Альтернативна метрика*), який здійснює моніторинг та аналіз низки ресурсів: сайтів громадських і політичних організацій, що можуть посилатися на результати досліджень, «Вікіпедію», провідні ЗМІ, блоги, онлайн-ресурси типу мережі вчених *Mendeley*, соціальні мережі (*Facebook*, *Twitter*, *Google+*, *LinkedIn* тощо), збірки кращих досліджень і рейтингів, системи рецензування вже опублікованих статей (*Pubpeer*, *Publons*), а також низки мультимедійних ресурсів типу *YouTube* та інші платформи [15]. Зазначимо, що згаданий сервіс – лише окремий випадок нового великого явища: так, на сьогоднішній день *альтметрика* – цілий клас різних інструментів, який надає інформацію про присутність і згадку статті або вченого на різних інтернет-майданчиках.

Соціальні мережі, подібно до самого Інтернету, зародилися в університетських стінах, однак спеціалізовані наукові мережі з'явилися пізніше *Livejournal*, *MySpace* і *Facebook*. Зокрема, проект *Academia.edu* був запущений у вересні 2008 році, але на сьогодні кількість її користувачів становить приблизно 40 млн. Ця платформа використовується для обміну результатами досліджень, моніторингу їх впливу і отримання доступу до найактуальніших досліджень в проблемному полі. Репозиторій

мережі містить понад 8 млн. повнотекстових статей, опублікованих у відкритому доступі. Важливо відзначити, що доступ до цієї мережі можуть отримати не тільки співробітники наукових організацій і студенти, але і незалежні дослідники.

У 2008 році з'явився проект *ResearchGate*, він трохи менше *Academia.edu* і об'єднує 9 млн. дослідників. В цілому ці мережі практично ідентичні за механізмами взаємодії користувачів та обміну контентом, однак *ResearchGate* включає сервіс пошуку і пропозиції роботи з науковою сферою, який забезпечує процес міжнародного рекрутингу. Ще одна важлива особливість платформи – індексація не лише внутрішніх, але і зовнішніх баз даних, включаючи *PubMed*, *CiteSeer*, *ArXiv.org* і Бібліотеку *NASA*.

Ще один великий інтернет-проект з функціоналом соціальної мережі – *Mendeley* створений у 2007 році, ця мережа надає власне програмне забезпечення з безкоштовною базовою версією для завантаження, перегляду і скачування документів, а також управління бібліографічною інформацією. Найбільш важливими властивостями системи є автоматичний витяг метаданих з *PDF*-файлів і інтеграцію з *Google Scholar*, завдяки якій можливі пошук і додавання відсутніх метаданих.

Поява величезної кількості різних майданчиків, що публікують наукові матеріали, вимагає агрегації метаданих в одному місці для орієнтування в інформаційному потоці. Для пошуку інформації про статті, зокрема, ті, що знаходяться у відкритому доступі, існують різні бази даних. Один з прикладів *OpenDOAR* – ресурс, що дозволяє шукати як самі відкриті архіви, так і розміщені в них матеріали, а також генерує власну статистику і, відповідно, різні рейтинги. *OpenDOAR* лише один із сімейства сервісів, який підтримується Ноттінгемським університетом (Великобританія) у рамках проекту *SHERPA* [6], учасниками якого є ряд наукових організацій, в тому числі Оксфорд, Кембридж і Національна бібліотека Великобританії.

У рамках об'єднання ведеться робота й над іншими проектами, найцікавіші з яких – *SHERPA/RoMEO* й *SHERPA/JULIET*. Перший забезпечує наукове співтовариство інформацією про політику журналів і видавництва, які

працюють за підписною моделлю, щодо публікації статей (пре- або постпринтів) у відкритому доступі. Проект забезпечує підтримку «зеленого шляху». Також сервіс дає змогу з'ясувати, що науковий журнал *Nature* має жовтий статус *RoMEO*, тобто автор має право публікувати тільки препринт у версії, яка не пройшла процедуру рецензування, і тільки після 6-місячного періоду ембарго. Сервіс *JULIET* забезпечує можливість пошуку фондів, що фінансують наукові дослідження, і надає інформацію про їх політику в сфері відкритого доступу. Крім того, у *SHERPA* є ще один спеціалізований сервіс – *FACT*, який дозволяє визначити, чи відповідають вимоги фонду, що профінансували дослідження, з параметрами журналу, в якому планує опублікувати результати вчений.

Описані вище сервіси дають вченому достатній набір інструментів для отримання актуальної інформації за конкретними темами, так і для публікації у відкритому доступі результатів власних досліджень. Таким чином, поступово формується інфраструктура обміну знаннями, без якої неможливо уявити наукову комунікацію у XXI столітті.

Зауважимо, що для провадження наукової інформації необхідний доступ до джерел, частина з яких має паперове походження; а для розвитку інформаційного середовища і наповнення інтернету творами можуть бути використані ресурси бібліотек. Однак досить жорстке законодавство про авторське право, основи якого закладені Бернською конвенцією 1886 році, змушують розглядати більшу частину оцифрованих масивів як швидше потенційне, ніж актуальне джерело знань.

Бібліотека конгресу США протягом довгих років займається оцифруванням своїх каталогів (в рік оцифровується близько 1 млн. одиниць зберігання). Однак доступ до цих матеріалів можливий лише в стінах Бібліотеки, що значно знижує її ефективність для поширення знань. Британська бібліотека містить менше оцифрованого контенту і надає захищений від копіювання доступ до творів у своїх стінах і на майданчиках довірених інститутів.

Інша політика у Бібліотеки Норвегії – це один з небагатьох прикладів, коли державна бібліотека має можливість широко розповсюджувати знання. Масштабна програма оциф-

ровки доповнена наданням безкоштовного доступу до масивів творів для всіх користувачів з норвезькою IP-адресою [6]. У разі, якщо твір перейшов у суспільне надбання, його можна скачувати, однак у випадку, якщо він все ще охороняється, то автори отримують від держави компенсацію через товариство колективного управління правами. Приклад Норвегії позитивний, але навіть тут доступ обмежений географічними рамками, що не дозволяє казати про справжню відкритість.

З проблемою надання творів поза межами бібліотеки стикаються багато організацій, саме тому наявна нескінченна кількість причин (організаційних, технологічних тощо), однак найзначущішою перешкодою для користування бібліотекою є необхідність фізичної присутності в бібліотечному залі для отримання доступу до контенту, що не цілком логічно для електронної бібліотеки. При розгляді проектів, пов'язаних з відкритим доступом до інформації, треба згадати найбільшу електронну енциклопедію «Вікіпедія», яка була запущена в 2001 році. Наразі проект працює на 288 мовах, у ньому зареєстровано понад 60 млн. користувачів, щомісяця сайт залучає близько півмільярда унікальних відвідувачів, в англomовному варіанті енциклопедії більше 5,500 млн. статей. Навколо «Вікіпедії» утворився цілий ряд проектів, які працюють на умовах ліцензії *Creative Commons Share-Alike*, серед яких «Вікітека», «Вікісховище» тощо.

Значення *wiki*-проектів для світу науки набагато ширше, ніж це уявляється багатьма вченими: необхідність верифікувати будь-яку інформацію, внесену в статті, часто змушує авторів звертатися до наукових матеріалів. Це робить «Вікіпедію» ефективним інструментом популяризації науки, з урахуванням відвідуваності енциклопедії – набагато більше затребуваним ніж, до прикладу, науково-популярні журнали. Деякі викладачі рекомендують студентам використовувати проект в якості джерела інформації для підготовки робіт: першою чергою, як ресурс, що надає набір бібліографічних посилань практично за будь-якою темою.

Періодично постає питання: наскільки точною є внесена в енциклопедію користувачами інформація. По-перше, «Вікіпедія» вимагає посилання, що підтверджує пра-

вільність зазначеної інформації, по-друге, результати досліджень вчених, опубліковані в журналі *Nature* [16], вказують, що інтернет-енциклопедія перевершує в точності Енциклопедію Британіки. Варто відзначити, такі висновки слугують переконливим підтвердженням достовірності першої.

Окрім об'єктивних обставин розвитку відкритого доступу заважають найрізноманітніші міфи: так, детальний список різних помилок [17], пов'язаний з відкритим доступом, ще на початку цього руху почав П. Зубер – один з подвижників *Open Access* в Європі. Дослідником написаний короткий огляд «*Open Access Overview*» [18], що описує всі основні аспекти, умови, проблеми і суперечності відкритого доступу, наявний на декількох мовах й може бути корисним для тих, хто вперше зіткнувся з проблематикою відкритої науки.

Перехід на модель відкритого доступу для наукових статей опрацьовують різні країни, проте найактивніше цей рух розвивають Євросоюз і США. Політична воля відіграє важливу роль у трансформації індустрії: одним з поштовхів для розвитку журналів відкритого доступу найбільшими міжнародними видавцями стали ініціативи типу «Політика в сфері відкритого доступу» Дослідних Рад Сполученого королівства (*The Research Councils UK або RCUK*) [19]. У травні 2016 році Євросоюз прийняв рішення про те, що до 2020 році результати всіх наукових досліджень, проведених за рахунок держави, повинні бути опубліковані у відкритому доступі [20]. Це вкрай важлива ініціатива, яка повинна кардинально змінити індустрію наукових видань, оскільки в Європі велика частина досліджень проводиться саме за рахунок державних коштів [21].

Швидкому переходу індустрії до нових бізнес-моделей сприяє Голландія та її університети, що об'єдналися з видавцями в консорціум. На цей час консорціум уклав договори з видавництвами: *Elsevier*, *Springer*, *Emerald Publishing group*, *Karger*, *Royal Society of Chemistry (RSC)*, *SAGE*, *Thieme*, *Walter de Gruyter* та *Wiley*, *American Chemical Society* і *Taylor & Francis* [22]. Умови угоди у кожному випадку індивідуальні: публікація може здійснюватися у всіх журналах або тільки 20-30% журналів з па-

кету підписки, з 25-90% знижкою для автора або безкоштовно тощо. За 2016 рік в журналах *Springer* за цією угодою голландськими вченими було опубліковано 1 980 статей з 2 804 в рамках всіх зазначених договорів. На аналогічний шлях вийшла Великобританія, уклавши з *Springer* угоду на пакет з 1 600 гібридних журналів видавництва [23]. Таким чином, Великобританії і Нідерландам вдалося використати найнеоднозначнішу бізнес-модель способу трансформації бюджетів на передплату в плату за відкритий доступ.

Закономірно, що конвертування парадигми вимагає змін всієї системи публікації результатів наукової діяльності, що неминуче має призвести і до зміни фінансових потоків в індустрії наукового видання. При цьому для кожної країни варіанти можуть бути різними, тож необхідний індивідуальний підхід для врахування всіх ризиків та розробок найбільш прийняттого шляху.

Нещодавнє дослідження «Прагматичний сценарій переходу системи публікацій до відкритого доступу» [24] про те, як перевести національну науку у відкритий доступ, було проведене в Швейцарії, уряд якої має намір відкрито публікувати результати всіх досліджень, що проводяться за рахунок держави, до 2024 року. Як зазначають автори дослідження, в 2015 році вузи Швейцарії витратили 70 млн. франків на забезпечення доступу до 2,5 млн. наукових статей. Окрім того, ще 6 млн. франків дослідники витратили на APC для публікації наукових результатів у відкритому доступі «золотим» шляхом. У статті також наводять інші важливі цифри: щороку в Швейцарії публікується 30 тис. наукових статей, при цьому в світі 21% опублікованих статей знаходиться у відкритому доступі.

Для того, щоб «золотий» відкритий доступ перевернув індустрію наукового видання, необхідною є консолідація зусиль вчених, наукових і освітніх організацій, а також фондів, що фінансують проведення досліджень. Скоординовані дії авторів з усього світу зможуть також забезпечити найкращі умови для публікації в журналах відкритого доступу. Однак, незважаючи на плюси відкритого доступу, переформатувати ринок та знайти нову точку балансу зовсім не просто. Сама систе-

ма відносин (вчені, дослідницькі організації і бібліотеки) налаштовані набагато складніше, ніж може здаватися на перший погляд. Проте компроміс, без сумніву, буде знайдений, тому що суспільна воля знайшла політичну підтримку, і «відкритий доступ» переріс з руху вчених в політику держав.

Двигуном змін можуть стати і бібліотекарі, які забезпечують для наукових організацій процес передплати. Поточна організація системи і досвід роботи з нею доводять бібліотекарям про те, що у випадку, якщо відкритий доступ стане основною формою публікації наукових матеріалів, бюджети бібліотек можуть значно скоротитися. Однак, перехід величезних масивів творів у відкритий доступ поставить перед бібліотеками нові завдання класифікації і опису творів, забезпечення зручного пошуку необхідного контенту, а також збільшить важливість інших сервісів. Це дозволить бібліотекам не втратити свою значимість в умовах цифрової епохи й забезпечить перспективу для розвитку.

Висновки. В основу розвитку системи наукової комунікації покладено «Будапештську

ініціативу відкритого доступу» (2002 р.) і «Берлінську декларацію про відкритий доступ до наукових та гуманітарних знань» (2003 р.). Сьогодні модель відкритого доступу має підтримку на законодавчому рівні. У 2016 році Євросоюз прийняв рішення про те, що до 2020 року результати всіх наукових досліджень, проведених за рахунок держави, повинні бути опубліковані у відкритому доступі. Подібні нормативні акти існують і в низці країн світу (зокрема, в Україні).

Громадські ініціативи і законодавчі документи є базою для переходу від відкритого контенту до відкритої науки, що має зробити наукові дослідження, наукові дані та їхнє поширення доступними для всіх рівнів зацікавленого суспільства, як для любителів, так і для професіоналів. Така парадигма наукової комунікації потребує розширення сфери комунікативної діяльності бібліотеки і запровадження високотехнологічних схем формування та підтримки інформаційної бази науки. Бібліотека при цьому трансформується в функціональному аспекті з елементу наукової інфраструктури в учасника дослідницької діяльності.

Список використаних джерел

1. Семячкин Д. А. Возможные пути развития Открытой науки в России [Электронный ресурс] / Д. А. Семячкин, М. А. Сергеев, Е. В. Кисляк // Научная периодика: проблемы и решения. – 2015. – Том 5. – № 2. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/vozmozhnye-puti-razvitiya-otkrytoy-nauki-v-rossii> (дата обращения 08.05.2017).
2. Ханова А. Первый журнал в мире – «Journal des Savants»: история создания [Электронный ресурс] // Научно-культурологический журнал. – 2004. – № 12 (102). – Режим доступа: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?level1=main&level2=articles&textid=295> (дата обращения 08.05.2017).
3. Brody T., Harnad S. Comparing the Impact of Open Access (OA) vs. Non-OA Articles in the Same Journals [Electronic resource] // D-Lib Magazine. – 2004. – N 6, Vol. 10. – Mode of access: <http://www.dlib.org/dlib/june04/harnad/06harnad.html> (08.05.2017). – Title from the screen.
4. Уилки Т. Тренды в научно-издательской отрасли [Электронный ресурс] // Научная периодика: проблемы и решения. – 2014. – Том 4. – № 6. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/trendy-v-nauchno-izdatelskoj-otrasli> (дата обращения 08.05.2017).
5. Hanwell M. Станет ли журнал «RIO Journal» самым открытым научным журналом? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nooregistry.ru/news/stanet-li-zhurnal-río-journal-samym-otkrytym-nauchnym-zhurnalom-57a9eec45f1be740c4259954> (дата обращения 08.05.2017).
6. Копанєва В. Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету : [монографія] / В. Копанєва; НАН України; Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. – К., 2009. – 198 с.
7. Копанєва В. О. Наукова бібліотека: від е-каталогу до е-науки / В. О. Копанєва // Бібліотекознавство. Бібліографознавство. Інформологія. – 2016. – № 4. – С. 4-10.
8. Prabhala A. Would Gandhi have been a Wikipedian? [Electronic resource]. – Mode of access: <http://archive.indianexpress.com/news/would-gandhi-have-been-a-wikipedian/900506/0> (08.05.2017). – Title from the screen.

9. Budapest Open Access Initiative [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.budapestopenaccessinitiative.org/> (08.05.2017). – Title from the screen.
10. Poynder R. Open Access: Where are we, what still needs to be done? [Electronic resource]. – Mode of access: <http://poynder.blogspot.ru/2013/07/open-access-where-are-we-what-still.html> (08.05.2017). – Title from the screen.
11. Билан И.В. Научная публикация поколения 2.0: перспектива или реальность? [Электронный ресурс] // Научная периодика: проблемы и решения. – 2012. – Том 2. – № 2. – Режим доступа: <https://bgscience.ru/lib/10137/> (дата обращения 08.05.2017).
12. Акбаров О. Чему нас на самом деле научил Григорий Перельман [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lookatme.ru/mag/people/icon/201759-grisha> (дата обращения 08.05.2017).
13. Glanz J. The World of Science Becomes a Global Village; Archive Opens a New Realm of Research // The New York Times. – 2001. – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.nytimes.com/2001/05/01/science/world-science-becomes-global-village-archive-opens-new-realm-research.html> (08.05.2017). – Title from the screen.
14. Business models in open access publishing. // Open Repository. – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://demo.openrepository.com/demo/bitstream/2384/2367/4/businessmodelsinoa.pdf> (08.05.2017). – Title from the screen.
15. Sources of Attention // Altmetric. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.altmetric.com/about-our-data/our-sources/> (08.05.2017). – Title from the screen.
16. Wikipedia survives research test // BBC News. – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/4530930.stm> (08.05.2017). – Title from the screen.
17. Suber P. Welcome to the SPARC Open Access Newsletter, issue #132 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://legacy.earlham.edu/~peters/fos/newsletter/04-02-09.htm#ieldguide> (08.05.2017). – Title from the screen.
18. Suber P. Open Access Overview [Electronic resource]. – Mode of access: <http://legacy.earlham.edu/~peters/fos/overview.htm> (08.05.2017). – Title from the screen.
19. RCUK Policy on Open Access and Supporting Guidance // Research Councils UK. Overview [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.rcuk.ac.uk/documents/documents/rcukopenaccesspolicy-pdf/> (08.05.2017). – Title from the screen.
20. Khomami N. All scientific papers to be free by 2020 under EU proposals [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.theguardian.com/science/2016/may/28/eu-ministers-2020-target-free-access-scientific-papers> (08.05.2017). – Title from the screen.
21. H2020 Programme [Electronic resource]. – Mode of access: http://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/grants_manual/hi/oa_pilot/h2020-hi-oa-pilot-guide_en.pdf (08.05.2017). – Title from the screen.
22. Open Access.nl. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.openaccess.nl/en/about-this-site> (08.05.2017). – Title from the screen.
23. UK researchers will now benefit from innovative open access agreement between Springer and Jisc [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.jisc.ac.uk/news/innovative-open-access-agreement-between-springer-and-jisc-22-oct-2015> (08.05.2017). – Title from the screen.
24. Pragmatic scenario for transitioning the publication system towards open access. [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.longroom.com/discussion/203896/pragmatic-scenario-for-transitioning-the-publication-system-towards-open-access> (08.05.2017). – Title from the screen.

References

1. Semyachkin, D. A., & Sergeev, M. A., & Kislyak, E. V. (2015). The Possible development of Open science in Russia. Retrieved from: <http://cyberleninka.ru/article/n/vozmozhnye-puti-razvitiya-otkrytoy-nauki-v-rossii> [in Russian].
2. Khanova, A. (2004). The First magazine in the world – the “Journal des Savants”: history of creation. Retrieved from: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?level1=main&level2=articles&textid=295> [in Russian].

3. Brody, T., & Harnad, S. (2004). Comparing the Impact of Open Access (OA) vs. Non-OA Articles in the Same Journals. Retrieved from: <http://www.dlib.org/dlib/june04/harnad/06harnad.html> [in English].
4. Uilki, T. (2014). Trendy v nauchno-izdatelskoy otrasli. Nauchnaya periodika: problemy i resheniya. Russia. Retrieved from: <http://cyberleninka.ru/article/n/trendy-v-nauchno-izdatelskoy-otrasli> [in Russian].
5. Hanwell, M. Stanet li zhurnal «RIO Journal» samym otkrytym nauchnym zhurnalom? Retrieved from: <http://nooregistry.ru/news/stanet-li-zhurnal-río-journal-samym-otkrytym-nauchnym-zhurnalom-57a9eec45f1be740c4259954> [in Russian].
6. Kopanieva, V. (2009) Biblioteka yak tsentr zberezhennia informatsiinykh resursiv Internetu : [monohrafiia]. Kyiv [in Ukrainian].
7. Kopanieva, V. O. (2016). Naukova biblioteka: vid e-katalohu do e-nauky. Kyiv (pp. 4-10) [in Ukrainian].
8. Prabhala, A. (2012). Would Gandhi have been a Wikipedian? Retrieved from: <http://archive.indianexpress.com/news/would-gandhi-have-been-a-wikipedian/900506/0> [in English].
9. Budapest Open Access Initiative. (2002). Retrieved from: <http://www.budapestopenaccessinitiative.org/> [in English].
10. Poynder, R. (2013). Open Access: Where are we, what still needs to be done? Retrieved from: <http://poynder.blogspot.ru/2013/07/open-access-where-are-we-what-still.html> [in English].
11. Bilan, I.V. (2012) Nauchnaya publikatsiya pokoleniya 2.0: perspektiva ili realnost? Retrieved from: <https://bgscience.ru/lib/10137/> [in Russian].
12. Akbarov, O. (2014) Chemu nas na samom dele nauchil Grigoriy Perelman. Retrieved from: <http://www.lookatme.ru/mag/people/icon/201759-grisha> [in Russian].
13. Glanz, J. (2001) The World of Science Becomes a Global Village; Archive Opens a New Realm of Research. Retrieved from: <http://www.nytimes.com/2001/05/01/science/world-science-becomes-global-village-archive-opens-new-realm-research.html> [in English].
14. Business models in open access publishing. Retrieved from: <http://demo.openrepository.com/demo/bitstream/2384/2367/4/businessmodelsinoa.pdf> [in English].
15. Sources of Attention. Retrieved from: <https://www.altmetric.com/about-our-data/our-sources/> [in English].
16. Wikipedia survives research test. Retrieved from: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/4530930.stm> [in English].
17. Suber P. (2009). Welcome to the SPARC Open Access Newsletter, issue #132. Retrieved from: <http://legacy.earlham.edu/~peters/fos/newsletter/04-02-09.htm#fieldguide> [in English].
18. Suber P. (2004). Open Access Overview. Retrieved from: <http://legacy.earlham.edu/~peters/fos/overview.htm> [in English].
19. RCUK Policy on Open Access and Supporting Guidance. Retrieved from: <http://www.rcuk.ac.uk/documents/documents/rcukopenaccesspolicy-pdf/> [in English].
20. Khomami N. All scientific papers to be free by 2020 under EU proposals. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/science/2016/may/28/eu-ministers-2020-target-free-access-scientific-papers> [in English].
21. H2020 Programme. Retrieved from: http://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/grants_manual/hi/oa_pilot/h2020-hi-oa-pilot-guide_en.pdf [In English].
22. Open Access.nl. Retrieved from: <http://www.openaccess.nl/en/about-this-site> [in English].
23. UK researchers will now benefit from innovative open access agreement between Springer and Jisc. Retrieved from: <https://www.jisc.ac.uk/news/innovative-open-access-agreement-between-springer-and-jisc-22-oct-2015> [in English].
24. Pragmatic scenario for transitioning the publication system towards open access. Retrieved from: <https://www.longroom.com/discussion/203896/pragmatic-scenario-for-transitioning-the-publication-system-towards-open-access> [in English].

Н.А. Бачинська

ДО ДЖЕРЕЛ ВИЩОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (ПОЧАТОК ХІХ – ПЕРША ЧВЕРТЬ ХХ СТОЛІТТЯ)

Мета роботи – виявити та проаналізувати витoki вищої бібліотечної освіти в Україні та вплив видатних бібліотекознавців, бібліографів на її подальший розвиток. **Методологія** дослідження зумовлена потребою з'ясування еволюції змісту бібліотечної освіти початку ХІХ – першої чверті ХХ століття в Україні. Вона охоплює загальнонаукові підходи до розкриття теми: соціально-комунікаційний, системний, структурно-функціональний, історичний. При їхньому використанні застосовувалися порівняльний, історіографічний та хронологічний методи. Це дало змогу виокремити зазначений історичний період – як початковий етап вищої бібліотечної освіти в Україні та виявити особливості функціонування навчальних закладів, що сприяли її розвитку. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що вперше досліджуються витoki бібліотечної освіти: започаткування викладання бібліографії та бібліології в Кременецькому ліцеї на початку ХІХ ст. та організаційні заходи щодо формування бібліотечно-курсової освіти на початку ХХ ст. Проаналізовано внесок у розбудову бібліотечної освіти вітчизняних теоретиків та практиків бібліотечної справи П. Ярковського, Л. Хавкіної, К. Рубинського, С. Сірополка, О. Дідріхсона, Д. Багалія та ін. **Висновки.** Початковий етап у становленні вищої бібліотечної освіти в Україні пов'язаний з викладанням дисциплін бібліотечного спрямування в Кременецькому ліцеї, які започаткував на початку ХІХ ст. видатний бібліотекознавець, бібліограф, бібліотекар, викладач П. Ярковський. Поступовий розвиток фахової освіти відбувався завдяки діяльності визначних сподвижників бібліотечної справи Л. Хавкіної, К. Рубинського, С. Сірополка, О. Дідріхсона, Д. Багалія, А. Покровського та ін., які на початку ХХ ст. організували бібліотечно-курсову підготовку в різних містах як Росії так і України, вперше розробляли навчальні плани, програми та дисципліни, що давали не лише фахові знання, а й широку загальноосвітню підготовку.

Ключові слова: бібліотечна освіта, бібліологія, книгознавство, бібліотекознавство, бібліографія, бібліотечні курси, бібліотечні дисципліни.

Н.А. Бачинская

У ИСТОКОВ ВЫСШЕГО БИБЛИОТЕЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ (КОНЕЦ ХІХ – ПЕРВАЯ ЧЕТВЕРТЬ ХХ ВЕКА)

Цель работы – выявить и проанализировать истоки высшего библиотечного образования в Украине и влияние выдающихся библиотековедов, библиографов на ее дальнейшее развитие. **Методология** исследования обусловлена необходимостью изучения эволюции содержания библиотечного образования начала ХІХ - первой четверти ХХ веков в Украине. Она охватывает общенаучные подходы к раскрытию темы: социально-коммуникационный, системный, структурно-функциональный, исторический. При их использовании применялись сравнительный, историографический и хронологический методы. Это позволило выделить указанный исторический период - как начальный этап высшего библиотечного образования в Украине и выявить особенности функционирования учебных заведений, которые способствовали его развитию. **Научная новизна** работы заключается в том, что исследуются истоки высшего библиотечного образования: начало преподавания библиографии и библиологии в Кременецком лицее в начале ХІХ в. и организационные мероприятия по формированию библиотечно-курсового образования в начале ХХ в. Проанализирован вклад в развитие библиотечного образования отечественных теоретиков и практиков библиотечного дела П. Ярковского, Л. Хавкиной, К. Рубинского, С. Сирополка, А. Дидрихсона, Д. Багалія и др. **Выводы.** Начальный этап в становлении высшего библиотечного образования в Украине связан с преподаванием дисциплин библиотечного направления в Кременецком лицее, которые в начале ХІХ в. начал выдающийся библиотековед, библиограф, библиотекарь, преподаватель П. Ярковский.

Постепенное развитие профессионального образования происходило благодаря деятельности выдающихся сподвижников библиотечного дела Л. Хавкиной, К. Рубинского, С. Сирополка, А. Дидрихсона, Д. Багаля, А. Покровского и др., которые в начале XX в. организовали библиотечно-курсовую подготовку в различных городах как России так и Украины, впервые разрабатывали учебные планы, программы и дисциплины, которые давали не только профессиональные знания, но и широкую общеобразовательную подготовку.

Ключевые слова: библиотечное образование, библиология, книговедение, библиография, библиотечные курсы, библиотечные дисциплины.

Nadiya Bachynska

SOURCES FOR HIGHER LIBRARY EDUCATION IN UKRAINE (THE BEGINNING OF THE XIX – FIRST QUARTER XX CENTURIES)

The purpose of the work. Identify and analyze the elements of higher library education in Ukraine and the effect of outstanding bibliotekoznavtsiv, bibliographies on its further development. **The methodological basis** of the study is determined by the need to study the evolution of the content of library education at the beginning of the 19th - the first quarter of the 20th centuries in Ukraine. It covers general scientific approaches to the disclosure of the topic: socio-communication, system, structural-functional, historical. With the use of which the comparative, historiographical and chronological methods were applied. This allowed us to highlight this historical period - as an initial stage of higher library education in Ukraine and to reveal the features of the functioning of educational institutions that contributed to its development. **Scientific novelty is that** work lies in the fact that studied the origins of library education: the beginning of the bibliography and teaching bibliology in Kremenets Lyceum at the beginning of the nineteenth century. and arrangements for the formation of the library and course of education in the early twentieth century. The contribution to the development of library education domestic theorists and practitioners of librarianship Yarkovsky P., L. Khavkina, K. Rubinsky, Siropolka S., A. Didrihsone, Bagaley D. et al. **Conclusions.** The initial stage in the development of library education in Ukraine related to the teaching of courses in library orientation Kremenets Lyceum, which started in the early nineteenth century. outstanding bibliotekoznavets, bibliographer, librarian, teacher P. Yarkovsky. The gradual development of professional education took place thanks to the prominent companions of library Khavkin L., K. Rubynskoho, S. Siropolka, A. Didrihsona D. Bahalii, A. Pokrovsky et al., Which in the early twentieth century. organized library training course in different cities of Russia as well as Ukraine, first developed curricula, programs and courses that give not only professional knowledge, but also a broad general education.

Keywords: Library education, Biblical, book science, library science, bibliography, library course, library discipline.

Актуальність теми дослідження. Реформи та модернізація вищої освіти в цілому і бібліотечно-інформаційної, зокрема, спонукають фахівців до плідної співпраці у накресленні перспектив удосконалення навчального процесу, розробці стандартів, програм, запровадження дисциплін, які б розкривали та доносили до майбутніх фахівців всю багатогранність бібліотечно-інформаційної діяльності. Визначаючи перспективи, актуальним, на нашу думку, є звернення до досвіду попередників у формуванні освітніх програм та дисциплін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Становлення та розвиток вищої бібліотечно-інформаційної освіти має свою цікаву історію.

Різні її періоди та сучасні концепції подано в статтях В. Бабича, Н. Бачинської, Н. Березюк, І. Давидової, В. Загуменної, Г. Ковальчук, Н. Кушнарєнко, Т. Новальської, М. Слободяника, А. Соляник, Г. Шемаєвої. Зокрема, Т. Даниловою, Г. Салатою визначено поняття асиметрії державної політики у галузі бібліотечної справи [1; 2], проте аналіз витоків бібліотечної освіти залишається малодослідженою темою, лише окремі факти знаходимо у працях І. Корнейчика [3], Г. Ковальчук [4], І. Матяш [8], А. Соляник [6;7], Н. Березюк [11], Т. М'яскової [5] та інш., що і актуалізує статтю.

Мета статті – виявити та проаналізувати початки вищої бібліотечної освіти в

Україні та вплив видатних бібліотекознавців, бібліографів на її подальший розвиток.

Виклад основного матеріалу. Витоки бібліотечної освіти в Україні вітчизняні науковці пов'язують з діяльністю Кременецького ліцею та ім'ям визначного бібліотекаря, бібліографа, викладача Павла Йосиповича Ярковського (1781 – 1845 рр.).

Розвиток української культури кінця XVIII – поч. XIX ст. засвідчив якісні зміни, що сталися в духовному житті України. У цей період культура, освіта України розвивалася під впливом ідеї західноєвропейського Відродження, гуманізму та Просвітництва.

Кременецький ліцей або Волинська гімназія, як його спочатку називали, був заснований 1805 р. з ініціативи польських політичних і культурних діячів Адама Чарторийського та Тадеуша Чацького. Новий навчальний заклад повинен був дати своїм учням широку енциклопедичну освіту. Статутом гімназії передбачалось також вивчення бібліографії чи книгоопису, які мав викладати бібліотекар поза основними своїми посадовими обов'язками [3, 61-62].

З 1809 р. і до закриття ліцею 1832 р. ці дисципліни читав П. Й. Ярковський. Про його життєвий і творчий шлях, роботу в Кременецькому ліцеї та роботу у бібліотеці Св. Володимира у Києві проаналізовано в статтях Г. Ковальчук [4], Т. М'яскової [5], у підручнику І. Корнейчика [3]. Автор публікації зосереджує увагу дослідження на матеріалах де йдеться про викладання ним курсу бібліографії в Кременецькому ліцеї.

Опираючись на різні матеріали – неопубліковані рукописи П. Й. Ярковського, статті Р. Розетта, плани курсу, що друкувалися в Кременці в серії «Матеріалів з наук, які викладаються протягом року у Волинському ліцеї» тощо – Г. І. Ковальчук навела та проаналізувала зміст дисципліни, яку читав Ярковський та зміни в її наповненні протягом 1809 – 1825 рр. [4, 170-173]. Як видно, змінювалися не лише назва курсу – «Бібліографія» (1809 р.) – «Бібліологія» (1814 – 1818 рр.) – «Бібліографія» (1825 р.), а й підходи до розуміння предмету викладання.

Зокрема, в курсі «Grammatyka powszechna i bibliografija», що викладали 1809 р., «йдеться не про бібліографію в сьогоdnішньому ро-

зумінні, а про історію писемності та друкарства» [4, 171].

Наголошуючи на книгознавчій складовій програми, А. Соляник вбачає «зародки системного погляду на змістовні складові бібліології як фундаментальної дисципліни книгознавчого циклу» [6, 117].

Водночас виявлено, що окремі теми курсу торкалися розгляду суто бібліотекознавчих питань, а саме «що таке книгоописання і що таке бібліотека; який був стан книгозбірень у давнину; найвизначніші італійські, французькі, іспанські, англійські, німецькі, російські та ін. бібліотеки; що має включати в наш час солідна бібліотека; як треба впорядковувати бібліотеку» [4, 171].

З 1814 р. курс вже має назву бібліологія, змінюється не тільки назва, а й наповненість дисципліни, зокрема, додаються теми, в яких розкриваються питання освіти, книжкової справи, що ж до бібліографії, то тут вона подається як один із розділів бібліології.

Слушну думку висловила Г. Ковальчук щодо програми 1818 та 1820 рр., яка значно розширилась: «розуміння П. Й. Ярковським бібліології в цей час поширюються і на бібліографічні, і на бібліотекознавчі проблеми, що було властиве багатьом європейським дослідникам і практикам XIX ст.» [4, 172], Продовжуючи цю думку, А. Соляник констатує, що П. Ярковський «долучає до бібліології велике коло питань книгознавчих, бібліотекознавчих та бібліографознавчих, значно випереджаючи таким метатеоретичним підходом до розуміння змісту науки бібліології видатного бельгійського вченого, фундатора документології – Поля Отле (1868 – 1944)» [6, 117].

Таким чином, перші паростки бібліотечної освіти в Україні датуються початком XIX ст., що збігається з часом зародження її в західній Європі. Водночас запровадження спеціальної професійної підготовки бібліотечних фахівців на теренах України стало можливим на початку XX ст., завдяки зусиллям вітчизняних теоретиків і практиків бібліотечної справи Х. Алчевської, Д. Багалія, К. Рубинського, Л. Хавкіної, С. Сірополка та ін.

Пропозиції щодо планомірної підготовки кваліфікованих бібліотечних фахівців Л. Хавкіна вперше обґрунтувала 1904 р. на Третньому

з'їзді діячів технічної та професійної освіти у Санкт-Петербурзі. Ці ідеї підтримував К. Рубинський, наполягаючи на запровадженні університетської освіти для бібліотечних фахівців [7, 1-2].

Питання підготовки бібліотекарів активно обговорювалось серед київських викладачів університету Св. Володимира та духовної академії, які 1910 р. підготували проект створення Київського та Одеського археологічних інститутів, де поряд з археологічним та архівним відділом відкрити ще й бібліотечне відділення для підготовки архівних, музейних та бібліотечних кадрів як урядових, так і громадських та приватних закладів. У розробці проекту взяли участь такі відомі вчені, як М. Василенко, В. Данилевич, М. Довнар-Запольський, В. Іконников, В. Кордт, О. Лук'яненко, В. Петець, М. Петров та ін. [8, 139-145].

Незважаючи на те, що цей проект вдалося частково реалізувати лише 1917 р. з відкриттям Київського археологічного інституту, обговорення проблеми підготовки кадрів для бібліотек серед знаних науковців є свідченням актуалізації спеціальної фахової освіти.

Широка дискусія з цього питання розгорнулася на Першому всеросійському з'їзді з бібліотечної справи (1911 р., Санкт-Петербург), в якому активну участь взяли вітчизняні бібліотекознавці та бібліотечні практики. Фактично це була полеміка про зміст і рівень освіти бібліотекарів. Для відповідної фахової підготовки бібліотечних працівників було запропоновано відкрити кафедри бібліотекознавства і бібліографії при Харківському та Санкт-Петербурзькому університетах.

Університетську освіту відстоювали К. Рубинський, О. Войнич-Сяноженцький, Л. Брюхатов, Н. Сафронєєв та ін. доводили значення всебічно освіченого бібліотекаря-універсала. Вони виходили з того, що освітня рівень бібліотекарів невисокий, а бібліотечна робота вимагає широкого кругозору, в ідеалі «енциклопедичної освіти».

О. Войнич-Сяноженцький наголошував на необхідності відкриття кафедр саме при університетах, «тому, що тільки університетська кафедра буде мати достатній авторитет» [9, 60]. Л. Брюхатов твердив: «Сподівання на можливість отримати енциклопедичну підго-

товку на бібліотечних курсах зовсім нездійсненні... Окрім оглядових знань, курси нічого не дадуть» [9, 63].

Опоненти університетської освіти, а серед них Є. Доброжинський, С. Масловський, А. Калишевський та ін., обґрунтували доцільність бібліотечних курсів різного терміну навчання. На їхню думку, «... бібліотекарю потрібна не загальна» енциклопедична освіта, а освіта виключно наукова, замкнута, з визначеним колом тільки деяких наукових дисциплін...» [9, 63]. Розгляду питання запровадження бібліотечних курсів, здобуття на них освіти було приділено значну увагу.

Після багатогодинної дискусії більшістю голосів (28 проти 17) було ухвалено резолюцію про організацію окремих бібліотечних курсів. При цьому обмежено їхню програму виключно циклом спеціальних бібліотечних дисциплін (без внесення будь-яких загальноосвітніх предметів) [9, 62]. На нашу думку, це рішення на десятки років загальмувало розвиток вищої бібліотечної освіти.

Відкриття перших короткотермінових бібліотечних курсів в Народному університеті імені Шанявського (м. Москва), ініціювала 1913 р. харківська вчена та сподвижниця бібліотечної справи Л. Хавкіна, вона була і першою завідувачкою. Цього ж року було набрано 357 слухачів. У складі викладачів були знані бібліотекознавці такі як С. Сірополко, О. Покровський, Л. Брюхатов, О. Зленко, А. Канішевський, О. Дідріхсон, Р. Брандт, Б. Боднарський та ін.

Перелік дисциплін, що викладали 1916 р., свідчить, що у перші роки організації бібліотечно-курсової підготовки викладали дисципліни здебільшого бібліотекознавчого спрямування: «Сучасні бібліотеки», «Методи просвітницької роботи в бібліотеці», «Дитячі бібліотеки», «Професійне положення бібліотекаря», «Бібліотечне приміщення та їхнє обладнання», «Застосування авторських таблиць Кеттера», «Каталогізація», «Внутрішній розпорядок у бібліотеці та організація користування каталогами», «Бібліотечна статистика та звітність», «Комплектування бібліотек», «Практичне бібліотекознавство і комплектування бібліотек», «Десяткова класифікація». Окремі книгознавчі дисципліни: «Класифіка-

ція книг», «Збереженість книжкового господарства», «Історія книги». У переліку відсутнє бібліографознавство, водночас є ціла низка дисциплін, які можна віднести до галузевого бібліографознавства: «Література з природознавства», «Популярна література з російської історії», «Література сільськогосподарських та земельних питань», «Література з кооперації», «Література з соціології», «Дитяча література» [10, 38-39].

Період національно-визвольних змагань в Україні 1917 – 1922 рр. для бібліотечної справи, освіти видавався складним – «йому були притаманні як руйнівні тенденції, так і становлення нових традицій».

Наслідки Першої світової війни, «змагання різних політичних угруповань за владу та намагання побудувати нову національну державу», присутність на території України різних сил, що боролися одна проти іншої, спрямовуючи свої дії «на ліквідацію економічних та культурних здобутків своїх попередників» вкрай негативно відбилося на стані економіки, виробництва, культури [10, 83-84].

На теренах України відкриття бібліотечних курсів активізувалось лише 1918 – 1919 рр., чому сприяли революційні події та прагнення до розбудови самостійної держави. Починаючи з 1917 р. до України повертаються національно свідомі державні та громадські діячі, які працювали в Росії. Серед них С. Сірополко, Ю. Іванов-Меженко, Л. Биковський, П. Стебницький, М. Василенко та ін. [10, 72-73], діяльність яких була спрямована як на розбудову бібліотечної справи в цілому, так і освіти, зокрема.

У серпні 1917 р. було реалізовано ідею відкриття в Києві Археологічного інституту на засадах приватної установи. Директором було обрано професора Університету Св. Володимира М. Довнар-Запольського [8, 145-149]. Організаційний період тривав більше року, заняття розпочалися в листопаді 1918 р. Незважаючи на те, що в структурі закладу не було бібліотечного відділення, як це передбачалося Проектом 1910 р., проте студентам викладали такі дисципліни, як історія книги (викл. Ю. Іванов-Меженко) та бібліотекознавство (викл. В. Кордт). Спроби перетворити інститут на державний не дали позитивного резуль-

тату, він проіснував до 1924 р. [6, 154-155]. В Одесі Археологічний інститут проіснував ще менше з 1921 по 1922 рр. [8, 178-180].

1918 р. відкриваються бібліотечні курси в Києві на базі Фребелівського педагогічного інституту та в Харкові на базі першого в країні кабінету бібліотекознавства, який був започаткований Л. Хавкіною ще 1903 р. при Харківській громадській бібліотеці. 1919 р. у Києві при Позашкільному відділі Наркомпросу України також було організовано бібліотечні курси, які проходили як цикл семінарів.

Цього ж року з березня запроваджено курси в Одесі, Житомирі, Полтаві, Чернігові та ін. містах. На курсах поряд з фаховими дисциплінами, викладали такі предмети, як українська та іноземна мова, українська та зарубіжна література, всесвітня історія, географія, психологія, теологія, етнографія, археологія тощо [10, 82]. Як бачимо програми бібліотечних курсів, завдяки наполегливій роботі їхніх організаторів та викладачів, змістовно побудовані «на засадах органічного поєднання суто бібліотечного навчання із загальноосвітньою та суспільно-політичною підготовкою слухачів, рівень якої не поступався університетській» [7, 3].

Важливо зауважити, що для плідної підготовки бібліотечних фахівців бракувало педагогічних кадрів, тому і в Університеті ім. А. Л. Шанявського і на бібліотечних курсах в Україні окремі дисципліни читали одні й ті ж викладачі Л. Хавкіна, А. Покровський, О. Дідріхсон, С. Сірополко та ін. [7, 2].

Розвиток спеціальної фахової освіти спонукав до розробки бібліотечних підручників та посібників, перші з яких побачили світ уже на початку ХХ ст. Підручником з бібліотечної справи була книга викладачки вищих жіночих курсів К. Балабанової «Библиотечное дело» (1902 р.).

Великий попит серед слухачів курсів мали посібники Л. Хавкіної «Библиотеки, их организация и техника. Руководство по библиотековедению» (1904 р., 1911 р., 1918 р.), «Руководство для небольших библиотек» (1911 р., 1917 р.), «Книга и библиотека», які відіграли велику роль не лише в організації бібліотечної освіти, а й у розвитку бібліотекознавства як науки. Посібниками для складання бібліогра-

фій та бібліографічних описів, каталогізації книжок стали методичні розробки О. Топоркова, Ю. Бітова, Б. Боднарського та О. Белова [10, 39-40].

На початку 20-х рр. XX ст. курсова система підготовки бібліотекарів не відповідала завданням, задекларованим радянською владою щодо бібліотек як ідеологічних осередків виховання комуністичного світогляду громадян. На бібліотечних працівників покладалась відповідальна місія залучення трудящих до розбудови радянської влади. Для такої роботи не вистачало професійних кадрів, а ті, які отримали освіту в царській Росії, не завжди могли виконувати поставлені перед ними завдання. Робітниче-селянська молодь, яка активно залучалась до роботи у бібліотеки, також не сприяла розвитку бібліотечної справи.

Першим кроком до вищої освіти було створення 1921 р. на базі зруйнованого університету – Харківського інституту народної освіти (ХІНО) із факультетами професійної освіти та соціального виховання.

Згідно з постановою РНК УСРР від 13 вересня 1925 р., відкривається факультет політичної освіти з книжково-бібліотечною секцією [7,3; 11,32], що стало початком, на нашу думку, нового етапу розвитку вищої бібліотечної освіти.

Поряд з бібліотечною освітою 1926 р. організований семінар для працівників книгарень, що поклато початок підготовки книгознавців у країні. Пізніше, а саме з грудня 1929 р. датовано відкриття курсів для підвищення їхньої кваліфікації. Курси було розраховано на 4 місяці або 136 академічних годин.

Програма курсів складалася з загальноосвітніх дисциплін, дисциплін спеціальності та окремий блок становили курси бібліографознавчого спрямування.

Так, до спеціальних дисциплін були віднесені – «Історія книжки», «Бібліографічні класифікації наук», «Шляхи вивчення книжки», «Вивчення покупця», «Українська періодична література та робота з нею», тощо. У третьому блоці зазначено 12 дисциплін бібліографознавчого спрямування, здебільшого це дисципліни галузевої бібліографії. А саме: «Основи бібліографії», «Бібліографія соціально-економічної літератури», «Бібліографія масової літератури для робітників», «Бібліографія кооперативної літератури», «Бібліографія графічної продукції», «Бібліографія літератури для підвищення кваліфікації книгаря», тощо[12].

Висновки. Таким чином, початковий етап у становленні вищої бібліотечної освіти в Україні пов'язаний з викладанням дисциплін бібліотечного спрямування в Кременецькому ліцеї, які започаткував на початку XIX ст. видатний бібліотекознавець, бібліограф, бібліотекар, викладач П. Яковський. Поступовий розвиток фахової освіти відбувався завдяки діяльності визначних сподвижників бібліотечної справи Л. Хавкіної, К. Рубинського, С. Сірополка, О. Дідріхсона, Д. Багалія, А. Покровського та ін., які на початку XX ст. організували бібліотечно-курсову підготовку в різних містах як Росії, так і України, вперше розробляли навчальні плани, програми та дисципліни, які давали не лише фахові знання, а й широкую загальноосвітню підготовку.

Список використаних джерел

1. Salata G. Contemporary Ukraine: An Essay on the Asymmetry of State Policy in the Field of Librarianship / G. Salata // PATH OF SCIENCE. – 2016, Vol. 2, No 12. p. 1.1. – 1.6. DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.17-1>
2. Salata G., Danylova T. Reorganization Asymmetry of Universal Information Centers in Ukraine: An Attempt at Civilization Communication Analysis / G. Salata, T. Danylova // Research Revolution. International Journal of Social Science & Management. – Vol. IV, Issue – 10.-31. – July 2016. –Page 75. –p. 1 – 4.
3. Корнейчик І. І. Історія української бібліографії. – Харків, 1971. –374с.
4. Ковальчук Г. І. Книгознавча концепція П. Й. Яковського (до джерел історії вітчизняної бібліологічної науки) / Г. Ковальчук // Наук. праці НБУ імені В. І. Вернадського. – Київ, 2000. – Вип. 3. – С. 167-175.
5. М'яскова Т. Є. Павло Йосипович Яковський – відомий український книгознавець, бібліограф / Т. Є. М'яскова // Наук. праці Кам'янець-Подільського нац. університету імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 67-73.

6. Соляник А. А. Підготовка фахівців для книжкової галузі України: традиції та новації / А. А. Соляник // Вісник ХДАК. Зб. наук. праць. – Харків, 2011. – Вип. 32. – С. 116-125.
7. Соляник А. А. Флагман бібліотечно-інформаційної освіти України. URI: http://eprints.rclis.org/18792/1/solanyk_fbi.pdf (1. X. 2016).
8. Матяш І. Б. Архівна наука і освіта в Україні 1920 – 1930-х років. – Київ, 2000. – 592 с.
9. Труды Первого Всероссийского съезда по библиотечному делу, составившегося в С-Петербурге с 1-го по 7-е июля 1911. – СПб., 1912. – Ч. 2. Доклады. – 439 с.
10. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Бібліотечна справа в Україні в XX столітті / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко. – Київ, 2009. – 530 с.
11. Березюк Н. Бібліотечна освіта в Україні (сторінки історії) / Н. Березюк // Бібліотечний вісник. – 2000. – №1. – С. 32-35.
12. Книгарські курси в Києві // Бібліологічні вісті. – 1930. – №1. – С. 138-141.

References

1. Salata, G. (2016). Contemporary Ukraine: An Essay on the Asymmetry of State Policy in the Field of Librarianship. PATH OF SCIENCE, Vol. 2, 12, 1.1. – 1.6. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.22178/pos.17-1> [in Ukrainian].
2. Salata, G., & Danylova, T. (2016). Reorganization Asymmetry of Universal Information Centers in Ukraine: An Attempt at Civilization Communication Analysis. Research Revolytion. International Journal of Social Science & Management, Vol. IV, 75, 1 – 4[in Ukrainian].
3. Kornejchuk, I. I. (1971). Istorija ukrajinskoji bibliografiji. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Kovalchuk, Gh. I. (2000). Knygoznavcha koncepcija P. J. Jarkovskogho (do dzherel istoriji vitchyznjanovi bibliologichnoji nauky) . Nauk. praci NBU imeni V. I. Vernadskogho. Kyjiv, 3, 167-175 [in Ukrainian].
5. M'jaskova, T. Je. (2010). Pavlo Josypovych Jarkovskij – vidomyj ukrajinskij knygoznavecj, bibliograf. Nauk. praci Kamjanecj-Podil'skogo nac. universytetu imeni Ivana Oghijenka, 67-73 [in Ukrainian].
6. Soljanyk, A. A. (2011). Pidghotovka fakhivciv dlja knyzhkovoji ghaluzi Ukrajinj: tradyciji ta novaciji. Visnyk KhDAK. Zb. nauk. Pracj, 32, 116-125[in Ukrainian].
7. Soljanyk, A. A. Flagman bibliotечно-informacijnoji osvity Ukrajinj. Retrieved from http://eprints.rclis.org/18792/1/solanyk_fbi.pdf [in Ukrainian].
8. Matjash, I. B. (2000). Arkhivna nauka i osvita v Ukrajinі 1920 – 1930-kh rokiv. Kyjiv [in Ukrainian].
9. Trudy Pervogo Vserossiyskogo syezda po bibliotечnomu delu, sostavlyavshegosya v S-Peterburge s 1-go po 7-e iyulya 1911. (1912). SPB, 2. Doklady [in Russian].
10. Dubrovina, L. A., & Onyshhenko, O. S. (2009). Bibliotечna sprava v Ukrajinі v KhKh stolitti. Kyjiv [in Ukrainian].
11. Berezjuk, N. Bibliotечna osvita v Ukrajinі (storinky istoriji) (2000). Bibliotечnyj visnyk, 1, 32-35 [in Ukrainian].
12. Knygharsjki kursy v Kyjevi (1930). Bibliologichni visti, 1, 138-141[in Ukrainian].

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК: 316.772.5

І.М. Парфенюк

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТУ ЯК ЗАСІБ КОМУНІКАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА (НА ПРИКЛАДІ СОЦМЕРЕЖ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ)

Мета роботи. У статті розглядається специфіка політичних комунікацій у соціальних мережах інтернету, надаються рекомендації щодо підвищення їхньої ефективності. **Методологія дослідження** полягає в застосуванні таких загальнонаукових методів, як: синтез, аналіз, порівняння, які дали змогу дослідити особливості, проблеми і можливості онлайн-соціальних мереж як засобу комунікації у політичній сфері. Для аналізу статистики сторінок соціальних мереж використовувалися такі сервіси як: <http://likealyzer.com/>, <https://hitalama.com/>, <https://jagajam.com/>, <http://pr-cy.ru/social/>. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що в статті узагальнено знання про розвиток наукових досліджень соціальних мереж, здійснено аналіз сторінок соцмереж Президента України в контексті їхньої ефективності та ступеня впливу, розширено можливості щодо поліпшення інтернет-комунікацій за допомогою онлайн-соціальних мереж. **Висновки.** Соціальні мережі інтернету мають перспективи стати одним з найпотужніших інструментів у комунікації між політиком і потенційними виборцями, що зумовлює необхідність подальших наукових розвідок. Для підвищення ефективності комунікацій за допомогою онлайн-соціальних мереж політикам варто приділяти більше уваги засобам просування, активно спілкуватися, підтримувати зв'язок зі своїми цільовими аудиторіями, створити платформу для спільної роботи з виборцями, поширювати якісний контент, стимулювати відчуття спільної причетності до важливих справ.

Ключові слова: соціальні мережі інтернету, політичні комунікації, інтернет-комунікації.

И.Н. Парфенюк

СОЦИАЛЬНЫЕ СЕТИ ИНТЕРНЕТА КАК СРЕДСТВО КОММУНИКАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛИДЕРА (НА ПРИМЕРЕ СОЦСЕТЕЙ ПРЕЗИДЕНТА УКРАИНЫ)

Цель работы. В статье рассматривается специфика политических коммуникаций в социальных сетях интернета, даются рекомендации по повышению их эффективности. **Методология исследования** заключается в применении таких общенаучных методов, как: синтез, анализ, сравнение, которые позволили исследовать особенности, проблемы и возможности онлайн-социальных сетей как средства коммуникации в политической сфере. Для анализа статистики сайта социальных сетей использовались такие сервисы, как: <http://likealyzer.com/>, <https://hitalama.com/>, <https://jagajam.com/>, <http://pr-cy.ru/social/>. **Научная новизна** работы заключается в том, что в статье обобщены знания о развитии научных исследований социальных сетей, осуществлен анализ страниц соцсетей президента Украины в контексте их эффективности и степени воздействия, расширены возможности по улучшению интернет-коммуникаций с помощью онлайн-социальных сетей. **Выводы.** Социальные сети интернета имеют перспективы стать одним из самых мощных инструментов в коммуникации между политиком и потенциальными избирателями, что вызывает необходимость дальнейших научных исследований. Для повышения эффективности коммуникаций с помощью онлайн-социальных сетей политикам следует уделять больше внимания средствам продвижения, активно общаться, поддерживать связь со своими целевыми аудиториями, создать платформу для совместной работы с избирателями, распространять качественный контент, стимулировать чувство общей причастности к важным делам.

Ключевые слова: социальные сети интернета, политические коммуникации, интернет-коммуникации.

Ihor Parfeniuk

SOCIAL NETWORKS OF INTERNET AS A MEANS OF COMMUNICATION BY POLITICAL LEADER (FOR EXAMPLE, SOCIAL NETWORK OF THE PRESIDENT OF UKRAINE)

The purpose of the work. The specificity of political communications in Internet social networks is considered and provided recommendations to improve their effectiveness in the article. **Research methodology** is to apply scientific methods such as: synthesis, analysis, comparison, allowed to explore the features, challenges and opportunities of online social networks as a means of communication in politics. For the statistical analysis of the pages of social networking we used the services such as: <http://likealyzer.com/>, <https://hitalama.com/>, <https://jagajam.com/>, <http://pr-cy.ru/social/>. **The scientific novelty** lies in the fact that the article summarizes knowledge about research development of social networks, analyzes social networking page of president of Ukraine in the context of their effectiveness and degree of influence, expands opportunities to improve Internet communications using online social networks. **Conclusions.** Social networks have prospects to become one of the most powerful tools in communication between politicians and potential voters, which necessitates further scientific research. To improve the efficiency of communications using online social networks, politicians should focus more on promotion tools, communicate actively, keep in touch with their target audiences, create a platform for working with voters, disseminate high-quality content, and stimulate a sense of joint involvement in important affairs.

Keywords: Internet social networks, political communication, Internet communication.

Актуальність теми дослідження. Трансформація засобів комунікації, що змінюються у відповідності до нових можливостей, які надає мережа інтернет, вимагає використання нових способів комунікації у політичній сфері. З поступовим поширенням інтернету на території України та зростанням його ролі як платформи для багатьох ЗМІ та ЗМК, політичні лідери намагаються самотужки або за допомогою помічників спілкуватися в онлайнових соціальних мережах, у зв'язку з чим постає питання про ефективність і проблеми такої комунікації, а також перспективи її розвитку.

Аналіз досліджень і публікацій. Уперше термін «соціальні мережі» вжив 1954 року Дж. А. Барнес у праці «Class and Committee in a Norwegian Island Parish, «Human Relations» [12], хоча передумовою виникнення цієї роботи стали дослідження соціологів, психологів та інших науковців XIX-XX ст. Наприклад, на працювання присвячені міжособистісним та міжгруповим комунікаціям Я. Морено, який запропонував термін «соціограми», розглядаючи його як матричне зображення міжособистісних стосунків у соціальних групах [7].

Великий внесок в розвиток знань про соціальні мережі зробили П. Едшош та А. Реньї, які уперше застосували математичні методи для відображення принципів їхньої розбудови, а також запропонували концепцію «малих сві-

тів», що передбачає наявність коротких шляхів між двома будь-якими вершинами. Цей принцип вважався базовим у процесах формування та розвитку соціальних мереж [15].

Одним із перших теоретико-методологічних засад функціонування різних видів соціальних мереж описав А. Бейвлас. Мережеву архітектуру соціального простору висвітлено у працях П. Бурдьє.

Провідними західними вченими, які займалися проблемами дослідження мережевого суспільства, є Д. Белл, М. Кастельс, Е. Тоффлер, Дж. Гелбрейт.

Е. Тоффлером було введено поняття «кліпової культури», розвиток якої варто пов'язувати з появою значної кількості соціальних мереж, внаслідок чого читачі перестали сприймати великі тексти [10].

Звичайно, у більшості цих праць не йшлося про онлайнові соціальні мережі, а лише про певні утворені індивідами або організаціями соціальні структури, але з їхньою появою попередні дослідження не втратили своєї актуальності, а навпаки набули дещо ширшого змісту і дали поштовх для подальших досліджень.

Соціальна взаємодія в інтернеті досліджувалася у працях П. Коллока, Г. Рейнгольда, С. Херрінга тощо, становлення соціальних мереж та принципи їхнього функціонування розглядали Дж. Вальтер, Д. Вестерман, С. Тонг, Л. Лангвелл.

Серед важливих праць, у яких досліджувалися питання онлайн-медіа, зокрема соціальних мереж, варто назвати підручник М. Фрейзера та С. Дутти «Throwing Sheep in the Boardroom: How Online Social Networking Will Transform Your Life, Work and World» [14]. У ньому розглядаються функції інтеракції в соціальних мережах та ефективне використання їх як засобу інформування та інструмента комунікації. Слід також згадати дослідження Д. Бойда «Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship» [13], де автор описує ключові трансформації мереж, їхній розвиток та виникнення даного феномену в цілому. Варте уваги й дослідження М. Састера «Social Networking: The Past», де автором, зокрема, даються рекомендації щодо оптимізації функціонування акаунтів у соціальних мережах [15].

Наукові дослідження з цього питання присутні й у працях українських науковців, зокрема, «Соціальні інтернет-мережі як засіб задоволення інформаційних потреб» Т. Фісенко [11], «Політична комунікація в соціальній мережі Facebook» Т. Неприцької [8], «Соціальні мережі інтернету в сучасній політичній комунікації» Л. Івашук [5], де досліджуються проблеми комунікації в онлайн-соціальних мережах, зокрема, у політичній сфері.

Метою статті є визначення особливостей комунікації політичного лідера у соціальних мережах інтернету, надання пропозицій щодо підвищення її ефективності. Представлена мета передбачає вирішення таких завдань: розгляд попередніх досліджень, розбір сучасних комунікаційних технологій в соціальних мережах інтернету, проведення аналізу сторінок різних соцмереж Президента України в контексті їхньої ефективності і вироблення рекомендацій щодо поліпшення інтернет-комунікацій за допомогою онлайн-соціальних мереж.

Виклад основного матеріалу. Онлайн-ві соціальні мережі перетворилися на потужний засіб отримання і донесення інформації, який уже не може ігнорувати жоден політик, який працює на власну політичну перспективу. Збільшується кількість молодих виборців, які виросли в цифрову епоху, які не уявляють життя без Інтернету й соціальних мереж.

Таке покоління молодих людей Д. Тапскотт називає «цифровими аборигенами», характер-

ною рисою яких є свобода, відкритість та здатність знайти необхідний контент [16, 49–51].

Нове покоління виборців більше довіряє політичним зверненням до індивідуального або групового адресата, на відміну від масового, де інформація проходить багато «фільтрів» обробки, редакційної політики тощо. Для того, щоб отримати відповідь від політика, в соціальних мережах не потрібно проходити бюрократичні процедури, писати звернення, отримувати дозвіл, вони дають значно більший інструментарій, ніж традиційні ЗМІ.

К. Дубняк пропонує розглядати соціальні мережі як зовсім новий вид засобів масової комунікації – віртуальні ЗМІ: «Не маючи власної технологічної бази, вони, проте, стоять окремо від всіх інших інтернет-ресурсів. Через це, у свою чергу, стали дуже зручною технологічною й ідеологічною базою для створення повноцінних засобів масової інформації [4, 125].

Серед усіх переваг онлайн-соціальних мереж варто виокремити невисокі витрати на такі комунікації. Маловідомі політичні організації, молоді політики з розвитком інтернету отримують шанс бути почутими або впливати на державну політику.

Як вважає Г. Агафонова, політична боротьба має переноситися у мережевий простір, що допоможе підвищити фінансову незалежність політичних партій, оскільки саме на телевізійну рекламу витрачається до 75 % виборчих фондів. Такий підхід дасть змогу сформувати парламент, відповідальний перед виборцями, а не перед фінансово-промисловими групами [1].

З поширенням інтернету, рівень довіри населення до онлайн-ресурсів постійно зростає, натомість традиційні ЗМІ втрачають свої позиції. Так, на основі соціологічного дослідження, яке з 20 травня по 2 червня 2016 року провів Київський міжнародний інститут соціології (КМІС), можна стверджувати, що другим, після телебачення, за пріоритетністю джерелом новинної інформації стали онлайн-медіа. За часткою населення, що довіряє певному джерелу, лідирують центральні українські телеканали – їм довіряють 49,8% українців, не довіряють – 39,1%. Далі за цим показником ідуть інтернет (48% довіряють і 16,7%

не довіряють), місцеві телеканали (47,5% проти 31%), соціальні мережі (42,2% проти 19,1%) і місцеві друковані видання (41,2% проти 23,8%). Загалом, щодня або майже щодня інтернетом користуються 42,5% українців у віці 18 років і старше, ще 17% користуються інтернетом принаймні декілька разів на тиждень. Серед користувачів інтернету 90,7% стверджують, що активно користуються принаймні однією соціальною мережею [9].

Саме тому соціальні мережі як інструмент формування довіри у політичній сфері має великий потенціал. Разом з тим, варто зазначити, що часто онлайн-соцмережі використовуються політиками і для маніпуляцій та обману, однак такий підхід не сприяє формуванню довіри, негативно позначається на іміджі й репутації політика.

Серед онлайн-соціальних мереж виділяють такі види [6, 38]:

1. Соціальні мережі (Facebook, MySpace, VKontakte, Twitter та ін.).

2. Системи миттєвого обміну повідомленнями: спілкування з іншими користувачами через мережу в режимі реального часу (Skype, ICQ, MSN Messenger та ін.).

3. Інтернет-чати: дають змогу одночасно декільком користувачам спілкуватися в режимі реального часу.

4. Інтернет-форуми: надають можливість створювати нові теми, коментувати і обговорювати повідомлення інших користувачів.

5. Веб-блоги – особисті онлайн журнали окремих користувачів.

6. Вікі-довідники – портали, зміст яких може бути редагований відвідувачами (Вікіпедія).

7. Інтернет-хости: розміщення відеоматеріалів (YouTube).

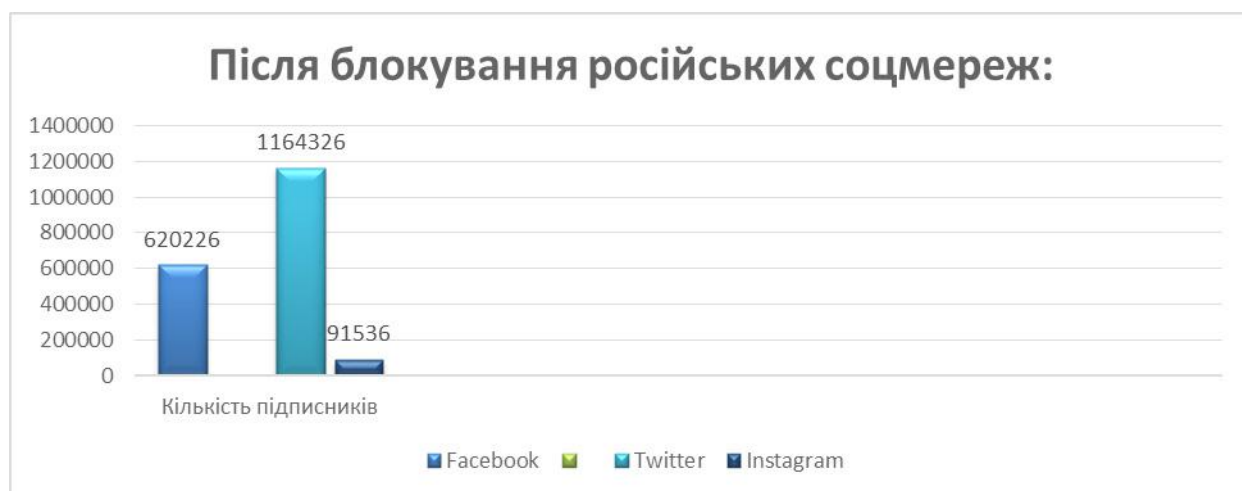
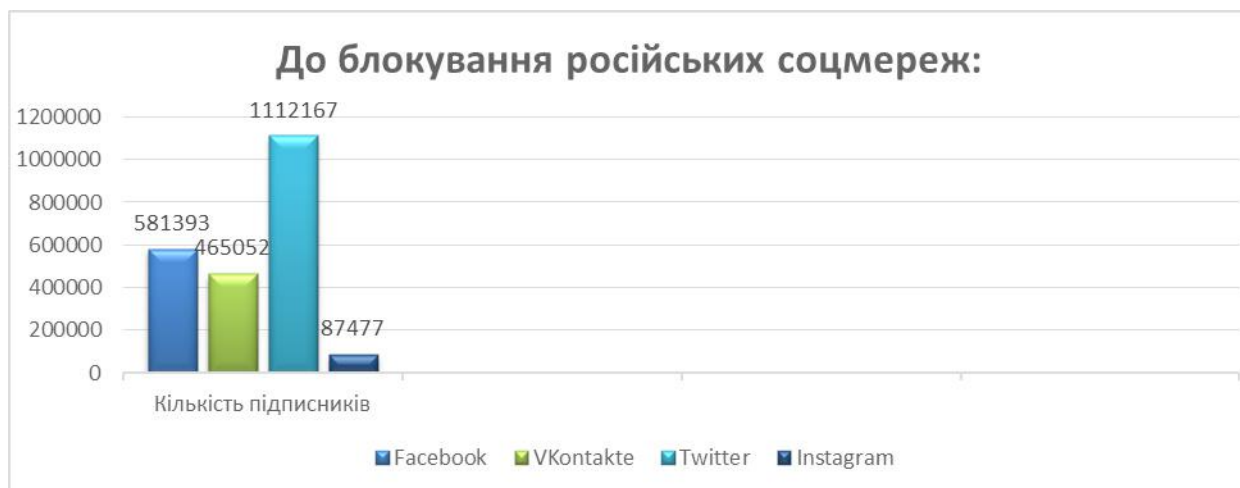
Кожен із цих видів має свої переваги та недоліки, тому найбільш ефективним у політичній сфері є їх комплексне використання.

Наприклад, є сенс розміщувати певний відеоролик на YouTube і давати посилання на цей ресурс на форумах, блогах або власній сторінці Facebook, Twitter тощо.

Найпопулярнішими соцмережами інтернету в Україні тривалий час були: VKontakte, Facebook, «Однокласники», Twitter та Instagram і тому переважна більшість українських політичних лідерів використовували їх для комунікації з іншими користувачами цих соціальних мереж. Проте Президент України Петро Порошенко ввів у дію рішення Ради національної безпеки і оборони України (РНБО) від 28 квітня 2017 року, яким передбачено заборону VKontakte та «Однокласники». Тому на сьогодні ці дві популярні мережі втратили сенс для українських політиків, не зважаючи на те, що значна кількість українських користувачів знайшли можливість за допомогою спеціальних програм та браузерів відвідувати їх. Звичайно заборона двох соцмереж посприяла посиленню позицій Facebook, Twitter та Instagram.

Зазначені соцмережі наділені багатьма засобами для комунікації політиків з потенційними виборцями, формування довіри до них, такими як: профіль користувача з особистою інформацією, певними життєвими подіями тощо, галерея зображень, коментарі, мікроблоги, форуми, спільноти, запрошення на заходи, інструменти для опитування та ін.

Цікавою для аналізу є активність в соціальних мережах Президента України П. Порошенка. До розгляду було взято популярні соціальні мережі (до заборони VKontakte станом на 26.04.2017 р. та після його блокування станом на 06.07.2017 р.), де Президент має (мав) свої сторінки. Кількість підписників в кожній із них представлена на діаграмах:

Як бачимо, найбільша кількість підписників соціальних мереж Президента належить Twitter і найменша – Instagram. Можна помітити приріст підписників у соціальних мережах після блокування російських соціальних мереж, хоча це не варто пов'язувати з масовими переходами на Facebook чи Instagram, звичайно вплив є, але незначний з огляду на динаміку зростання відвідувачів сторінок політика раніше.

Аналізуючи контент, розміщений на сторінці П. Порошенка у Facebook, можна виокремити таку основну тематику: інформування про діяльність в якості президента, привітання зі святами, вручення нагород, подяка іноземним політикам за підтримку України, висвітлення діяльності дружини, комунікацію з військовими АТО. Новини додаються щодня, в середньому по 3 повідомлення.

Якщо говорити про інші соціальні мережі, тематика повідомлень фактично тотожна

Facebook, відрізняється швидше формат повідомлень, що пов'язано з відмінністю форматів соціальних мереж, наприклад, якщо у Facebook повідомлення на сторінці президента коливається від 100 до 500 символів, в Twitter – значно менше, в Instagram – лише фото.

Загалом ведення сторінок соцмереж П. Порошенка можна вважати професійним, хоча звичайно є багато можливостей для підвищення ефективності такої комунікації.

Одним із інструментів інтернет-комунікацій, на який варто було б звернути увагу, є SMM (social media marketing) – маркетинг у соціальних мережах, який дозволяє вирішувати ряд комунікативних завдань, основним із яких є привернення уваги до політика та його ідей.

SMM має такі переваги у політичній сфері, як [1]:

1) SMM дає змогу підвищити прозорість політики;

2) сприяє виникненню та посиленню відносин довіри між політичною силою та окремим громадянином;

3) трансформує конфронтаційні суспільні настрої шляхом обговорення у конструктивні;

4) за допомогою SMM політична партія чи політик може формувати власний електорат, знайомити його зі своєю ідеологією, програмою, статутом тощо;

5) на сторінках соціальних мереж дуже просто організовувати збір коштів;

6) через пабліки у соціальних мережах можна створити чи скоригувати вже існуючий імідж політичної партії або її очільника.

Є й інші технології, якими послуговуються політики, деякі із них є маніпулятивними, як наприклад, використання веб-бригад для дискусій в інтернеті. Під веб-бригадами варто розглядати контрольованих замовником інтернет-користувачів, що формують необхідну йому громадську думку та маніпулюють нею в інтернеті. Звідси виник термін «астротурфінг» – використання сучасного програмного забезпечення або спеціально найнятих користувачів для штучного управління громадською думкою. Протилежним явищем «астротурфінгу» можна назвати «краудсорсинг» – передачу будь-яких дій, робіт і функцій певному колу осіб на неоплачуваній основі, що дозволяє в рамках єдиного сервісу ретранслювати інформацію за допомогою будь-яких мобільних пристроїв [3, 396].

Також варто згадати використання маніпулятивної технології конструювання «фейкових» (несправжніх) кібер-осіб, за допомогою яких створюються численні віртуальні симулякри – онлайн-профілі, не пов'язані з реальними людьми. Ця технологія дає можливість маніпулювати свідомістю великих груп інтернет-користувачів, а самі кіберсимулякри можуть вирішувати низку завдань [2, 124]:

- створення атмосфери масової підтримки (або ж навпаки – різкого неприйняття) певної політичної сили;

- штучне створення інформаційних приводів для формування вигідного порядку денного;

- генерування псевдоподій;

- поширення дезінформації про реальні політичні події;

- впровадження в масову свідомість нової системи цінностей і трансформація традиційного символічного простору;

- формування вигідних моделей масової поведінки;

- створення нових і корекція наявних масових стереотипів сприйняття дійсності;

- мобілізація мас для оффлайн-активності;

- управління політичним іміджем політиків.

Однак, використовуючи нечесні технології, політики ризикують нанести непоправну шкоду своїй репутації, похитнути довіру до себе, що негативно позначиться і на політичних рейтингах. Щоб ефективно використовувати всі можливості соціальних мереж Інтернету, політикам варто було б користуватися базовими принципами «PublicRelations»:

1) принцип правди – довіру до себе можна сформувати лише за однієї умови – завжди говорити правду, якою б вона не була. У будь-якому випадку навіть негативна інформація краще звучатиме з вуст самого політика, ніж його опонентів;

2) принцип повноти інформації – будь-яка інформація через деякий час стає відомою, якщо ж політик надає лише вигідні відомості і приховує негативні, він втрачить до себе довіру;

3) принцип компромісу – не можна отримати довіру і досягнути поставлених цілей, зовсім не йдучи на певні поступки. Звичайно в політиці є принципові питання, але для взаєморозуміння варто йти на компроміси.

Серед рекомендацій для ефективності роботи акаунтів політичних лідерів у соціальних мережах, можна також скористатися правилом «Шести «С» для соціальних мереж», запропонованим М. Састером: communications (комунікації), connectedness (зв'язок), commonexperiences (спільний досвід), content (зміст), commerce (комерція), coolexperiences (хвилюючі відчуття) [15].

1) Комунікації. Політик має обов'язково спілкуватися з людьми у соцмережах, а не бути там лише пасивним спостерігачем. Він може ділитися думками зі своїми прихильниками, дискутувати з опонентами, переконувати громадян, які ще не визначилися у своїх політичних переконаннях.

2) Зв'язок. Завдяки спілкуванню у соціальній мережі політики вирішують спільно з іншими користувачами певні проблеми, приходять до загальних підсумків, що дозволяє створити міцний зв'язок з потенційними виборцями.

3) Спільний досвід. Сторінки у соцмережах можуть стати платформою для певної спільної роботи, наприклад організації спеціальних заходів та подій.

4) Зміст. Звичайно ключову увагу варто приділяти контенту, вивіряти його грамотність і доречність. Адже емоції з часом можуть пройти, а невдало сформульована думка уже буде помічена і розійдеться просторами Інтернету. Велику увагу варто приділяти цільовим аудиторіям для яких подається той чи інший контент, відчувати і розуміти їх потреби.

5) Комерція. На зарубіжному політичному досвіді можна перекоонатися в ефективності онлайн-соцмереж у зборі коштів на виборчі кампанії та інших цілей. В Україні ця властивість майже не використовувалася на сторінках соціальних мереж політиків, але може спрацювати для збору коштів на АТО або для благодійних акцій.

6) Хвилюючі відчуття. Долучення до важливих справ держави, допомоги людям,

що санкціонується політиком через соцмережі, сприяє отриманню у політичних прихильників відчуття спільної причетності до чогось важливого та формує довіру.

Висновки. Таким чином, соціальні мережі інтернету мають перспективи стати одним з найпотужніших інструментів у комунікації між політичними лідерами і потенційними виборцями, що зумовлює необхідність подальших наукових розвідок. На прикладі соцмереж Президента України, можна дійти висновку про достатню увагу політика до власних сторінок соціальних мереж інтернету і досить професійну комунікацію на цих платформах. Для підвищення ефективності комунікацій за допомогою онлайн-соціальних мереж політикам варто приділяти більше уваги потужним новітнім засобам просування, зокрема SMM. Самі ж політичні лідери повинні в соціальних мережах активно спілкуватися, підтримувати зв'язок зі своїми цільовими аудиторіями, створити платформу для спільної роботи з виборцями, поширювати якісний контент, розглянути можливість внесення комерційної складової для збору коштів на соціальні проекти, стимулювати у своїх підписників відчуття спільної причетності до важливих справ.

Список використаних джерел

1. Агафонова Г. С. Доцільність використання SMM у оптимізації функціонування політичних партій в Україні [Електронний ресурс] / Г. С. Агафонова // Політологічні записки. – 2013. – № 7. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_10.
2. Боднарчук О. В. Політична самоорганізація громадян України у соціальних мережах / О. В. Боднарчук // Грані. – 2014. – № 6. – С. 121-125.
3. Денисюк С. Г. «Новімас-медіа» як чинник впливу на сучасні політичні комунікації / С. Г. Денисюк // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип. 94. – С. 395-398.
4. Дубняк К. В. Соціальні мережі Інтернет як засіб обміну інформацією / К. В. Дубняк // Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації. – 2014. – № 3. – С. 122-126.
5. Івашук Л. Соціальні мережі Інтернету в сучасній політичній комунікації / Л. Івашук // Наук. праці Нац. бібліотеки України ім. В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2011. – Вип. 32. – С. 63-70.
6. Коноплицький С. М. Соціальні аспекти комунікації в мережі Інтернет: феноменологічний аналіз : дис. канд. соціол. наук: 22.00.01 / НАН України; Інститут соціології. – К., 2006. – 154 с.
7. Морено Я. Л. Социометрия: экспериментальный метод и наука об обществе / Я. Л. Морено. – Москва : Акад. проект, 2004. – 320 с.
8. Неприцька Т. І. Політична комунікація у соціальній мережі Facebook / Т. І. Неприцька // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип. 94. – С. 372-375.
9. Соціально-політичні настрої жителів України та рейтинг підтримки партій і політичних лідерів: травень-червень 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=628>.

10. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – Москва : АСТ, 1999. – 664 с.
11. Фісенко Т. В. Соціальні інтернет-мережі як засіб задоволення інформаційних потреб [Електронний ресурс] // Наукові записки Інституту журналістики : науковий збірник. – К., 2010. – Т.41. – С. 190-194. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/nzizh/2010_41/Fisenko.pdf.
12. Barnes J. A. Class committees in a Norwegian island parish / J. A. Barnes // Eugene Garfields, Ph.D. – Mode of access: <http://garfield.library.upenn.edu/classics1987/A1987H444400001.pdf>. – Title from the screen.
13. Boyd D. M., Ellison. N. B. «Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship» // Journal of Computer-Mediated Communication, 13 (1), article 11.– Mode of access:<http://jcmc.indiana.edu/vol13/issue1/boyd.ellison.html>. – 2007. – Title from the screen.
14. Dutta S., Fraser M. «Throwing Sheep in the Boardroom: How Online Social Networking Will Transform Your Life, Work and World. – 2008.
15. Suster M. Social Networking: the past / M. Suster // Tech Crunst. – Mode of access: <http://techcrunch.com/2010/12/03/social-networking-past>. – Title from the screen.
16. Tapscott Don Grown Up Digital: How the Net Generation is Changing Your World. Jyvaskyla: WSOYpro Oy, 2010, 256 p.

Reference

1. AghafonovaGh. S. (2013). The expediency of using SMM to optimize the functioning of political parties in Ukraine. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_10 [in Ukrainian].
2. Bodnarchuk O. V. (2014). Political self-organization of Ukrainian citizens in social networks. Ghrani, 6, 121-125 [in Ukrainian].
3. Denysjuk S. Gh. (2015). «New Mass Media» as a factor of influence on modern political communications. Ghileja, 94, 395-398 [in Ukrainian].
4. Dubnjak K. V. (2014) Social networks of Internet as a means of information exchange. Derzhava ta regiony, 3, 122-126 [in Ukrainian].
5. Ivashhuk L. (2011) Social Internet Networks in modern political communication. Nauk. praci Nac. biblioteky Ukrainy. V. I. Vernadskyj kogo, 32, 63-70 [in Ukrainian].
6. Konoplyckyj S. M. (2006) Social aspects of communication on the Internet: phenomenological analysis. Candidate's thesis. Kyiv: NAN Ukrainy; Instytut sociologiji [in Ukrainian].
7. Moreno Ya. L. (2004). Sociometry: experimental method and the science of society. Moskva : Akad. Proekt [in Russian].
8. Nepryckja T. I. (2015). Political communication in the social network Facebook. Ghileja, 94, 372-375 [in Ukrainian].
9. Socio-political mood of Ukrainians and rating of support of parties and political leaders: May-June 2016. Retrieved from: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=628> [in Ukrainian].
10. Toffler E. (1999) Third wave. Moskva : AST [in Russian].
11. Fisenko T. V. Social Internet Networks as a way of satisfying information needs. Retrieved from: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/nzizh/2010_41/Fisenko.pdf [in Ukrainian].
12. Barnes J. A. Class committees in a Norwegian island parish / J. A. Barnes // Eugene Garfields, Ph.D. – Mode of access: <http://garfield.library.upenn.edu/classics1987/A1987H444400001.pdf>. – Title from the screen.
13. Boyd D. M., Ellison. N. B. «Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship» // Journal of Computer-Mediated Communication, 13 (1), article 11. – Mode of access: <http://jcmc.indiana.edu/vol13/issue1/boyd.ellison.html>. – 2007. – Title from the screen.
14. Dutta S., Fraser M. «Throwing Sheep in the Boardroom: How Online Social Networking Will Transform Your Life, Work and World. – 2008.
15. Suster M. Social Networking: the past / M. Suster // Tech Crunst. – Mode of access: <http://techcrunch.com/2010/12/03/social-networking-past>. – Title from the screen.
16. Tapscott Don Grown Up Digital: How the Net Generation is Changing Your World. Jyvaskyla: WSOYpro Oy, 2010, 256 p.

УДК 316.6:659.9]:004.7

О.В. Курбан

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУПРОВОДЖЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ В ДОНБАСІ (2014-2016)

Мета роботи. Стаття висвітлює проблематику дослідження подій російської агресії в Донбасі (2014-2016) з точки зору правил та технологій ведення інформаційної війни в соціальних онлайн-мережах. Представлені факти чітко показали специфіку та особливості правил ведення сучасної гібридної війни в рамках третього етапу. **Методологія** дослідження складається з використання ретроспективного, історико-логічного методів, а також методів аналізу та узагальнення. Представлений теоретико-методологічний підхід дає можливість проаналізувати конкретні процеси, що в офіційному інформаційному полі, на національному та міжнародному рівнях отримали різнобічні трактовки та інтерпретації. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що вона є першою спробою системного аналізу інформаційної складової російсько-української гібридної війни в Донбасі, яка активно висвітлювалася в усіх наявних засобах масової комунікації, зокрема у соціальних онлайн-мережах. **Висновки.** Узагальнення фактів та аналіз подій, що мали місце протягом останніх років на окупованих Росією територіях Донбасу, є дуже важливими для нашої держави і суспільства в цілому, а також конкретно для відповідних державних структур, які мають опікуватися питаннями національної безпеки.

Ключові слова: інформаційна війна, соціальні мережі, гібридна війна.

О.В. Курбан

ИНФОРМАЦИОННОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ РОССИЙСКОЙ ГИБРИДНОЙ АГРЕССИИ НА ДОНБАССЕ (2014-2016)

Цель работы. Статья освещает проблематику исследования событий российской агрессии на Донбассе (2014-2016) с точки зрения правил и технологий ведения информационной войны в социальных онлайн сетях. Представленные факты четко показали специфику и особенности правил ведения современной гибридной войны в рамках третьего этапа. **Методология исследования** состоит из использования ретроспективного, историко-логического методов, а также методов анализа и обобщения. Представленный теоретико-методологический подход позволяет проанализировать конкретные процессы в официальном информационном поле на национальном и международном уровнях, которые получили разносторонние трактовки и интерпретации. **Научная новизна** работы заключается в том, что она является первой попыткой системного анализа информационной составляющей российско-украинской гибридной войны на Донбассе, активно освещалась во всех имеющихся средствах массовой коммуникации, в том числе в социальных онлайн сетях. **Выводы.** Обобщение фактов и анализ событий, имевших место в течение последних лет на оккупированных Россией территориях Донбасса, очень важны для нашего государства и общества в целом, а также конкретно для соответствующих государственных структур, должны заниматься вопросами национальной безопасности.

Ключевые слова: информационная война, социальные сети, гибридная война

O.V. Kurban

INFORMATIONAL SUPPORT OF THE RUSSIAN HYBRID AGGRESSION IN THE DONBASS (2014-2016)

Purpose of Research. The article highlights the problems of research developments in the Donbass Russian aggression (2014-2016) in terms of rules and technologies of information warfare in online social

networks. The facts clearly show the specific features and rules of the modern hybrid war at the third stage. **Methodology.** The research methodology consists of retrospective, historical and logical methods and methods of analysis and synthesis. The present theoretical and methodological approach makes it possible to analyse specific processes that have been interpreted in different ways in legal information field, at national and international levels. **Scientific Novelty.** The scientific novelty is the fact that it is the first attempt to analyse the informational system component of the Russian-Ukrainian hybrid war in the Donbass, which actively covered in all available mass media, particularly online social networks. **Conclusions.** The summary of facts and analysis of events that have occurred in recent years in the occupied territories of Donbass Russia are very important for our country and society in general, and specifically to the relevant government agencies who have to take care of national security.

Key words: information war, social networks, hybrid warfare

Актуальність. Події, пов'язані з гібридною агресією, здійсненою Російською Федерацією на окремих територіях Донбасу (ОРДЛО), протягом 2014-2016 рр. є чи не найважливішою з ТОП-тем для світових ЗМІ. Однією з ключових передумов війни на Донбасі стала відсутність суттєвої реакції з боку світового співтовариства, що розв'язало руки кремлівським керманічам. Впевнене у власній безкарності політичне та військове керівництво РФ використало увесь наявний військовий, економічний, політичний та інформаційно-психологічний потенціал для того, щоб змусити Україну погодитись з усіма його вимогами. У контексті заявленої теми особливу увагу заслуговує саме інформаційна складова війни на Донбасі і, зокрема, інформаційно-психологічне протистояння в соціальних онлайн-мережах, що охопило практично всі прошарки українського суспільства.

Спираючись на подану вище актуальність, метою статті визначаємо дослідження специфіки інформаційних атак та особливостей їхньої реалізації. У межах окресленої мети головними завданнями статті є:

1. Дослідити висвітлення порушеного питання в спеціальній науковій літературі та загалом у ЗМІ.

2. Проаналізувати базові аспекти та особливості інформаційних атак Росії проти України на Донбасі (2014-2016 рр.).

Переважає більшість матеріалів, присвячених аналізу подій 2014-2016 рр. на Донбасі, представлені у вигляді публіцистичних статей, що мають вигляд новин або інформаційно-аналітичних матеріалів, представлених переважно у ЗМІ.

Ключовою роботою можна визначити колективне видання «Вторжение в Украину»

(2016 р.) в якому викладено послідовно перебіг подій, пов'язаних із початком військових дій та політичних баталій, які точились довкола цього [9].

У рамках реалізації проекту «Інформаційний спротив», зокрема на його корпоративному сайті, починаючи з перших днів агресії виходили аналітичні матеріали В. Гусарова, К. Машовця, Д. Тимчука, Ю. Каріна [5].

Окремим блоком матеріалів йдуть розробки на основі OSINT та HUMINT технологій, експертів проекту «InformNapalm» та «Миротворець» [6; 10].

Також маємо відзначити окремі статті Г. Почепцова та В. Горбуліна, знаних фахівців у питаннях інформаційної безпеки [1-4; 7; 8].

Вивчаючи досвід кількох років (2014-2016 рр.) російсько-українського військово-політичного протистояння (на регіональному та глобальному рівнях, зокрема на Донбасі), група експертів Національного інституту стратегічних досліджень на чолі з В. Горбуліним проаналізувала особливості та специфіку сучасної гібридної війни і представила у вигляді монографії «Світова гібридна війна: український фронт» [4].

Гібридна агресія Російської Федерації на Сході України, що розгорнулася з початку квітня 2014 року, стала другою частиною плану так званої військово-політичної операції «Русская весна». Метою цього етапу було продовження кампанії із захоплення східної та південної частин України, що географічно, за історичною, мовною та культурною ознаками є найбільш зручною територією для анексії.

У географічному плані Східна та Південна України (АР Крим, Одеська, Миколаївська, Дніпропетровська, Херсонська, Запорізька, Доне-

цька, Луганська та Харківська області) були і є важливою частиною геополітичної карти Східної Європи, захоплення якої дає можливість Російській Федерації мати прямий коридор до кордонів інших країн Східної та Південної Європи. Ці країни були наступною після України мішенню для Росії на шляху до відродження колишнього СРСР та так званого соціалістичного табору східноєвропейських країн.

У хронологічному плані розгортання інформаційно-психологічних операцій «Русской весны» у соціальному онлайн-мережевому просторі можна пов'язати з військовими та дипломатичними подіями, що майже збігаються із сезонним річним поділом.

Маємо зазначити, що безпосередньо підготовку до вторгнення на Донбас (на рівні тактичних планів) російська сторона провела протягом 2010-2013 рр. Саме в цей момент було створено в Україні агентурні мережі ФСБ РФ та ГРУ ГШ ВС РФ. Це відбувалося безпосередньо за мовчазної згоди та підтримки тодішнього президента України В. Януковича, а також голови СБУ В. Хорошковського.

За принципом розгортання подій агресія РФ на Сході України розглядається за такими періодами: 1) квітень-травень 2014 р.; 2) червень-серпень 2014 р.; 3) вересень-листопад 2014 р.; 4) грудень-лютий 2014-2015 рр.; 5) березень-травень 2015 р.; 6) червень-серпень 2015 р.; 7) вересень 2015 р. - вересень 2016 р.

За кожним із цих періодів можна відстежити специфіку розгортання інформаційних атак, що мали місце в соціальних онлайн-мережах з метою підготовки, супроводження та утримання резонансу від дій, що вчинялися російсько-терористичними угрупованнями.

Весна 2014 р. Актуальними для цього періоду в соцмережах були меседжі, спрямовані на залякування місцевого населення та мобілізацію на боротьбу з «націоналістичною загрозою». Активно використовувалися технології запуску вірусного контенту, промоція медіа-активістів, так званих польових командирів, серед яких були О. Безлер (Горлівка), М. Мозговий (угруповання «Бригада «Призрак»»), О. Ходаківський (угруповання «Оплот»»), М. Козіцин («Всевеликое войско Донское»), О. Беднов (угруповання «Бетмен»). Дії цих медіа-активістів фіксувалися у

соцмережах у вигляді посилань на матеріали ЗМІ, фото- та відеосюжетів.

Одним із ключових медіавірусів цього періоду стала тема облоги Слов'янська та персона медіа-активіста І. Стрелкова (Гірка). Тема виникла та поширювалася у соцмережах цілеспрямовано та системно. Зрозуміло, що для її просування використовувалися всі можливі медіа-ресурси.

Важливою складовою поширення ідей сепаратизму на Донбасі були економічні мотиватори, які активно використовувалися російською стороною у соцмережах. Для промоції цієї тези використовувалися матеріали ЗМІ (LifeNews, RT, «Русская весна» та ін.), які розміщували на персональних акаунтах та в тематичних групах, фото, відео, інфографіку та інші візуальні матеріали.

Активно мусувалася у ЗМІ та соцмережах тема громадянської війни в Україні, з якою пов'язували події на Донбасі, протестні акції та теракти в Харкові, Одесі, Херсоні. Це знайшло втілення у масштабних мережових інформаційних кампаніях із поширення матеріалів ЗМІ, мемів, відео, фотоматеріалів, інфографіки. Особливий акцент робили на формуванні доказової бази цієї тези, для чого активно використовували такі назви-символи як «Народное ополчение», «Армия Новороссии», «Антифашистский фронт» та ін.

Одним із найпотужніших медіа-вірусів, що претендував на головний ідеологічний стрижень військово-політичної операції «Русская весна» 2014 року була ідея створення конфедерації народних республік Сходу та Півдня України, так звана «Новороссия». Тематичні мережеві групи (під брендом «Новороссия»), меми, фото та відеоматеріали, а також безліч репостів журналістських та науково-популярних матеріалів було спрямовано на відповідні цільові групи. Головним медіа-активістом цього проекту був колишній депутат від Партії регіонів Олег Царьов.

Літо 2014 р. Серед інформаційних вкидів, які активно поширювалися в цей час російською стороною у соціальних мережах, для забезпечення військових дій, були фейкові повідомлення про застосування силами АТО важких видів озброєння – артилерії, броньованої техніки з метою легітимізації появи аналогічних засобів

на озброєнні сепаратистів (як трофеїв). Активно обговорювалася тема підготовки бойовиків у «навчальних центрах» на території Ростовської області та в окупованому Криму.

Саме в цей час з'являється тема російських миротворців, що мали зайти на Донбас під мандатом маріонеткової російської «Організації договору про колективну безпеку» (ОДКБ), що діяла в рамках СНГ.

У соціальних мережах для забезпечення інформаційного супроводу військових дій російською стороною було використано увесь наявний потенціал. Активно застосовувалася тактика залякування, дезінформування, формування незадоволення діями українських силових структур та української влади. У цьому плані робота велася із активним залученням автоматизованих засобів роботи із контентом (web 3.0), що давало можливість охоплення великих територіальних масивів та цільових груп.

Також робота із моніторингу та поширення контенту здійснювалася і в ручному форматі, інструментами і засобами web 2.0. В основному це було у вигляді розміщення тематичного контенту на фейкових акаунтах, відповідних мережевих майданчиках із акцентом на діалогову складову. Замасковані російські тролі активно вступали в дискусії під постами відомих українських блогерів. При цьому було помітні системність та скоординованість таких атак. Особливо небезпечних антиросійських блогерів блокували шляхом спрямування масових скарг регіональним адміністраторам не підконтрольних соцмереж (Facebook, YouTube, Google+) або прямим блокуванням у російських соцмережах (Odnoklassniki, VKontakte).

У певні моменти, особливо на початку досліджуваного періоду, простежувалося намагання дотримання чіткої прив'язки транльованого контенту до конкретних цільових груп та відповідних комунікаційних каналів. Але згодом через великі обсяги матеріалів, значну кількість одночасно здійснюваних інформаційних атак та не завжди чітке розуміння специфіки окремих цільових груп системність було порушено. Інформаційні атаки почали проводитися за принципом періодичних хвиль. Щільність цих хвиль була надзвичайно високою. Це дещо знизило ефект від таких атак та сприяло формуванню у переважної більшості

українських користувачів соцмереж скептичного та іронічного ставлення до сенсаційної інформації. Згодом такий скепсис стає основою для формування ментального бар'єру у свідомості громадян України щодо будь-якої інформації, яка спрямовувалася проти України.

Осінь 2014 р. Стабілізація військових дій та значною мірою перенесення російсько-українського протистояння в дипломатичну та економічну площину позначилося на характері інформаційно-психологічної війни, що мала місце у соціальних мережах.

Зважаючи на провал стратегії блискавичної війни, що є основою перемоги у гібридних конфліктах, російська сторона почала шукати нові теми та форми інформаційної роботи. Мережеві технології web 2.0 та web 3.0 використовуються приблизно в однакових обсягах. Хвилі інформаційних атак стають менш щільними, зменшується також їхня кількість. У цей період актуальність середнього медіавірусу або типова інформаційна операція тривають максимум до двох тижнів. Загальний тиск дещо зменшується, а значна частка інформаційних ресурсів переорієнтовується на західні країни, що мають відношення до процесів «Нормандської четвірки» та мінських угод. Головним завданням стає дискредитація України в очах її західних партнерів. Важливу роль в цьому зіграла тема катастрофи малайзійського літака рейсу МН17, а також намагання довести факти «геноциду» української влади щодо населення Донбасу.

Мішенями інформаційних атак в середині України продовжують бути офіційна влада (президент, прем'єр-міністр, Верховна Рада), силові структури, праві політичні рухи (ВПО «Свобода», «Правий сектор»). Особливий акцент в інформаційній роботі робиться на персоналізації, залученні свідків «злочинів української влади» або її неспроможності керувати країною. Саме в цей момент з'являються та поширюються такі медіа-віруси, як «розп'ятий хлопчик», «два раба», «іноземні найманці в ВСУ», що супроводжуються відповідними тропами-хештегами. Контент береться різноманітний – відео, графічні матеріали, фото, тексти, аудіоматеріали.

Зима 2014-2015 рр. У цей період російська сторона розгорнула широкомасштабну інформаційно-психологічну кампанію зі зри-

ву четвертої хвилі мобілізації до лав війська в Україні. Операція проводилась російськими спецслужбами у взаємодії зі структурами, що відповідали за ведення інформаційної роботи в складі «ДНР» та «ЛНР». Головною метою було формування негативного ставлення до перспективи потрапити до війська в зону АТО та поширення інформації про юридичні можливості ухилення від мобілізації.

У цьому плані активно використовувалися свідчення «очевидців» (відео, тексти), так звані журналістські розслідування, «офіційні документи» та інші варіанти дезінформації. Маємо зазначити, що зазначена інформаційно-психологічна кампанія досягла значних результатів. Порівняно з першими трьома хвилями, відсоток таких, що відмовлялися від мобілізації, був відчутним. Особливо це позначилося в областях Західної України.

Були зафіксовані системні спроби психологічного тиску під час Дебальцевської битви на військовослужбовців, що перебували на передових позиціях, за допомогою мобільного зв'язку та таргетингу у соцмережах. Зокрема, особливо популярною була тема здачі в полон бійців 40-го батальйону територіальної оборони.

Весна 2015 р. У цей час російською стороною було здійснено спробу відкрити новий фронт в рамках військово-політичної операції «Русская весна» – в Одеській області. Саме там в цей час передбачалася реалізація проекту так званих «Народного Совета Бессарабии» та «Бессарабской народной республики». Інформаційний супровід цього проекту забезпечували вже відомі на той час мережеві групи під брендами «Антимайдан», «Русская весна», «Киберберкут», «Новороссия» й відповідні інтернет-портали. Також важливе значення в цьому проекті мав інтернет-ресурс «Таймер» з однойменними групами у соціальних мережах. За допомогою репостів тематичних статей, мемів, відео, фотоматеріалів на зазначених інтернет-порталах та мережевих майданчиках ініціювалися дискусії щодо ненадійності та нелегітимності «київської влади», слабкості української армії та правоохоронних структур, а також активно обговорювалися перспективи автономії та проголошення незалежності південно-західних районів Одеської області. Утім, завдяки оперативним

діям Служби безпеки України та Національної гвардії цей заколот було придушено на старті.

Літо 2015 р. Переважну більшість зусиль уплані російської інформаційно-психологічної агресії в українському медіа-просторі було сконцентровано на супроводженні подій в зоні бойових дій (маріупольський напрямок). Тактика таких атак будувалася на принципах залякування та намаганнях викликати незадоволення діями української влади щодо забезпечення обороноздатності та стабілізації економічної ситуації в країні.

У технологічному плані акцент було зроблено на масовість поширення контенту, тому активно використовувалися технології web 3.0, що значною мірою було помітно на якості та характері постів у соціальних мережах, за допомогою яких поширювалися відповідні графічні, відео- та текстові матеріали. Автоматизація постингу призводила до того, що поширювані пости та коментарі мали шаблонний характер та не викликали особливої довіри у користувачів. Фактично в цей час формується так звана тактика «інформаційного сміття», метою якої є часткова або повна інформаційно-психологічна дезорієнтація фоловерів із формуванням у них стану когнітивного дисонансу.

Осінь 2015 – 2016 рр. Протягом зазначеного періоду російська сторона та профільні групи в складі «МГБ-ДНР-ЛНР» активно мушували теми корупції та контрабанди серед керівництва підрозділів ВСУ в зоні АТО. Також було здійснено спробу розкрутки теми з третім Майданом. Найбільший акцент було зроблено на викликанні незадоволення діями влади серед широких верств населення та атака на ключових персон в системі влади. Переважна більшість матеріалів негативного характеру була орієнтована на Президента України П. Порошенка, прем'єр-міністрів А. Яценюка і згодом В. Гройсмана, голів силових структур С. Полторака, А. Авакова, а також секретаря РНБО О. Турчинова. Ці особи зазнавали системного та безперервного нападу. Інші політичні лідери та держчиновники зазнавали інформаційних нападів ситуативно, залежно від власної публічної активності.

В інформаційних атаках на персоналії українського політикуму чітко простежується намагання протилежної сторони створити у

свідомості широких верств населення України стан когнітивного дисонансу від занепаду образу національних лідерів та намагання викликати протестні настрої, що мали б привести до значних заворушень.

Для вирішення зазначених вище завдань російська агітаційно-пропагандистська машина використовувала традиційні методи та засоби поширення контенту у соціальних мережах. Зокрема, простежується тенденція до збільшення ролі персонального тролінгу, що дає можливість поліпшити якість комунікаційних процесів. Саме в цей період в українському мережевому просторі збільшується кількість персональних акаунтів, які дуже легко ідентифікуються як фейкові. Такі акаунти діють за схемою проекту «Степан Мазур», створюючи разом у ключових соціальних мережах своєрідні ситуативні медіа-холдинги. Саме за допомогою таких інструментів цілодобово здійснюються репости тематичних статей, поширюються відео та графічні матеріали, розміщуються коментарі під топовими публікаціями у інтернет-виданнях або мережевими постами.

На відміну від першого етапу так званої «Русской весны», при захопленні Криму, на Донбасі співвідношення інформаційних ресурсів між російською та українською стороною вже не таке вражаюче. Загалом воно становить 1:8 за інтернет-порталами та тематичними сайтами та 1:3 за групами та сторінками у соціальних онлайн-мережах.

Серед топових інтернет-проектів ДНР-ЛНР можна визначити такі, як: «Русская весна», «Новости Донецкой республики», «Донецкая Народная Республика», «Анти-майдан», «Александр Захарченко», «Вести ДНР», «Новороссия», «НОВОРОССИЯ. Информационное агентство», «ЗАРЯ НОВОРОССИИ. Новостной портал», «Новороссия ТВ», «НОВОСТНОЙ ФРОНТ. Информационное агентство», «ЛНР сегодня», «Луганский информационный центр», «Союз народных республик», «Луганск онлайн», «Киберберкут», «Игорь Стрелков», «Движение НОВОРОССИЯ Игоря Стрелкова», «Трибунал».

Мережеві інформаційні майданчики, що пропагували ідеї «руського мира», було представлено такими групами, як: «АнтиМайдан»

(Facebook-спільнота, 67 тис. фоловерів), «Новороссия» (Facebook-спільнота, 12 тис. фоловерів), «Антимайдан, с нами Правда и Бог» (Odnoklassniki-спільнота, 854 тис. фоловерів), «Антимайдан (юго-восток)» (Odnoklassniki-спільнота, 398 тис. фоловерів), «Русская весна (Новороссия)» (Odnoklassniki-спільнота, 152 тис. фоловерів), «Новороссия» (Odnoklassniki-спільнота, 216 тис. фоловерів) «АнтиМайдан» (VKontakte-спільнота, 535 тис. фоловерів), «Новороссия» (VKontakte-спільнота, 309 тис. фоловерів).

Ключові медіа-віруси під час війни на Сході України першочергово були пов'язані із військовими діями, подіями внутрішньої політики України та міжнародними процесами, що мали відношення до українсько-російського конфлікту. У переважній більшості зазначені медіа-віруси представлено тропами, що відомі широким верствам користувачів соціальних мереж у вигляді хештегів. Найбільш популярними стали такі: #двараба, #визиткаяроша, #распятыймальчик, #МН17, #возьмитеменявнацгвардию, #они-заблудились (#псковские десантники, #рязанские десантники, #новгородские десантники, #питерские десантники, #ватные десантники), #гуманитарный конвой (#гумконвой, #конвой-путина), #русская весна, #зеленые человечки, #каратели хунты, #птнпнх).

Відповідно до подій в зоні бойових дій та планів кремлівської адміністрації, ключові меседжі, що транслювалися в соціальних мережах, змінювалися та корегувалися достатньо регулярно. Переважна більшість зазначених меседжів була сформована російською стороною, втім, була певна кількість тем, які доволі успішно транслювалися й українською стороною, переважно на внутрішню аудиторію.

Як свідчить практика, найбільш успішним інструментом протидії російським інформаційним атакам в мережі було висміювання таких тем та їхніх фігурантів. Типовими прикладами тому були такі, як «забрали кота в Нацгвардію», «где мои два раба», «распятый мальчик».

Розглянуті вище меседжі, тропи та медіа-віруси знаходили відображення у мемах. При цьому слід зазначити, що вони можуть бути умовно розділені на такі, що було зроблено професійно та такі, які створювали пересічні користувачі.

Оцінюючи результати діяльності російських структур, що здійснювали протягом останніх років інформаційну агресію на Сході України, слід зазначити, що бажаних цілей вони досягли лише на окремих територіях та ситуативно. Утім, цього було цілком достатньо для забезпечення інформаційно-психологічної складової гібридної війни й підтримки реальної агресії та утримання усього Сходу та Півдня України під російським впливом.

Адекватної відповіді з боку профільних українських структур не було. Зусилля Міністерства інформаційної політики України, відповідних регіональних та центральних управлінь СБУ, підрозділів ІПсО Міністерства оборони та Міністерства внутрішніх справ, а також державних медіа не мали відчутного ефекту.

У переважній більшості випадків спроби відповіді на інформаційні атаки РФ відбувалися постфактум, слабо організовано та не продумано. Більшого системного та ситуативного ефекту досягали волонтерські проекти та активність окремих волонтерських груп. Найбільш відомими з них є вже розглянуті у попередніх розділах «Миротворець», «Інформаційний спротив», «InformNapalm».

Оцінюючи результати роботи з інформаційно-психологічного супроводу другої фази військово-політичної операції «Русская весна» із гібридної агресії РФ, що мала місце на Сході України, маємо зазначити, що вона стала менш успішною ніж перша, кримська фаза. Унаслідок системного військового та політичного спротиву які здійснила українська сторона, бажаних цілей агресору досягнути не вдалося. Запорука успіху в інформаційній війні – блискавичність та неочікуваність. З цими аспектами на Донбасі для РФ було важко.

За умови залучення значних організаційних, матеріальних та технічних ресурсів, російській стороні вдалось реалізувати деякі тактичні завдання, що мали на меті супроводження подій, а саме: поширення дезінформації; залякування противника та здійснення психологічного тиску; нав'язування противнику певних правил ведення дискусій та окремих психологічних установок; мобілізація прибічників; управління ключовими інформаційними потоками безпосередньо в театрі подій.

На стратегічному рівні РФ не вдалось досягнути жодної з ключових цілей, серед яких були: введення в оману світового суспільства щодо реальних подій; інформаційна ізоляція зони подій та створення власного інформаційного каналу на зовні; отримання підтримки світової спільноти щодо імплементації Мінських угод у вигідному для Росії контексті.

Слід зазначити, що в цілому українська сторона, як і на першій фазі агресії, інформаційну війну програла, особливо коли мова йде про перший рік конфлікту. Утім, саме ця поразка стала основою для формування нових підходів в питаннях забезпечення національної інформаційної безпеки.

Виходячи з результатів та наслідків трьох років інформаційного, російсько-українського протистояння на Сході України, маємо визначити необхідність подальшого посилення профільного сегменту системи національної безпеки. Зокрема це стосується питань інформаційних протистоянь у соціальних онлайн-мережах. Головними напрямками роботи в цьому контексті є стимулювання громадської активності громадян, створення та підтримка незалежних аналітичних центрів та патріотичних громадських рухів.

Список використаних джерел

1. Горбулин В. Гибридная война: все только начинается [Електронний ресурс] / В. Горбулин // Зеркало недели [Текст]. – Режим доступу: <http://gazeta.zn.ua/internal/gibridnaya-voyna-vse-tolkonachinaetsya-.html>
2. Горбулин В. Пять сценариев для украино-российских отношений [Електронний ресурс] / В. Горбулин // Зеркало недели [Текст]. – Режим доступу: <http://gazeta.zn.ua/internal/pyat-scenariiev-dlya-ukraino-rossiyskih-otnosheniy-.html>
3. Горбулин В. Украинский фронт «четвертой мировой войны» [Електронний ресурс] / В. Горбулин // Зеркало недели [Текст]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/ukrainskiy_front_chetvertoy_mirovoy_voyny.html

4. Горбулін В.П. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за аг. ред. В.П. Горбуліна. – Київ: НІСД, 2017. – 496 с.
5. Інформаційний спротив [Електронний ресурс] // Інформаційний спротив [Текст]. – Режим доступу: <http://sprotyv.info>
6. Миротворец [Електронний ресурс] // Миротворец [Текст]. – Режим доступу: <https://myrotvorets.center>
7. Почепцов Г. Военные исследования проблем коммуникации и мышления [Електронний ресурс] / Г.Почепцов [Текст] // Пси-фактор. – Режим доступу: <http://psyfactor.org/psyops/pocheptsov3.htm>
8. Почепцов Г. Сенси і війни [Текст] /Г.Г.Почепцов. – Київ: Києво-Могилянська академія, 2016. – 316 с.
9. Тымчук Д. Вторжение в Украину: хроника российской агрессии [Текст] / Д. Тымчук, Ю. Карин, К. Машовец, В. Гусаров. – Киев: Брайт Стар Паблшинг, 2016. – 240 с.
10. InformNapalm. Главная страница [Електронний ресурс] // InformNapalm. – Режим доступу: <https://informnapalm.org>

References

1. Gorbulin, V. (2016). Hybrid war: everything is just beginning. Mirror of the week 10.15.2016. Retrieved from: http://gazeta.zn.ua/internal/gibridnaya-voyna-vse-tolko-nachinaetsya_.html [in Ukrainian].
2. Gorbulin, V. (2016). Five scenarios for Ukrainian-Russian relations. Mirror of the Week 06.20.2016. Retrieved from http://gazeta.zn.ua/internal/pyat-scenariiev-dlya-ukraino-rossiyskih-otnosheniy_.html [in Ukrainian].
3. Gorbulin, V. (2016). Ukrainian Front of the «Fourth World War». Mirror of the Week 08.20.2016. Retrieved from http://gazeta.zn.ua/POLITICS/ukrainskiy_front_chetvertoy_mirovoy_voyny.html [in Ukrainian].
4. Gorbulin, V. (2017). The global hybrid warfare: Ukrainian Front. Kyiv: NISS [In Ukrainian]
5. Information resistance (2016). Maine page. Information resistance 10.10.2016. Retrieved from <http://sprotyv.info> [in Russian].
6. Peacemaker (2016). Maine page. Peacemaker 02.10.16. Retrieved from: <https://myrotvorets.center> [in Russian].
7. Pocheptsov, G. (2015). Military Studies of Communication and Thinking Problems. Psi-factor 10.12.2015. Retrieved from <http://psyfactor.org/psyops/pocheptsov3.htm> [in Russian].
8. Pocheptsov, G. (2016). Meanings and war. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy [in Ukrainian].
9. Tymchuk, D. (2016). Invasion of Ukraine: chronicle of Russian aggression. Kyiv: Bright Star Publishing [in Ukrainian].
10. InformNapalm (2016). Main page. InformNapalm. Retrieved from <https://informnapalm.org> [in Russian].

КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ І ДОКУМЕНТАЛЬНА СПАДЩИНА

УДК 351.853:002.63

В.В. Добровольська

СУЧАСНІ ЗМІНИ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ
І РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ
КУЛЬТУРИ ТА УПРАВЛІННЯ ДОКУМЕНТАЦІЄЮ

Мета дослідження. У статті розглядаються напрями реформи культури в Україні, проголошеної з 2016 р., та розвиток цифрової культури, яка забезпечує можливості необмеженого доступу до надбань культури, а також набуття нових важелів в управлінні культурними процесами в Україні. **Методологія дослідження** полягає в застосуванні системного підходу та інформаційно-аналітичного методу. **Наукова новизна.** Розглянуто питання стратегічного розвитку культури в Україні, створення інтегрованих інформаційно-документальних систем, охорони національної культурної спадщини та створення електронного ресурсу пам'яток, об'єктів матеріальної та духовної культури. **Висновки.** Ускладнення культуротворчого процесу в Україні, повільність входження європейського культурного простору потребують не лише фінансування, а й створення нових умов розвитку культури та якісного нового рівня управління документацією, що значно розширює поняття управління документацією, включаючи формування та репрезентацію культурної спадщини та культурних цінностей. Цей процес має бути комунікаційно-орієнтованим, сприяти комплексному задоволенню найрізноманітніших культурних потреб менеджерів культури та членів суспільства і забезпечений відповідною документацією.

Ключові слова: реформа культури України, культурна спадщина, цифрова культура.

В.В. Добровольская

СОВРЕМЕННЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ КУЛЬТУРНОЙ ПОЛИТИКИ В УКРАИНЕ
И РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННОГО ПРОСТРАНСТВА
КУЛЬТУРЫ И УПРАВЛЕНИЯ ДОКУМЕНТАЦИЕЙ

Цель исследования. В статье рассматриваются направления реформы культуры в Украине, провозглашенной с 2016 г., и развитие цифровой культуры, которая обеспечивает возможности неограниченного доступа к культурному наследию, а также приобретения новых рычагов в управлении культурными процессами в Украине. **Методология исследования** заключается в применении системного подхода и информационно-аналитического метода. **Научная новизна.** Рассмотрены вопросы стратегического развития культуры в Украине, создание интегрированных информационно-документальных систем, охраны национального культурного наследия и создание электронного ресурса памятников, объектов материальной и духовной культуры. **Выводы.** Осложнения культуротворческого процесса в Украине, медлительность вхождения в европейское культурное пространство требует не только финансирования, но и создания новых условий развития культуры и качественного нового уровня управления документацией, значительно расширяет понятие управления документацией, включая формирование и репрезентацию культурного наследия и культурных ценностей. Этот процесс должен быть коммуникационно-ориентированным, способствовать комплексному удовлетворению самых разнообразных культурных потребностей менеджеров культуры и членов общества и обеспечиваться соответствующей документацией.

Ключевые слова: реформа культуры Украины, культурное наследие, цифровая культура.

CURRENT CHANGES IN UKRAINIAN CULTURE POLICY AND THE DEVELOPMENT OF THE INFORMATIONAL AND COMMUNICATION SPACE OF CULTURE AND DOCUMENT ADMINISTRATION

Purpose of Research. The article deals with the trends of the reformation of the Ukrainian culture, announced in 2016. The author analyses the development of digital culture which provides the unlimited access capabilities for culture product as well as acquisition of new levers in cultural. **Methodology.** The methodology involves the systemic approach and information analysis. **Scientific Novelty.** The issue of Ukrainian culture strategic development, establishment of the integrated informational and documentary systems, the national cultural heritage protection and the establishment of electronic resource for material and spiritual culture sites and facilities are reviewed. **Conclusions.** The cultural and artistic process of Ukraine and slowness of the integration into cultural and artistic process of European area require financing as well as new conditions for culture development and the new level of document administration. It involves the records administration meaning, including the concept for formation and representation of the cultural heritage and cultural values. This process should be oriented toward communication. It also facilitates comprehensive satisfaction of the most various cultural needs of culture managers and users. In addition, it should be provided with appropriate records.

Key words: Ukrainian culture reform, cultural heritage, digital culture.

Обраний Україною курс на євроінтеграцію та її прагнення до членства в ЄС має вплинути як на політику в сфері культури, так і на політику в соціальній і економічній сферах. В своїй культурній політиці Україні необхідно враховувати спільні для країн ЄС ідеї щодо необмеженого доступу громадян до культурних набутків та участі в культурних процесах, що забезпечуватиме культурну ідентичність та підтримку культурного різноманіття; толерантності і творчості, всіляко підтримувати розвиток інформаційних та цифрових технологій, створення цифрового культурного продукту.

Стратегічними напрямками реформи культури в Україні, прийнятими на початку 2016 р., є:

- визнання центрального місця культури в загальнонаціональному розвитку та винятковості національної ідентичності, що спирається на українську культуру; посилення ролі культури в соціально-економічному розвитку України шляхом взаємодії і посилення відповідальності державних органів та громадянського суспільства. Залучення якнайширшого представництва заінтересованих сторін до процесу формування та реалізації державної культурної політики;

- удосконалення та модернізація правових, структурних і фінансових інструментів підтримки культури;

- забезпечення доступу до культури через традиційні та нові форми культурної діяльності;

забезпечення державної підтримки культурного розмаїття України: всі громадяни України незалежно від місця проживання, статусу, приналежності до певної соціальної чи етнічної групи; незалежно від майнового статусу, походження, статі мають рівні права на формування власної культурної ідентичності та її вираження, доступ до національного і світового культурного надбання, участь у культурному житті;

- забезпечення державної підтримки національного культурного продукту і провідної ролі митців та менеджерів культури у створенні, поширенні та збереженні національного культурного продукту; формування попиту і споживача сучасного культурного продукту і культурних послуг, культурної політики та ринкових умов; вдосконалення культурної освіти; формування цілісного інформаційно-культурного простору;

- підтримка інновацій, нових знань, креативних індустрій, що відповідають викликам XXI століття.

Одним із основних напрямів реформ має стати модернізація удосконалення інструментів підтримки культури, що передбачає інвентаризацію та оцінку наявних інструментів підтримки та впливу на сферу культури та їх постійний моніторинг.

Варто вивчити концепції, функції та моделі обстоювання інтересів культурного сек-

тора, які використовуються в інших європейських країнах, включно з тими, які стосуються неспеціального законодавства, і оцінити, як вони можуть бути використані в Україні.

У разі уточнення повноважень Міністерства культури України, потребують оновлення й низка пріоритетів його внутрішньої роботи, до таких, зокрема, повинні належати: проведення дискусій щодо розуміння ролі культури у виробленні політичних рішень; консультації; замовлення ринкових та інших досліджень; просування пілотних проектів і нових моделей; розширення міжкультурних зв'язків між організаціями та окремими працівниками; обстоювання інтересів культури, сприяння приватному та іншим формам спонсорства. Якщо і далі розглядати Міністерство як розпорядника коштів, мікроменеджера дрібних поточних справ, який мусить вирішувати проблеми кожного відомчого закладу, то такий підхід не дозволить йому зосередитися на важливих завданнях сучасного європейського міністерства культури – створенні сприятливого середовища для культури та виробленні стратегії її розвитку на майбутнє.

Одним із пріоритетних напрямів діяльності має стати стратегія розвитку **цифрової культури**, яка забезпечує можливості необмеженого доступу до продукту культури, а також набуття нових важелів в управлінні культурними процесами в Україні.

Враховуючи вплив загальноєвропейських тенденцій і моделей на розвиток суспільства знань та суспільства культури, можливо стверджувати, що перед Міністерством культури України сьогодні стоять цілковито нові виклики в галузі організаційної роботи, а саме:

- визначення і запровадження національних цілей і орієнтирів розвитку культури;
- зміщення акцентів у роботі на прийняття і реалізацію стратегічних рішень на основі наукових проектів із залученням фахівців різного профілю;
- забезпечення професійного обстоювання інтересів, консультації, координування та оцінювання можливостей ефективного використання найкращих кадрових ресурсів, у тому числі і на контрактній основі;
- забезпечення співпраці з широким колом партнерів на загальнодержавному, регіо-

нальному, місцевому, а також міжнародному рівнях.

Нова роль, що вже була в цілому охарактеризована у Довготривалій стратегії розвитку культури (2016), має відображатися в організаційній структурі, яка передбачає використання горизонтальних і вертикальних зв'язків у виробленні та реалізації культурної політики.

Міністерство культури має посилити свою роль у виконанні таких основних функцій як:

- підтримка ефективних зв'язків з іншими міністерствами та відомствами, робота яких пов'язана з розвитком культури;
- моніторинг і координування участі Міністерства в роботі над законодавством в галузі культури;
- моніторинг реалізації культурної політики та забезпечення її регулярного перегляду;
- моніторинг потреб і координування навчальної роботи;
- налагодження механізму збирання, аналізу та оприлюднення статистики культури;
- аналіз і розповсюдження передової практики закладів культури;
- визначення потреб Міністерства у проведенні наукових досліджень;
- забезпечення комплексної взаємодії з регіональними органами управління культурою.

В Україні, як і багатьох інших постсоціалістичних країнах, склалося так, що мережа культурних установ, успадкована від радянських часів, майже повністю перебуває в компетенції місцевих громад. Ця мережа комунальних закладів культури і мистецтва, що утримуються за рахунок місцевих бюджетів, становить майже 98 % загальної кількості закладів культури України. Тобто культурна політика окремого регіону та держави в цілому найуспішніше має здійснюватися саме на місцевому рівні, де зосереджені практично всі необхідні для цього інститути. Але тут і виникають проблеми, що їх місцевий рівень самостійно розв'язати не може.

Тому найголовнішим питанням є реформування культури на місцевому рівні, на рівні територіальних громад, де громадяни отримують базові культурні послуги (зокрема, й ті, що гарантуються державою згідно з Конституцією), де постійно проживають і працюють,

тобто зазнають впливу навколишнього середовища, яке або надихає їх на самореалізацію, або ж спонукає шукати деінде інших більш сприятливих умов.

Стратегією розвитку культури передбачена передача частини державних повноважень на місцевий рівень та посилення відповідальності місцевих органів влади у сфері охорони культурної спадщини, зокрема в частині охоронних зон та заповідних територій, архітектурних комплексів, пам'яток культури місцевого, регіонального, національного та світового значення [1].

Особливо важливо розглянути нові концепції культурної політики в умовах оголошеної децентралізації, яка дає не лише позитивні, а й негативні наслідки.

Тенденції розвитку культури в країнах Європи визначальним чином впливають на перспективні тенденції розвитку управління культурою в Україні, та визначають динаміку комунікаційних потреб менеджерів культури нашої держави.

Зокрема, суттєве місце у структурі цих потреб займає інформація про нові тенденції в управлінні культурою; основні напрями державної політики, фінансове забезпечення культуротворчих процесів. Важливе значення має задоволення комунікаційних потреб у міжнародному культурному співробітництві. Для цього потрібне систематичне оперативне інформування про заходи ЮНЕСКО та ЄС у розробці та реалізації міжнародних проектів і програм; та рекомендації щодо впровадження їх результатів у практику управління культурою в Україні.

Важливою складовою комунікаційних потреб є інформація з реформування управління культурою в нашій державі; співвідношення позитивних і негативних результатів цього процесу; порівняння вітчизняних і зарубіжних здобутків тощо.

Суттєве місце у структурі комунікаційних потреб відводиться інформації про нові підходи до розвитку вітчизняної практики впровадження нових напрямів управління культурою, які є наслідком міжнародного співробітництва.

Значно посилились комунікаційні потреби управлінців у освоєнні можливостей новітніх технологій. Важливою умовою задоволення цих потреб є активна участь України

у міжнародних інформаційно-технологічних проектах у сфері культури.

Одним з найоптимальніших шляхів руху у напрямку європейських культурних досягнень в системі управління культурою є розвиток культурного ресурсу галузі в мережі інтернет, розробці сайтів та порталів, де у відкритому доступі публікуються в цифровому вигляді нормативно-правові акти та інші документи організаційно-розпорядчої діяльності, а також ресурси творчого продукту культури України в його різноманітті.

Слушною є думка Л.О. Чекмарьової розглядати «інформаційний ресурс веб-сайтів як сукупність документів, що існують в електронній формі і цілеспрямовано взаємопов'язаних між собою як різновидові інформаційні джерела про виконання державних обов'язків органами виконавчої влади, що регулюються відповідною нормативно-правовою базою та створюють ресурси як нову документно-інформаційну якість. Веб сайт, таким чином, це окрема документально-інформаційна система, що існує у вигляді організованої сукупності електронних документів та зв'язків та уявляє собою нову інформаційну якість, що має змістовні відмінності порівняно з окремими її елементами» [8].

Веб-сайти створюються у взаємозв'язку із Єдиним урядовим веб-порталом на засадах уніфікації технічного, технологічного, інформаційного та організаційного забезпечення функціонування веб-сайтів з урахуванням рівня розвитку інформаційної інфраструктури і технологічних можливостей кожного із зазначених органів.

Основною перевагою представлення ресурсів на офіційних сайтах є можливості не лише представити офіційну документацію, що регламентує діяльність Міністерства і є обов'язковою, а й неофіційну, творчу складову культурного продукту у вигляді культурних новин, виставок, а також створити електронний ресурс культурний цінностей, який не належить до документів діловодства, а є тим культурним продуктом, що створений впродовж віків та продовжує створюватися тепер. На відміну від попередніх десятиліть можливість його візуалізацій в інтернет-мережі на офіційних сайтах установ культури, що ними володіють, а також на сайтах приватних осіб

дозволяє обліковувати цей культурний продукт в офіційних реєстрах культурної спадщини, що ведеться Міністерством культури. Такий реєстр також є офіційним документом управлінського характеру.

За період останніх 20 років опис електронних ресурсів та обмін даними було забезпечено низкою вітчизняних та міжнародних правил, рекомендацій та стандартів, що особливо важливо на сучасному етапі постановки та моніторингу питань розвитку українських ресурсів культурологічної інформації на сайтах архівних, бібліотечних та музейних установ, які продовжують інтегруватися в світі культурної спадщини у відкритій мережі інтернет. [2; 3].

Міністерством культури України створюється Державний реєстр національного культурного надбання України (далі ДРНКН), утворений відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1992 р., № 466, що має на меті проведення державного обліку і створення електронного ресурсу пам'яток виняткової історичної, художньої, наукової чи іншої культурної цінності, об'єктів матеріальної та духовної культури, що мають важливе значення для формування національної самосвідомості українського народу і визначають його внесок у всесвітню культурну спадщину. Така реєстрація дозволяє активізувати потенціал пам'яток культури і мистецтв, що зберігаються в інститутах національної пам'яті, таких як музеї, бібліотеки, архіви [3].

Правила обліку, охорони, реставрації та використання об'єктів національної культури надбання визначаються чинним законодавством про пам'ятки історії та культури, законами та положеннями про архівний, бібліотечний і музейний фонд України, а також інструкціями відповідних центральних органів державної виконавчої влади, які є обов'язковими для всіх закладів, підприємств і організацій, а також громадян, у власності яких знаходяться об'єкти національного культурного надбання.

У 1997 р. виокремлено «Державний реєстр наукових об'єктів, що становлять національне надбання» (із подальшими змінами). У 2001 р. окремо виділений «Державний реєстр нерухомих пам'яток України» (ДРНПУ), створений Постановою Кабінету Міністрів Укра-

їни «Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України».

Ці заходи також ґрунтуються на ключових нормативних документах ЮНЕСКО: Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (1954); Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності (1970); Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини (1972), Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003) та ін., визначено поняття та склад культурних цінностей. Україна приєдналася до цих міжнародних актів та розробила низку національних законів та підзаконних актів, що складають організаційні засади функціонування архівів, бібліотек, музеїв як інститутів культури у правовому полі культурних цінностей та культурної спадщини, хоча ці поняття і не збігаються повністю, але взаємно обумовлені. Визначення та класифікацію культурних цінностей містить Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [5], спрямований на охорону національної культурної спадщини та розвиток міжнародного співробітництва України у сфері культури, а також «Про охорону культурної спадщини» [7], «Про культуру» [6].

Отже, об'єктом офіційної реєстрації стали й культурні цінності, творча складова культурного процесу, культурного продукту як документів із сфери культурної спадщини та культурних цінностей, що також перебуває у віданні Міністерства культури та створює простір національної культури.

До безперечних здобутків управління культурою слід віднести й унормування поняття культурних цінностей та їхнього типологічного та видового складу, що визначено Положенням про ДРНКН як:

пам'ятки історії – будинки, споруди, пам'ятні місця і предмети, пов'язані з найважливішими історичними подіями в житті народу, розвитком науки, техніки, культури, життям і діяльністю видатних діячів;

пам'ятки археології – городища, кургани, залишки стародавніх поселень, укріплень, ви-

робництв, каналів, шляхів, стародавні місця поховань, кам'яні скульптури, наскельні зображення, старовинні предмети, ділянки історичного культурного шару стародавніх населених пунктів та археологічні знахідки, що є визначними пам'ятками національної культури і характеризують певні етапи історичного розвитку;

пам'ятки містобудування і архітектури – унікальні ансамблі і комплекси, окремі об'єкти архітектури, а також пов'язані з ними твори монументальної скульптури і живопису, декоративно-ужиткового і садово-паркового мистецтва, природні ландшафти;

пам'ятки мистецтва – визначні твори монументального, образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва;

документальні пам'ятки – унікальні акти державності, інші важливі архівні матеріали, кіно-, фото-і фонодокументи, старовинні рукописи, рідкісні друковані видання. До ДРНКН можуть бути занесені й інші об'єкти, що становлять виняткову цінність з огляду історії, культури, етнології чи науки.

Забезпечення збереженості пам'яток культури спеціальних установ культури, реставраційних центрів та майстерень, такою увійшло до оперативної діяльності установ культури. Планувалося зміцнення матеріально-технічної бази бібліотек та музеїв, проведення реставраційно-консерваційних заходів щодо фізичного збереження, створення центрів які б забезпечували проведення широкого кола таких робіт, проведення сканування та оцифрування документів тощо. Хоча створення ДРНКН й досі не набуло активного розвитку, існування нормативної бази є вже позитивним моментом, який дозволяє організувати єдиний державний облік національних пам'яток культури. Як правило, фундаментальні проекти в галузі культури потребують значного фінансування, що поки ще неможливо реалізувати в Україні.

Процеси оцифрування і представлення в електронному середовищі об'єктів історико-культурної спадщини: музейних артефактів, книжкових зібрань, архівних документів, стали одним з характерних трендів культури на початку третього тисячоліття. В Україні процес оцифрування культурної та мистецької спадщини почався нещодавно. Об'єднуючу роль для установ культури та спеціалістів, які пра-

цюють в галузі створення цифрового ресурсу має науково-практичний семінар «Оцифроване надбання: збереження, доступ, репрезентація», що періодично проводиться інформаційними установами. Спочатку це була невід'ємна частина створення електронних каталогів зібрань найбільших бібліотек, музеїв та архівів, електронні копії виконували роль презентаційних (мультимедійних) продуктів, але цифрові проекти досить швидко набули статусу самостійного, самодостатнього, надзвичайно капітало- і наукоємного напрямку в діяльності фондоутримувачів. Це пов'язано не стільки з організацією «широкого доступу» до фондів, скільки з необхідністю забезпечити фізичне збереження оригіналів шляхом створення їх електронних копій та вилучення оригіналів із читальних залів, а також виконанням державних планів і програм з перетворення історико-культурного надбання у цифровий формат [4].

Ускладнення культуротворчого процесу, що пов'язано з входженням України до європейського простору, вимагає створення нових умов розвитку культури та якісно нового рівня управління документацією та значне розширення її поняття, яке охоплює не лише сферу службових документів організаційно-розпорядчого характеру, а й культурних пам'яток та культурних цінностей. Цей процес має бути комунікаційно-орієнтований, сприяти комплексному задоволенню найрізноманітніших культурних потреб менеджерів культури та її користувачів як членів суспільства.

Для цього необхідна розробка якісної стратегії її документального забезпечення, включаючи управління документацією, що ґрунтується на потребах галузі, та комплексна система реалізації цієї стратегії.

Разом з тим, ми бачимо як змінюється трактування функцій культури в сучасному світі, закладені основні принципи європейської політики культури, що має бути врахованою під час реалізації стратегії розвитку культури на майбутні декілька років, де розвиток управлінської документації має вийти за межі вузького розуміння управління посередництвом організаційно-розпорядчої документації, а в системі діловодної документації має знайти місце й архівованим файлам сайтів та неофіційних ресурсів.

Список використаних джерел

1. Довгострокова стратегія розвитку української культури – стратегії реформ [Електронний ресурс] : розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.02.2016 № 119-р. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/119-2016-%D1%80>. – Назва з титул. екрана.
2. Дубровіна Л. А. Центри збереження і розвитку інформаційного документного ресурсу національної пам'яті / Л. А. Дубровіна // Технології розвитку і захисту національного інформаційного простору / кер. кол. О. С. Онищенко. – Київ, 2015 – С. 198–282.
3. Дубровіна Л. Архіви, бібліотеки та музеї – джерельна основа національної пам'яті і культурної спадщини України / Л. Дубровіна, А. Киридон, І. Матяш // Бібл. вісн. – 2017. – № 1. – С. 3–8.
4. Оцифроване надбання: збереження, доступ, репрезентація: підсумки другого науково-практичного семінару [Електронний ресурс] / Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського ; Державний політехнічний музей при НТТУ «КПІ». – Електрон. дані. – Київ : Нац. Б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2015. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/node/1969>. – Назва з титул. екрана. – Останнє звернення: 14.06.2017
5. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей [Електронний ресурс] : Закон України від 21 вересня 1999 р. № 1068-XIV. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1068-14>. – Назва з титул. екрана.
6. Про культуру : Закон України від 14 груд. 2010 р. № 2778-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 24. – С.168.
7. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 8 червня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 39. – С. 332.
8. Чекмарьова Л. О. Інформаційні ресурси урядового веб-порталу та веб-сайтів обласних державних адміністрацій України як джерельна база історико-культурних досліджень / Л. О. Чекмарьова // Рукоп. та кн. спадщина України : археогр. дослідження унікальних архівів та бібліотеч. фондів. – Київ, 2007. – Вип. 11. – С. 300–313.

References

1. Long-term strategy of development of Ukrainian culture - strategy of reforms. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/119-2016-%D1%80>. [in Ukrainian].
2. Dubrovina, L. A. (2015). Centres for preservation and development of informational documentary resource of national memory. Technologies for the development and protection of the national information space. (pp. 198–282). Kyiv [in Ukrainian].
3. Dubrovina, L. (2017). Archives, libraries and museums – the source of national memory and cultural heritage of Ukraine. Bibl.vysnyk, 1, 3-8 [in Ukrainian].
4. Digitized Objects: Preservation, Access, Representation: Results of the Second Scientific Workshop. (2015). Retrieved from <http://www.nbuv.gov.ua/node/1969> [in Ukrainian].
5. Law of Ukraine on export, import and return of cultural property from September 21, 1999. № 1068-XIV. (1999). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1068-14> [in Ukrainian].
6. Law of Ukraine on culture from December 14. 2010 № 2778-VI. (2011). Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny, 24, 168 [in Ukrainian].
7. Law of Ukraine on the protection of the cultural heritage from June 8, 2000. (2000). Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny, 39, 332 [in Ukrainian].
8. Chekmareva, L.O. (2007). Information resources of the government web-portal and web-sites of regional state administrations of Ukraine as a source of historical and cultural research. Rukop. ta kn. spadshchyna Ukrayiny : arkheohr. doslidzhennya unikal'nykh arkhiviv ta bibliotech. Fondiv, 11, 300-313 [in Ukrainian].

О.М. Рибачок

ДОКУМЕНТАЛЬНА СПАДЩИНА ЯК СКЛАДОВА КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ І КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

З'ясовуються поняття «документальна спадщина», «унікальна документальна спадщина» в контексті терміносистеми «культура», «культурна спадщина» та «культурні цінності», їхня спільність і відмінність, що має значення у практичній діяльності архівів, бібліотек, музеїв. Ці терміни застосовуються в різних галузях гуманітарного знання та у професійній діяльності архівів, бібліотек та музеїв. Розглянуто зміст цих понять, що використовуються у міжнародному праві та українському законодавстві, стверджується, що вони не є однозначними і потребують спеціального уточнення в таких науках, як документознавство, архівознавство, книгознавство, під час підготовки Державного реєстру національного культурного надбання.

Ключові слова: документальна спадщина, унікальна документальна спадщина, культурні цінності, культурна спадщина.

О.Н. Рыбачок

ДОКУМЕНТАЛЬНОЕ НАСЛЕДИЕ КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ И КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ

Выясняются понятия «документальное наследие», «уникальное документальное наследие» в контексте терминисистемы «культура», «культурное наследие» и «культурные ценности», их сходство и различие, что имеет значение в практической деятельности архивов, библиотек, музеев. Эти термины используются в различных областях гуманитарного знания и профессиональной деятельности архивов, библиотек и музеев. Рассмотрено содержание этих понятий, употребляемых в международном праве и украинском законодательстве, утверждается, что они не являются однозначными, требуют специального уточнения в таких науках, как архивоведение, книговедение, документоведение, культурология, а также при подготовке Государственного реестра национального культурного наследия.

Ключевые слова: документальное наследие, уникальное документальное наследие, культурные ценности, культурное наследие.

Oleh Rybachok

DOCUMENTAL HERITAGE AS A CONSTITUENT OF CULTURAL VALUES AND CULTURAL HERITAGE

In the article the author explains the notions «documental heritage» and «unique documental heritage» as its part in the context of a term system «culture», «cultural heritage» and «cultural values», as well as their commonness and discrepancy, which is important in the practical activity of archives, libraries and museums. These terms are used in different areas of humanitarian knowledge and professional activity of archives, libraries and museums. The article also covers the meanings of these terms, which are in use in the International law and Ukrainian legislation. It is stated that they are not monosemantic, as they require further specification in such fields of science as Documental Studies, Archival Studies, Book Studies, and during the composition of the State Register of National Cultural Heritage.

Key words: documental heritage, unique documental heritage, cultural values, cultural heritage.

Актуальність теми дослідження. Поняття «документальна спадщина» останнім часом широко увійшло в соціальний обіг і використовується у багатьох наукових дослідженнях. Аналіз публікацій показав, що, хоча питання дефініції ґрунтовно не розглядалося в спеціальній літературі, як правило, в цих працях під зазначеним терміном мається на увазі широке коло архівних документів та друкованої продукції, яке характеризує історію людства, народів, особистісного контенту та може бути зіставлене з культурною спадщиною. Поняття «документ» має широкий контекст в сучасному документознавстві, архівознавстві, бібліографознавстві, охоплює документи різних видів, форм, способів відтворення, що продукуються суспільством. Однак практика використання цього терміна в архівній та бібліотечній практиці значно відрізняється одна від одної, і в одних випадках він номінується як документальна спадщина, в інших – як книжкова. Отож узагальнене поняття документальної спадщини є до значної міри синкретичним, що вимагає певного пояснення.

На відміну від архівів у бібліотеках зберігається переважно друкована продукція (хоча бібліотеки збирають рукописну та архівну спадщину також), як правило тиражована, що не завжди є еквівалентом або синонімом поняття «культурна спадщина», яку можливо трактувати як у широкому значенні (в контексті загального матеріального розвитку), так і у вузькому (в контексті змісту духовного світу людини та його проявів). У свою чергу з широкого кола документальної спадщини лише певна частина документів може бути віднесена до «культурної спадщини» та до «унікальних документів історико-культурної спадщини». Теоретичний аспект цього питання актуалізується у зв'язку з процесом створення Державного реєстру Національного культурного надбання України, з напрацюванням та накопиченням цифрових ресурсів на документальну спадщину в архівах і бібліотеках, з визначенням кола архівних документів та друкованих видань, що мають бути переведені в цифрову копію як пам'ятка з метою охорони та для організації доступу до інформації.

Історіографія. Хоча міжнародне співтовариство та українські дослідники-правознавці

зверталися до історії трактування понять «культурні цінності», «культурна спадщина», «культурна пам'ятка» (зокрема В. Акуленко, В. Максимов, О. Мельничук, С. Кот, Т. Каткова, О. Котис, Ю. Шемшученко та інші) і вивчали розвиток міжнародного правового аспекту понять, вони переважно розглядали поняття «культурні цінності» в аспекті проблеми реституції переміщених культурних цінностей у міжнародному та українському законодавстві і доводили підпорядкованість терміна «культурні цінності» термінові «культурна спадщина». Основний список таких досліджень станом на 2015 р. представлений у монографії В.І. Акуленка [1, с. 567–599].

Тому аналіз змісту цих понять та їхнє співвідношення з поняттям «документальна спадщина» розглядається на базі як документів ЮНЕСКО, так і концепцій українських учених.

Метою статті є з'ясування поняття «документальна спадщина», а також його частини – «унікальна документальна спадщина» в контексті терміносистеми «культура», «культурна спадщина» та «культурні цінності», визначення їхньої спільності та відмінності. **Методологічною основою** статті є термінологічний аналіз понять, що використовуються в різних галузях гуманітарного знання та у професійній діяльності архівів, бібліотек та музеїв.

Процес виокремлення унікальної частини документальних фондів є постійним у роботі архівів та бібліотек, які проводять експертизу цінності фондів та поповнюють списки унікальних документів та книжкових пам'яток. Актуальність цього питання виходить за межі суто академічного обговорення тому, що архівні, бібліотечні та музейні установи як місця людської та національної пам'яті покликані збирати, зберігати та досліджувати документальну спадщину, брати активну участь в інформаційно-комунікаційному процесі залучення її до суспільного та культурного обігу. Останнім часом виникає нова документна реальність – цифрова, яка змінює методологічні аспекти діяльності цих установ у галузі збереження документальної спадщини та доступу до документів та інформації, що вони містять.

Новизна дослідження. Нині у міжнародних угодах, національному законодавстві

і юридичній літературі та культурології застосовуються загальні поняття і відповідні терміни: «культурні цінності», «культурна спадщина», «культурне надбання», «пам'ятка культури» тощо. Як правило, вони близькі за значенням, нерідко використовуються дослідниками як синонімічні, охоплюють як нерухомі, так і рухомі об'єкти наукової, історичної та художньої цінності. Різниця між цими поняттями, на нашу думку, потребує певного роз'яснення, на що й спрямована ця стаття, з урахуванням поширення терміна «документальна спадщина», який фігурує у професійному спілкуванні, зокрема, архівістів та бібліотекарів. До того ж у міжнародній правовій практиці відсутні спроби визначити поняття «документальна спадщина» в терміносистемі понять «культура», «культурна спадщина» та «культурні цінності», отож в нашій статті вперше пропонується аналіз спільного та відмінного в цих поняттях.

Виклад основного матеріалу. На жаль, попри величезний інтерес культурологів та істориків до визначення поняття «культура» в суспільстві немає однозначного та універсального розуміння цього терміна, і причиною цьому є об'єктивна багатозначність суспільної діяльності. Однак наука та практика вимагають у кожному конкретному випадку окреслювати межі цього поняття.

Підвищення загальної суспільної уваги міжнародних організацій, держав, соціальних груп та вчених до узгодження поняття «культура», його значення в житті людини та національних держав актуалізувалося після катастрофічних наслідків світових воєн та збройних конфліктів ХХ ст. Певною мірою це пов'язане з практичною потребою у з'ясуванні та узагальненні поняття «культурні цінності» у зв'язку із знищенням культурних пам'яток та відвертою грабіжницькою діяльністю та переміщення культурних об'єктів з окупованих країн до інших держав. Зміна власника поставила питання про правові аспекти та законність переміщень, компенсації за втрати і механізм повернення культурних об'єктів власникові (державі положення або приватним особам) та про розробку принципів міжнародних правових норм, а відповідно і про визначення поняття культурних ціннос-

тей як об'єкта правової дії та такого поняття, що має бути прийнятим міжнародним співтовариством.

Розбіжність між підходами різних держав визначила роль у цьому процесі міжнародних організацій, передусім ООН та створеної під її егідою ЮНЕСКО, покликаних розвивати та охороняти науку, культуру, освіту, налагоджувати культурні (в широкому значенні цього слова) зв'язки між країнами та континентами. Однією із центральних сфер діяльності ЮНЕСКО стало привнесення в суспільну свідомість великого значення культури і освіти не лише для прогресу людства взагалі та держав і народів зокрема, а й для розвитку взаєморозуміння між людьми і зближення народів. Цей процес має позитивний зміст і попереджає загрози ескалації конфліктів [2].

Архіви, бібліотеки та музеї стали базовими суспільними інституціями ЮНЕСКО, в архівній, бібліотечній та музейній галузях були створені міжнародні організації, що беруть безпосередню участь у розробці всіх основоположних документів ЮНЕСКО. Ідеться про Міжнародну раду архівів (МРА), Міжнародну федерацію бібліотечних асоціацій та установ (ІФЛА), Міжнародну раду музеїв (МРМ).

Процес уточнення розуміння та розробки змісту поняття «культура» розвивався впродовж усього існування ЮНЕСКО. Найважливішою з огляду на нашу проблематику слід визнати Всесвітню конференцію в Мехіко 26 липня – 6 серпня 1982 р., що була присвячена політиці в сфері культури. На ній визначили основні складові поняття «культура» та політики в цій сфері, що ставила за мету ефективний внесок у справу зближення народів і досягнення взаєморозуміння між людьми через розвиток культури і культурної діяльності. Розуміння культури в декларації запропоноване широке, розкрито її складові частини з урахуванням різних загальних та спеціальних підходів до визначення. Культура розглядалася як сукупність яскраво виражених рис, духовних і матеріальних, інтелектуальних і емоційних, які характеризують суспільство або соціальну групу. Вважалося, що культура охоплює крім мистецтва й літератури спосіб життя, основні права людини, системи цінностей, традиції та віри. Крім того, визнавалося, що культура – це

здатність людини мислити, аналізувати себе і своє оточення. Саме культура, за твердженням Декларації, «перетворює людей на гуманних, розумних, критично мислячих істот із моральними зобов'язаннями, які пізнають себе, усвідомлюють себе як незавершений продукт природи, критично осмислюють свої досягнення, невтомно шукають новий сенс існування і творять те, що відображає їхню сутність» [3].

Декларація звертала увагу на необхідність охорони «культурної самобутності як неповторних і незамінних цінностей, оскільки саме через свої традиції та форми вираження всякий народ заявляє про себе всьому світові». Усі культури становлять єдине ціле в спільній спадщині людини, тому культурна політика має охороняти, розвивати і збагачувати самобутність і культурну спадщину кожного народу, забезпечувати повну повагу культурних меншостей та інших культур світу. У Декларації знайшли місце й такі розділи, як: культурний аспект розвитку; культура і демократія; мистецька та інтелектуальна творчість і мистецьке виховання; відносини культури з освітою, наукою та засобами комунікації; планування, адміністрація й фінансування діяльності у сфері культури; міжнародне культурне співробітництво; завдання та роль ЮНЕСКО.

До Декларації включено окремий розділ «Культурна спадщина», в якому роз'яснюється її зміст як творчості, що відбиває особливості мистецтва народу і включає твори його художників, архітекторів, музикантів, письменників, учених, доробок майстрів народної творчості та всю сукупність цінностей, які становлять сенс існування людини. Вона охоплює як матеріальні, так і нематеріальні витвори, які виражають творчість народу, його мову, звичаї, вірування; до культурної спадщини належать також історичні місця й пам'ятки, література, твори мистецтва, архіви та бібліотеки.

Отже, Декларація констатувала, що культурна спадщина є фундаментальним поняттям культури народу, яка вимагає охорони з боку держави та міжнародного співтовариства.

Вона становить матеріальні та духовні цінності, що складають основу національно-культурної індивідуальності кожного народу та охороняються законами і нормативними актами держави, відображають культурні здо-

бутки, які передаються в спадок – з покоління до покоління. Ці нормативні акти регулюють суспільні відносини в сфері культури як в цілому, так щодо конкретних видів і форм культурної спадщини, що зберігається в бібліотеках, архівах, музеях.

Поняття «культурні цінності» у правовому аспекті впроваджується в міжнародну теорію та практику починаючи з 50-х років, коли виникла необхідність такого визначення після Другої світової війни і стосувалася питань переміщення культурних цінностей і відповідно змін форми власності. Тому в деяких документах поняття культурних цінностей англійською мовою звучить як культурна власність (cultural property).

Питання міжнародного права в реституційних процесах щодо культурних цінностей та культурної спадщини, аналіз цих понять глибоко вивчалися провідними вченими, які детально розглядали специфіку міжнародного права, понятійний апарат і термінологічні колізії в українському праві щодо таких понять, як «пам'ятка», «пам'ятка історії та культури», «культурна спадщина», «культурна цінність» і міжнародно-правовий статус всесвітньої культурної спадщини.

Наукова література з питання історії поняття «культурні цінності» широко представлена в останній монографії В.І. Акуленка, де автор на базі узагальнення попередніх досліджень показує розвиток проблеми та засоби її вирішення, залучає широку джерельну базу та історіографію – як українську, так і зарубіжну [4], розглядає концептуальні засади і поняття «культурні цінності», «культурна спадщина», «пам'ятка культури» тощо.

Узагальнення генези та змісту поняття культурних цінностей у контексті його охорони та права власності разом із існуванням поняття культурної спадщини належить В.І. Акуленку, який вважає, що галузь охорони культурних цінностей у міжнародному праві ще перебуває у процесі розвитку, зокрема й понятійного апарата. У згаданому дослідженні подано історико-правовий нарис розвитку і становлення міжнародних норм охорони культурних цінностей, визначено поняття міжнародного права охорони культурних цінностей і його місце в системі

міжнародного права. Значна увага приділена всесвітній культурній та природній спадщині як визначальній категорії міжнародного права охорони культурних цінностей, а також міжнародній інституційній системі в цій сфері.

У дослідженні знайшли своє висвітлення питання співробітництва європейських держав, захисту культурних цінностей у період воєн і збройних конфліктів, систематизації міжнародно-правових актів, формування і подальшого розвитку міжнародно-правової позиції України, а також імплементації міжнародно-правових норм у внутрішній правопорядок тощо [5].

В. І. Акуленко визнає, що єдиного універсального визначення понять «культурні цінності» та «культурна спадщина» немає, є кілька їхніх визначень, які вживаються відповідно до конкретних міжнародно-правових документів, зокрема в Конвенції ЮНЕСКО про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (1954 р.) та Конвенції ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14 листопада 1970 р. [6]. Акуленко вважає, що в міжнародному праві ці поняття використовуються як синоніми і коректнішим є посилання на поняття «культурні цінності» як більш чітке у правовому аспекті. Про це саме останнім часом пише й дослідниця О. Котис. Вона стверджує, що в контексті міжнародно-правового захисту надбань людства більш вірним є застосування категорії «культурні цінності», оскільки культурна спадщина є невід'ємною часткою цього поняття [7].

На Гаазькій конференції в квітні-травні 1954 р., де було ухвалено Конвенцію ЮНЕСКО про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, культурними цінностями (cultural property) визнані об'єкти культурної спадщини та конкретизуються види пам'яток як культурні цінності:

– рухомі чи нерухомі цінності, що мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, такі як пам'ятки архітектури, мистецтва або історії, релігійні чи світські, археологічні, архітектурні ансамблі, що становлять історичний або художній інтерес, твори мистецтва, *рукописи, книги, інші предмети*

художнього, історичного або археологічного значення, наукові колекції або важливі колекції книг, архівних матеріалів чи репродукцій зазначених цінностей (курсиви наш – О.Р.);

– будівлі, головним і справжнім призначенням яких є зберігання чи експонування рухомих культурних цінностей (зокрема музеї, великі бібліотеки, сховища архівів), а також укриття, призначені для збереження культурних цінностей на випадок збройних конфліктів;

– центри, в яких є значна кількість зазначених культурних цінностей («центри зосередження культурних цінностей») [8].

З того часу уточнення та розвиток поняття та складу культурних цінностей розглядалися на наступних конференціях, організованих ЮНЕСКО, зокрема в Рекомендації ЮНЕСКО 1964 р., Рекомендації 1968 р., в Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини (1972), де розширюються межі поняття «культура» і до її складу включає й природну спадщину [9].

Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності (1970), пропонує для своїх цілей визначення поняття «культурні цінності» як «цінності релігійного чи світського характеру, які розглядаються кожною державою як такі, що мають значення для археології, доісторичного періоду, історії, літератури, мистецтва і науки» (Ст.1). Крім загального визначення культурних цінностей, Конвенція 1970 р. встановлює також категорії таких цінностей, які визнаються культурною спадщиною кожної держави. Надалі до змісту культурної спадщини включається й нематеріальна культурна спадщина, що зафіксовано в Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003), тощо.

Україна офіційно приєдналася до цих конвенцій та підкріпила їх низкою національних правових актів, що регулюють сферу культурних цінностей. Визначення та класифікація культурних цінностей подана в Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», підписаному 21 вересня 1999 р. і спрямованому на охорону національної культурної спадщини та розвиток міжнародного співробітництва України в сфері культури [10].

У ньому зазначено, що *культурними цінностями* є об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають «художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України», а також подається їхній перелік:

- оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції та монтаж з будь-яких матеріалів, твори декоративно-прикладного і традиційного народного мистецтва;

- предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва;

- предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок;

- складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва;

- старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції;

- манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фонодокументи, окремо чи в колекції; унікальні та рідкісні музичні інструменти;

- різноманітні види зброї, що має художню, історичну, етнографічну та наукову цінність;

- рідкісні поштові марки, інші філателістичні матеріали, окремо чи в колекції;

- рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування;

- зоологічні колекції, що становлять наукову, культурно-освітню, навчально-виховну або естетичну цінність; рідкісні колекції та зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології;

- родинні цінності – культурні цінності, що мають характер особистих або родинних предметів;

- колекція культурних цінностей – одинорідні або підібрані за певними ознаками різнорідні предмети, які незалежно від культурної цінності кожного з них зібрані разом ста-

новлять художню, історичну, етнографічну чи наукову цінність.

Закон України «Про культуру», ухвалений 14 грудня 2010 р. (із подальшими змінами), подає визначення терміна культура, як «сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти» (Ст.1). У Законі, як бачимо, культурна спадщина і культурні цінності виокремлені як окремі категорії. Крім того, в ньому використовується поняття «національне культурне надбання – сукупність унікальних культурних цінностей, об'єктів культурної спадщини, що мають виняткове історичне значення для формування культурного простору України» [11].

Очевидно, таке розділення пов'язане з тим, що на відміну від міжнародного законодавства, для національного законодавства важливим є окреме розуміння культурної спадщини як національного надбання, культурного спадку всього попереднього розвитку народу, що *є сукупністю неповторних і незамінних культурних цінностей для конкретного народу та нації*. Світова спадщина концентрує увагу на загальних успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктах матеріальної і духовної культури.

Таке розділення стосується і того, що категорія «культурні цінності» є безумовно ширшою за своїм змістом, ніж поняття «культурна спадщина», тому що поняття «культурні цінності» охоплює своїм змістом минувшину та сучасність – як визнані часом культурні здобутки минулих поколінь, так і факти сучасної культури, що не підпадають під поняття спадщини, але визнані як цінні для сучасної культури.

Власне, цей зміст поняття «культурна спадщина» закладений в основу міжнародних проектів «Пам'ять світу», «Європеана», «Золота колекція Євразії» та національних проектів збереження цифрової культурної спадщини, що об'єднували як матеріальні, так і духовні джерела пам'яті, як нерухомі, так і рухомі пам'ятки (на відміну від поняття рухомих пам'яток в

«культурних цінностях», що могли змінювати форми власності). Реституційні процеси залишаються тут поза увагою [12].

Останнім часом це поняття поширилося на носіїв нематеріальної культурної спадщини, яка охоплює фольклор і традиції усної творчості, включаючи мови, видовища, ритуали, свята, звичаї тощо. Документальна фіксація цих явищ культурної спадщини (документування усної історії, документи фото-, відео- та медіатехнологій) дає змогу об'єднати матеріальну та нематеріальну культурну спадщину в єдину систему цифрових ресурсів.

У міжнародних документах немає поняття «документальна спадщина». Як ми вже згадували, під документальною спадщиною ми розуміємо «задокументовану історію людства в усіх соціальних сферах», а не лише культурну спадщину, яка є національним культурним здобутком народів та держав.

Отже поняття «документальна спадщина» є ширшим за вузький зміст поняття «культурна спадщина», а спільна сфера дії цих понять розповсюджується тільки на документальну культурну спадщину, пов'язану із сферою культури. Іноді історики використовують поняття «історико-культурна спадщина» для поєднання історичного (в тому числі й історико-економічного і політичного) та суто культурного значення документальної спадщини, пов'язаної із творчістю в сфері мистецтва.

Паралельно звернуто увагу, що архіви та книжкові фонди фігурують всередині поняття «рухомі пам'ятки», які репрезентують унікальні документальні пам'ятки (введення такого терміна пов'язано із наявністю масових джерел в архівах, які можна вважати цінними, але не унікальними документами).

Отже, українське законодавство в питаннях культурних цінностей і культурної спадщини спирається на розроблені документи міжнародного права та оголошені на міжнародних форумах принципи.

З нашої точки зору, поняття «культурні цінності» і «культурна спадщина» у багатьох випадках можна розглядати і застосовувати як еквіваленти, проте в правовому контексті «культурні цінності» не є цілковитим відповідником поняттю «культурна спадщина». З іншого боку культурна спадщина є органіч-

ною часткою культурних цінностей, що дає змогу поширити на це поняття і терміни міжнародних правових документів та принципи, але не усі культурні цінності мають статус культурної спадщини.

Поняття «культурна спадщина» має яскравий аспект успадкування і авторитетної оцінки культурної цінності і стосується не смаків поколінь, а контексту духовної цінності, що передаються з покоління до покоління. Поняття «культурні цінності» для національного менталітету, хоча і пов'язані з поняттям культурної спадщини, за допомогою встановлення його фактичних і правових зв'язків з ним, водночас включають і культурні твори і явища, що перебувають у сучасному культурному процесі. Крім того, поняття «культурні цінності» мають яскраво виражений оціночно-правовий аспект у зв'язку із зміною власників та її законності.

Для національних держав актуальним є визначення культурної національної спадщини, яка зберігається в архівах, бібліотеках, музеях і є національним надбанням.

Серед цього розмаїття складу культурних цінностей виокремлюються **документальна культурна спадщина**, яка представлена в законі як «старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції, а також манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фонодокументи, окремо чи в колекції». Цей перелік, безумовно, не охоплює усієї різноманітності документів і може бути критикованим, оскільки до поняття старовинні книги входять і інкунабули, і стародруки, й інші видання пізнішого часу. Поняття «інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність» є дуже абстрактним і залишає можливість визначити їхній склад шляхом наукової експертизи цінності, що провадиться в бібліотеках.

Меморіальні фонди архівів, бібліотек та музеїв законодавчо закріплені в Національний архівний фонд України, Бібліотечний фонд України та Музейний фонд України. Культурна спадщини фіксується в «Державному реєстрі національного культурного надбання». Низка наукових колекцій (архівних, бібліотеч-

них та музейних фондів, спеціальних колекцій наукових установ в галузі науки і техніки, а також фонд Державного архіву друку Книжкової палати внесені до «Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання».

Як стверджують культурологи та історики, бібліотеки, архіви, музеї є основними державними інституціями, створеними задля кумуляції, збереження та залучення до соціального розвитку духовної спадщини людства та національної пам'яті народу, що складалися історично та забезпечують спадкоємність культурних традицій та національного контексту державотворчого процесу. Отже, історична документальна спадщина зберігається в архівах, бібліотеках, музеях і складається з різних видів та форм документів – як архівних, так і бібліотечних (друкованих), однак поки ще методологічно ці види документів розглядаються як окремі.

Крім суто меморіальної функції ці документальні ресурси виконують функції об'єктивної джерельної бази культурологічних та історичних досліджень, які дозволяють вивчати історичні процеси та внесок особистостей в розвиток людства і національних держав. Джерела пам'яті активно використовуються також і в освітньому процесі, у створенні умов для сучасного розвитку культури [13].

Цим забезпечується безперервність процесу спадкоємності духовної культури, посередницька кумулятивна та інформаційно-комунікаційна функція архівів, бібліотек і музеїв, пов'язана із засвоєнням знання та духовності, що міститься в пам'ятках писемної культури та в книжковій спадщині.

Виникнення терміна «документальна пам'ятка» також пов'язане з поняттями особливо цінних документів та виокремленням унікальних документальних пам'яток для Державного реєстру національного культурного надбання України, де існують окремі частини книжкових пам'яток та унікальних документальних пам'яток Національного архівного фонду України. Архівна нормативна система демонструє появу в законодавстві України поняття «унікальні документальні пам'ятки» як частини документальної спадщини і оперує поняттям «історико-культурна цінність». Цього

потребує й наявність масових джерел в фондах архівів та тиражованих видань у бібліотеках.

Унікальний документ розглядається як єдиний у своєму роді серед особливо цінних документів, отож можна дійти висновку, що він містить виняткову інформацію про особливо важливі події, явища та факти з усіх сфер життя держави, суспільства чи окремих видатних осіб. Він має важливе значення для формування національної самосвідомості українського народу, визначає його вклад у всесвітню культурну спадщину, не має собі подібних і щодо юридичної сили, автографічності та зовнішніх ознак, не може бути відновлений у разі непоправного пошкодження або втрати.

Важливим для актуалізованої нами проблеми є наказ Державного комітету архівів «Про затвердження Методики віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних від 19.02.2008» [14].

Критерії експертизи цінності унікальних документів безумовно враховують їх загальнокультурну цінність як частини культурної спадщини, яка реалізує синтез матеріального і духовного. Документ виступає як матеріальний факт, створений у своєму історичному середовищі, і як історичне, інтелектуальне або духовне джерело історії та культури в залежності від його інформаційного потенціалу. Водночас важливим є той факт, що документальна спадщина – це предмет зберігання переважно в архівах, бібліотеках (частково в музеях) і складається як з унікальних, так і з масових джерел політичної історії, економічної, інтелектуальної та духовної сфер суспільства. Це розрізняє його зміст від творчої складової культурних пам'яток.

Цифрові технології відкривають перспективи для розвитку цифрової спадщини, де об'єднуються усі види пам'яток та цінних джерел історії в цифровому ресурсі, узаконеному ЮНЕСКО 2003 р. Хартія «Про збереженість та охорону світової цифрової спадщини людства – книжок, творів мистецтва і пам'яток історичного та наукового значення» закріплює на законодавчому рівні новий вид спадщини – цифрову спадщину, визначає її місце у культурній спадщині та використання в культурній, науковій, виховній, освітній та

інших сферах соціальної діяльності, забезпечує вільний доступ до знання і світових та національних культурних цінностей.

Висновки. Аналіз документів показав, що такі терміни, як «культурні цінності» і «культурна спадщина» в рамках міжнародного права на етапі сучасного його розвитку фактично не розмежовані та використовуються як синоніми, хоча перевага віддається поняттю «культурні цінності», яке є ширшим за поняття спадщини і включає сучасні культурні твори.

Разом з тим практика національних законодавств, хоч також використовує поняття «культурні цінності» у внутрішній діяльності, передбачає оперувати поняттям «культурна спадщина», оскільки вона як частка культурних цінностей, є національним надбанням, передається з покоління в покоління у спадок і є стабілізуючим фактором суспільної свідомості та національного менталітету, зокрема в галузі національної культурної спадщини.

Поняття «документальна спадщина», хоча й охоплює весь спектр існування суспільства в документах, водночас не є тотожним поняттям «культурні цінності», «культурна спадщина», «пам'ятка культури». Воно тісно пов'язане з останніми і є також здобутком народів та націй, що відображає розвиток матеріальної та духовної культури і має історичне, художнє, наукове чи інше значення.

Хоча в системі культурної спадщини документальна спадщина розглядається як спільна для архівних документів та друкованих видань (видання розглядається також як документ), практика виокремлення та реєстрації їх як пам'яток культури, цілком зрозуміло, відрізняється. Історики-архівісти віддають перевагу поняттю «історико-культурні цінності», оскільки розглядають документи не лише як документальні пам'ятки, але й як історичні джерела з історії розвитку людства, виходять із фактора розподілу суспільства на економічну, політичну та культурну сфери, які значно ширші за поняття культури як сфери суспільства.

Отже, слід вважати найбільш широким поняття «культурні цінності», до кола якого

входить й «культурна спадщина», однак вони розрізняються за змістом. Поняття «документальна спадщина» може бути зіставлене лише з широкими поняттями «культура» і «культурні цінності», однак на практиці воно лише частково збігається з поняттям «культурна спадщина», оскільки відображає історичний розвиток суспільства, де історичний підхід відводить культурі роль лише певної сфери суспільства. У таких випадках перевага віддається поняттю «документальна культурна спадщина», яка, на нашу думку, також є лише частиною загальної документальної спадщини, культурних цінностей та культурної спадщини. Вона відображає розвиток культурної сфери суспільства в її духовній та мистецькій творчій складовій, яка є проявом як загальних тенденцій культури, так і унікальних здібностей особистості. За змістом вона є вужчою від понять «документальна спадщина», «культурна спадщина», «культурні цінності» і пов'язана з унікальністю змісту культурного факту або матеріальної форми документа. Специфічною особливістю документа є те, що він – це форма представлення матеріальної та нематеріальної культурної спадщини, що в ньому задокументована.

За своїм змістом поняття «документальна спадщина» коректніше використовувати для документів архівної галузі, що є історичною традицією. Архівні документи виокремлюються в загальній системі документальної спадщини і відрізняються від бібліотечних походженням та видовими особливостями. Тому у практиці діяльності архівів і бібліотек та Державному реєстрі впроваджується термін «документальна пам'ятка», в бібліотеках – «книжкова пам'ятка» (де категоріальне поняття «книга» охоплює всю друковану продукцію).

Ця стаття не охоплює всієї складності терміносистеми культурних цінностей та культурної спадщини, що витікає із складності загальних визначень поняття культури, однак вона, на нашу думку, окреслює дану проблематику, яка має перспективу подальшого розвитку.

Список використаних джерел

1. Акуленко В.І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України : монографія. – К., ТОВ. ВО «Юстініан», 2013. – 616 с. С. 567–599.
2. Акуленко В.І. Вказ. праця; Максимов В. Правова охорона культурних цінностей у Конвенціях ЮНЕСКО. – К., 1997; Мельничук О.І. Міжнародно-правовий статус всесвітньої культурної і природної спадщини. – К., 2008; Каткова Т.Г. Правова охорона культурної спадщини в Україні. – Х., 2008.
3. Всесвітня конференція в Мехіко з політики у сфері культури 26 липня – 6 серпня 1982 р. // ЮНЕСКО. Культура. – № 3. – 1984. – С. 75–84; http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_730
4. Акуленко В.І. Вказ. праця. – С. 567–599.
5. Там само. – С.10–11.
6. Правова охорона культурних цінностей. Україна в міжнародно-правових відносинах / за ред. Ю.С. Шемшученка та В.І. Акуленка. – К., 1997. – Кн. 2. – С. 85, 119.
7. Котис О. Застосування понять «культурні цінності» та «культурна спадщина» у міжнародному праві та праві Європейського союзу // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 31. – С. 189–197.
8. Конвенции и рекомендации ЮНЕСКО по вопросам охраны культурного наследия : сборник. – М., 1990. – С. 11.
9. Культурна спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища : зб. офіц. док. – К., 2002.
10. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21 вересня 1999 р., № 1068-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 48. – Ст. 405.
11. Закон України «Про культуру» // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 24. – Ст. 168.
12. Cultural Heritage: Digitisation, Online Accessibility and Digital Preservation: Implementation of Commission Recommendation on the Digitisation and Online Accessibility of Cultural Material and Digital Preservation. Progress Report 2013–2015. Working document. 2016. – Mode of access: http://ec.europa.eu/information_society/newsroom/image/document/2016-27/2013-2015_progress_report_9-06-2016_16531.pdf
13. Дубровіна Л., Киридон А., Матяш І. Архіви, бібліотеки та музеї – джерельна основа національної пам'яті, культурної спадщини України // Бібл. вісник. – 2017. – № 1. – С. 3–10.
14. Наказ Державного комітету архівів «Про затвердження Методики віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних від 19.02.2008»: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0202-08

References

1. Akulenko, V. I. (2013). International law on cultural values defence and its implementation in the internal law of Ukraine. (pp. 567–599). Kyiv: Yustynian [in Ukrainian].
2. Akulenko, V. I. (2013). International law on cultural values defence and its implementation in the internal law of Ukraine. Monograph]. Kyiv: Yustynian. [In Ukrainian]; Maksymov, V. (1997). *Pravova okhorona kulturnykh tsinnostei u Konventsiiakh YuNESKO* [Legal defence of cultural values in the UNESCO Conventions]. Kyiv. [In Ukrainian]; Melnychuk, O. I. (2008). *Mizhnarodno-pravovyi status vsesvitnoi kulturnoi i pryrodnoi spadshchyny* [International legal status of world cultural and natural heritage]. Kyiv. [In Ukrainian]; Katkova, T. H. (2008). *Pravova okhorona kulturnoi spadshchyny v Ukraini* [Legal defence of cultural heritage in Ukraine]. Kharkiv. [In Ukrainian].
3. Vsesvitnia konferentsiia v Mekhiko z polityky u sferi kultury 26 lypnia – 6 serpnia 1982 r. [International conference in Mexico on politics in the area of culture, July 26 – August 6]. (1984). In *YuNESKO. Kultura* [UNESCO. Culture], No. 3, pp. 75–84. [In Ukrainian]; http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_730.
4. Akulenko, V. I. (2013). *Mizhnarodne pravo okhorony kulturnykh tsinnostei ta yoho implementatsiia u vnutrishnomu pravi Ukrainy. Monohrafiia* [International law on cultural values defence and its implementation in the internal law of Ukraine. Monograph] (pp. 567–599). Kyiv: Yustynian. [In Ukrainian].
5. Akulenko, V. I. (2013). *Mizhnarodne pravo okhorony kulturnykh tsinnostei ta yoho implementatsiia u vnutrishnomu pravi Ukrainy. Monohrafiia* [International law on cultural values defence and its implementation in the internal law of Ukraine. Monograph] (pp. 10–11). Kyiv: Yustynian. [In Ukrainian].
6. Shemshuchenko, Yu. S., Akulenko, V. I. (Eds.). (1997). *Pravova okhorona kulturnykh tsinnostei. Ukraina v mizhnarodno-pravovykh vidnosynakh* [Legal defence of cultural values. Ukraine in international legal relations] (book 2, pp. 85, 119). Kyiv. [In Ukrainian].

7. Kotys, O. (2012). Zastosuvannia poniat “kulturni tsinnosti” ta “kulturna spadshchyna” u mizhnarodnomu pravi ta pravi Yevropeiskoho soiuzu [The use of notions “cultural values” and “cultural heritage” in the international law and the law of the European Union]. In *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia mizhnarodni vidnosyny* [Lviv University Herald. Foreign Relations Series]. Is. 31, pp. 189–197. Lviv. [In Ukrainian].

8. *Konventcii i rekomendatscii YuNESKO po voprosam okhrany kulturnogo nasledia: sbornik* [Conventions and recommendations of the UNESCO on the issues of cultural heritage defence: collected book] (p. 11). (1990). Moscow. [In Russian].

9. *Kulturna spadshchyna Ukrainy. Pravovi zasady zberezhenia, vidtvorennia ta okhorony kulturno-istorychnoho seredovyshcha: zbirnyk ofitsiinykh dokumentiv* [Cultural heritage of Ukraine. Legal principles for the preservation, reproduction and defence of the cultural-historical environment: Collection of official documents]. (2002). Kyiv. [In Ukrainian].

10. Pro vyvezennia, vvezennia ta povnennia kulturnykh tsinnosti: Zakon Ukrainy vid 21 veresnia 1999 r., № 1068-XIV [On exportation, importation and return of cultural values: Law of Ukraine No. 1068-XIV of September 21, 1999]. (1999). In *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [News of Verkhovna Rada of Ukraine], No. 48, p. 405. [In Ukrainian].

11. Zakon Ukrainy “Pro kulturu” [Law of Ukraine “On Culture”]. (2011). In *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [News of Verkhovna Rada of Ukraine], No. 24, p. 168. [In Ukrainian].

12. Cultural Heritage: Digitisation, Online Accessibility and Digital Preservation: Implementation of Commission Recommendation on the Digitisation and Online Accessibility of Cultural Material and Digital Preservation. Progress Report 2013–2015. Working document. (2016). Mode of access: http://ec.europa.eu/information_society/newsroom/image/document/2016-27/2013-2015_progress_report_9-06-2016_16531.pdf

13. Dubrovina, L., Kyrydon A., Matiash, I. (2017). Arkhivy, biblioteky ta muzei – dzherelna osnova natsionalnoi pamiaty, kulturnoi spadshchyny Ukrainy [Archives, libraries and museums as a source base of the national memory and cultural heritage of Ukraine]. In *Bibliotechnyi visnyk* [Library Herald], No. 1, pp. 3–10. Kyiv. [In Ukrainian].

14. *Nakaz Derzhavnoho komitetu arkhiviv “Pro zatverdzhennia Metodyky vidnesennia dokumentiv Natsionalnoho arkhivnoho fondu do unikalnykh vid 19.02.2008”* [Order of the State Committee on Archives “On approval of Methodics for attribution of the National archival fund documents as unique of February 19, 2008”]. Mode of access: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0202-08